T.C.

İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ AZINLIK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA 1934 TRAKYA OLAYLARI

AİŞE MELİKE DEMİRDAĞ

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Bekir Berat Özipek

İSTANBUL-2023

T.C.

İSTANBUL MEDİPOL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ AZINLIK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA 1934 TRAKYA OLAYLARI

AİŞE MELİKE DEMİRDAĞ

SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DANIŞMAN

Prof. Dr. Bekir Berat Özipek

İSTANBUL-2023

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlamasından yazımına kadar tüm safhalarında etik dışı olabilecek bir davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, bu tez çalışması ile elde edilen tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve bu kaynakları da kaynakçaya aldığımı, yine bu tez çalışmasında yazım sırasında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını beyan ederim

Aişe Melike Demirdağ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER……...ii

KISALTMALAR……..…..iv

ÖZET…….....v

ABSTRACT…….…….....vi

GİRİŞ……...…..1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TEBAASINDAN AZINLIK VATANDAŞLIĞINA

1.1. Osmanlı'da Toplumsal Yapı ve Gayrimüslimler.....4

1.2. Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları ve Gayrimüslimler.....9

1.3. Geçiş Dönemi ve Yeni Ulus Devletle Birlikte Değişen Koşullar.....19

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ POLİTİKALARI, MİLLİ KİMLİK İNŞAASI, MİLLİ GÜVENLİK ALGISI VE YAHUDİ AZINLIK.....22

2.1.1. Türk Ulus Devletinde Millet Kavramı ve Milli Kimliğin İnşası.....22

İÇ TEHDİT VE GÜVEN SORUNU BAĞLAMINDA DİL, KÜLTÜR VE EKONOMİ POLİTİKALARI.....32

2.1.2. Lisanda Birlik "Vatandaş, Türkçe Konuş!".....32

2.1.3. Eğitimde Kimlik İnşası ve Türkleşme.....42

2.1.4. Ekonomi Politikaları ve Ekonominin Türkleştirilmesi…….....…46

2.1.5. Dış Tehdit ve Güvenlik Kaygısı Bağlamında İskân Politikası & II. Umumi Müfettişliğin Kurulması.....52

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAHUDİLER.....58

2.2.1. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Yahudiler 'Genel Bir Bakış'.....58

2.2.2. 1925 -1926 Azınlık Okulları Sorunu.....60

2.2.3. 42. Maddeden Feragat.....62

2.2.4. Bir Kırılma Olarak '1927 Elza Niyego Olayı'.....67

2.2.5. 1930'larda Dünyada Antisemitizm Dalgası ve Boykotaj.....69

2.2.6. Türkiye'de Antisemitist Yaklaşım ve Yahudi Aleyhtarlığı.....72

2.2.7. 16 Haziran 1934 Tarihli Edirne Teftiş Raporunda Yahudiler 76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1934 TRAKYA OLAYLARI 82
3.1. Trakya Olayları Nasıl Başladı? 82
3.2. Hükümetin Yaklaşımı ve Olayların İç Basına Yansıması 82
3.3. Olaylar Dış Basında Nasıl Yer Aldı? 85
3.4. Olaylar Nasıl Son Buldu 87
3.5. Hariciye Vekaletine Gönderilen Rapor 91
3.6. Hükümetin Olaylardaki Etkisi Hakkındaki Görüşler 92
SONUÇ 96
KAYNAKÇA 102

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.g.	Adı geçen gazete
Bkz.	Bakınız
BCA	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
BMM.	Büyük Millet Meclisi
C.	Cilt
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
S.	Sayfa
T.B.M.M.	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Haz.	Yayına Hazırlayan
Z.C.	Zabıt Ceridesi

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra Osmanlı'nın çok etnikli ve çok dinli toplumsal yapısını kısmen devralmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, erken döneminde yaşanmış ve tarihe "1934 Trakya Olayları" olarak geçmiş olan şiddet olayları ve onu izleyen *iç göç* hadisesi, dönemin *azınlık politikaları* bağlamında ele alınmıştır. Bu olay kısaca, Trakya bölgesinde yaşayan Yahudilerin, bölge halkının baskıları ardından gelen saldırı ve mütecaviz eylemleri neticesinde çok kısa bir süre içerisinde Trakya bölgesinden İstanbul'a göç etmesi hadisesidir. Bu hadisenin dönem politikaları ile ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, öncelikle Osmanlı Devleti'nin son yılları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar yaşanan geçiş dönemindeki önemli toplumsal, siyasi, iktisadi değişimler bağlamında, azınlıkların toplumsal konumları ve bunun değişimi ele alınmıştır. Akabinde Türkiye'nin yeni bir ulus-devlet inşa etme arifesindeki yönetici elitinin uyguladığı politikalar ve bu politikaların gündelik yaşama, toplumun geneli ve Yahudiler üzerindeki yansımalarına bakılmıştır. Bu minvalde Cumhuriyetin kurulmasından 1934 senesine kadar Yahudi cemaatine ilişkin yaşanmış olan önemli olaylar ile Yahudilerin toplumsal durumları da incelenmiş ve bu uzun soluklu dönem incelemesinin ardından Trakya olaylarının nasıl vuku bulduğu kronolojik bir düzende ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Azınlık politikaları, Erken Cumhuriyet Dönemi, Milli kimlik inşası, Trakya olayları, Türkleştirme hareketleri, Yahudi göçü

ABSTRACT

This thesis investigates the violent events during “1934 Thrace Incidents” and the following domestic migration, together with the minority policies of the time, which took place in the early days of the Turkish Republic, which inherited multi-ethnic and multi-religious social characteristics of the Ottoman Empire partly. Briefly, this episode could be described as the rapid migration of the Jews living in the Thrace to Istanbul, amidst the increased level of violence and harassment by the local Thracians towards them. The first part of the thesis investigates this event, its relationship with the minority policies of the time, the societal position of the minorities, and its evolution, in the context of the social, political, and economic transformations occurred during the transition period from late Ottoman Empire until the establishment of the Republic. The thesis then further evaluates how the nation-building efforts by the new republic’s elites impact the public’s daily life, particularly the rights of the Jewish community. In this regard, the significant events experienced by the Jewish community from the foundation of the republic up to and including the events of 1934 are investigated in a chronological order and with respect to the ever-changing living conditions of this community during this period.

Keywords: Early Republican Era, Jewish migration, Minority politics, National Identity building, Thrace Pogrom, Turkification

GİRİŞ

19. yüzyıla gelindiğinde birçok devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de mevcut siyasi ve toplumsal düzeni değiştirecek olan milliyetçilik sorunu kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde özellikle Balkanlar'da yaşayan Hristiyan zümrelerin, milli kimlik bilinci ile merkezi otoriteye karşı ayaklanmasıyla başlayan ayrılıkçı hareketler, kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nu derinden etkileyecek bir kopuşun ilk ayak sesleri olmuştur. Önce birtakım özerklikler alan ve ardından tam bağımsızlığını kazanan Sırplar ve Yunanlıları, On Dokuzuncu Yüzyılın ortalarına doğru Ermeni ve Bulgar isyanları takip etmiştir. İmparatorluk içerisinde yaşayan Türkler ise iktidarı denetleme gücüne ulaşan ve bu sayede devlet politikasını belirleme konumundaki siyasi elitler eliyle milliyetçilik akımına ancak On Dokuzuncu Yüzyılın sonlarına doğru kapılarak, o zamana kadar altında toplandıkları Müslüman kimliğinin dışında bir etnik kimlik şemsiyesi altında toplanma arayışına girmişleridir**.** Böylece Osmanlı İmparatorluğu içerisinde çok dinli bir arada yaşama zemini olarak millet sisteminin ve Osmanlı vatandaşlığının yanında toplumsal yapıda etnik ve siyasi bir hizipleşme de varlığını hissettirmeye başlamıştır.

20. yüzyılın başlarında I. Dünya Savaşı'nın ekonomik ve siyasi sonuçları altında iyiden iyiye ezilen toplum, milliyetçilik akımı etkisinde yaşanan ayrılıkçı hareketlerin ve isyanların yarattığı travmalar eşliğinde kendisini devleti temsil eden siyasi seçkinlerin öncülüğünde yeni bir ulus devlet ile etnik kimliğinin inşası süreçlerini ihtiva eden çok hızlı bir reform ve yapılanma sürecinin içinde bulmuştur.

Savaşlar, kayıplar ve göçlerin getirdiği değişimlerle, toplumsal çözülmelerin yaşandığı zor bir dönemin ardından uzun yıllar ayakta kalmış kozmopolit bir imparatorluğun yerine kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu özellikle ilk on senesinde, milli bir kimlik inşa etmek ve birbiri ile kaynaşmış homojen bir toplum yaratma ülküsü ile hareket etmiştir. Bu ülküyü merkeze alan politikalar oluşturarak, özellikle Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, devletin sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik-dini grupları kullanarak, Osmanlı üzerinde söz sahibi olmak gayreti içerisinde olan yabancı devletlerin, yeni kurulan ulus devlet düzeninde devletin iç işlerine

müdahale edilebileceği herhangi bir konu, kurum, grup kalmayacak şekilde içeride kendisine bağlı bir toplum yaratma gayretine girmiştir. Bu gayret**,** Türkleştirme ve İskân politikaları gibi uzun vadeli politikaların entelektüel ve siyasal elit eliyle eğitim ve basın gibi alanların araçsallaştırılmasıyla; toplumsal, ekonomik, siyasi ve kültürel hayatın her alanında gözle görülür değişimleri ve reformları da beraberinde getirmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Trakya bölgesinde vuku bulan bir dizi olayın ardından yaşanmış bir göç hadisesinin özelinde, Cumhuriyetin yaklaşık olarak ilk on senesine ışık tutmayı amaçlayan bu çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışılan zaman diliminin siyasi, iktisadi ve toplumsal düzen itibarıyla çok dinamik ve değişken bir dönem olması ve çalışmadaki odak grubumuzun gayrimüslim azınlıklar olması sebebiyle ilk bölümde bu çok etnikli yapının devralınmış olduğu Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı kısaca incelenmiştir. Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasının Türkiye Cumhuriyeti'nin azınlık vatandaşı olması sürecini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önceki geçiş döneminde yaşanmış olan ve kurulduktan sonra devlet politikalarında etkisi olan meseleler ele alınmıştır.

İkinci bölümde ulus devlet olma sürecindeki Türk devletinin, milli kimlik inşası süreçlerinde önemli değişim ve dönüşümler yaşanmasına etki eden Türkleştirme ve İskân politikaları gibi Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik ve dini grupları etkileyen devlet politikaları ele alınarak, dönemin yazarları, entelektüelleri ve siyasetçilerin zihin dünyasını daha iyi anlayabilmek ve uygulanmak istenen ve uygulanmaya çalışılan politikaları toplumsal yansımalarıyla görebilmek adına, dönem gazetelerinden derlenen haberlere ve meclis tutanaklarında yer alan diyaloglara sıklıkla başvurulmuştur.

Çalışmanın odak grubu azınlıklar ve özelinde de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yaşamış olan Yahudi cemaatidir. Bu nedenle ikinci bölümde; Cumhuriyetin ilân edildiği 1923 senesinden olayların yaşandığı 1934 senesine kadar Yahudi cemaatini etkilemiş olan bazı hukuki, siyasi ve sosyal olaylar da ikinci bölüm altında ele alınmıştır.

Çalışmanın konu başlığı olan Trakya Olayları[1] ise ilgili literatürden, dönem gazetelerinden ve arşiv dokümanlarından derlenen bilgilerle ve diğer kaynaklardan hareketle üçüncü bölümde ele alınmıştır.

Aktör ve yapı üzerinden bir yaklaşımın olduğu bu çalışma; söz konusu dönemde yürütülen politikalar ve bunların toplumsal düzeydeki yansımaları dikkate alındığında literatürde, Trakya Olaylarının antisemitizm yaklaşımının bir sonucu olduğu şeklindeki yaygın kanının aksine, mezkûr hadisenin hükümetin Trakya bölgesi ve boğazlar özelinde bu dönemde içinde bulunduğu durum ve buna bağlı olarak gelişen "güven sorunu" ve "güvenlik kaygısı" ile ilişkili olduğu iddiasındadır.

[1] 1934 senesinde Trakya'da gerçekleşen ve teze konu olan hadiselerin isimlendirmesinde alternatif kullanımlar mevcuttur. Bu çalışmada ise literatürdeki yaygın kullanım olan "Trakya Olayları" ifadesi kullanılmıştır. Yaşanan olaylar birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak objektif bir biçimde ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI TEBAASINDAN AZINLIK VATANDAŞLIĞINA

1.1. Osmanlı'da Toplumsal Yapı ve Gayrimüslimler

Bu çalışmada 1934 senesinde vuku bulan bir iç göç hadisesi, Erken Cumhuriyet Dönemi ulus-devlet yapılanması süreçleri içerisinde yürütülen politikalar ve toplumsal yapının dönüşümü bağlamında ele alınmıştır. Metnin önemli bir bölümünü oluşturan Türk uluslaşma süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının içinden çıktığı Osmanlı Devleti'nden almış olduğu kurumları ve bazı sorunlarıyla birlikte hayata geçirilmiştir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması Osmanlı'dan bir kopuşu değil kendine mahsus siyasi yapılanması ve fikirleri ile bir devamlılığı ifade etmektedir. Bundan dolayı araştırılan dönemi kapsayıcı ve bütünlükçü bir tarih anlayışı içinde ele almak için Osmanlı'nın toplumsal yapısının ve bu yapının özellikle son yüzyılında uğramış olduğu değişim ve dönüşümleri incelemek elzemdir. Bu minvalde bu bölümde öncelikle Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı, gayrimüslimlerin bu yapı içerisindeki yeri ve bu toplumsal yapının dönüşümü ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nin, sınırlarının en geniş dönemine tekabül eden 16. yüzyılın ortalarında "Osmanlı Devleti Güneydoğu Avrupa'yı, Anadolu'yu, Orta Doğu'yu ve Kuzey Afrika'nın Fas'a kadar olan bölümünü topraklarına katarak genişle[miştir]. Fethedilen her bir bölgenin coğrafyası, iklimi, dini, ekonomisi, toplumsal yapısı ve liderlik anlayışı diğerlerininkinden farklıydı. Bu sayede çeşitlilik, Osmanlı Devleti'nin temel özelliklerinden biri haline gel[miştir]. Birçok alana yayılan bu çeşitlilik karşısında devlet, kendine özgü sosyal, kültürel ve dini teşkilatlanma biçimleri geliştir[miştir]."[2] Bu teşkilatlanma biçimlerinin nasıl oluştuğu, nasıl şekillendiği ve zaman içerisinde hangi değişikliklere uğradığını anlamak, hem Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısını

[2] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim, Nüfus*, çev., Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s.16.

anlayabilmek adına hem de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kısmen devralınmış olan toplumsal yapıyı anlamlandırabilmek bakımından oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti içerisinde 19. yüzyılın ortalarına kadar "Osmanlı milleti" olarak adlandırılabilecek bir yapıdan söz etmek mümkün değildir. Daha ziyade "on dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu, her biri kendi kimliğine, kültürel ve dinsel olarak göreceli bir özerkliğe ve idareye sahip bir topluluklar demetinden oluşuyordu."[3]

19. yüzyıl öncesindeki Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısına baktığımızda bu yapının kurgulanırken hükmetmekte olduğu geniş coğrafyanın siyasi geleneklerinden ve tecrübelerinden de istifade edilmiş olduğu görülmektedir. Bu minvalde Bizans ve Orta Asya'nın siyasi geleneklerinden, Eflatun, Aristo gibi filozofların düşünce geleneklerinden etkilenilmiştir. Osmanlı Devleti Erken dönemlerinde Antik Yunan filozoflarından esinlenerek ortaya çıkan ve sosyal tabakalardan oluşan bir toplumsal yapıdan müteşekkildi. Bu yapı *Erkan-ı Erbaa* olarak anılan ve dört tabakayı esas alan toplumsal bir yapıydı. Bu yapı dini ve etnik sınırlamalardan bağımsız olmakla birlikte şu gruplardan oluşurdu; kılıç erbabı olarak anılan grup yani askerler ve yöneticiler, kalem erbabı olarak anılan âlim ve ulema, reaya denilen tarımsal üreticiler son olarak da tüccar ve zanaatkârlar.

Daha sonraları Müslüman düşünürlerin, Antik Yunan filozoflarından esinlenilen tabaka sistemini İslam gelenek ve kurallarına göre uyarlaması ile ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapılanma dönemin Batıda ve Doğuda egemen olan felsefesi doğrultusunda dini esas alarak Osmanlı toplumunu temelde ikiye ayırmış olan *millet sistemi*dir. Buna göre toplum "saltanat beratı ile padişahın kendilerine dini veya idari yetki tanıdığı kimseleri, yani saray memurlarını, mülki memurları ve ulemayı içine alan"[4] *askeri sınıf* ve yönetime katılamayan Müslüman ve gayrimüslimleri kapsayan *reaya sınıfı*ndan oluşurdu.

Çok etnikli ve çok dinli bir yapıdan müteşekkil olan ve büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nde *millet* klasik dönemden itibaren dinî zümreleri ifade etmek için

[3] Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüz Ortadoğu'da Milet, Milliyet, Milliyetçilik*, çev., Recep Boztemur, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s.184.
[4] Halil İnalcık, *İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021, s. 174.

kullanılmıştır."[5] Osmanlı Devleti'nde dinin toplumsal düzende belirleyici bir rolü vardır ve Millet sistemi dâhilinde gayrimüslim tebaa için asıl olan "belirli bir dini mezhebe mensubiyettir. Bu yüzden bir Rum milleti denildiği zaman imparatorluk dâhilinde aynı mezhebe mensup olan Rumların yanında o mezhebe bağlı olan diğer bütün tebaa, mesela Bulgarlar, Sırplar, Ortodoks Araplar akla gelirdi. Tıpkı bunun gibi aynı millete mensup olan zümreler Katolik ise Latin milletinden, Ortodoks ise Rum milletinden addolunurlardı."[6] Bu dini zümreler kendi içerisinde bağımsız bir işleyişe sahipti ve kendi dini liderleri tarafından yönetiliyordu. Örneğin "Batılı veya Ortodoks Hristiyanlar, Patrik tarafından yönetiliyordu. Patrik Sinod'un (Kilise meclisi) yardımıyla Ortodoks Hristiyanların dini, kültürel ve hukuki işlerini özerk bir şekilde idare ediyordu. Doğu Hristiyanlarını Ermeniler temsil ediyordu. Musevilerin liderliğinde ise hahambaşı bulunuyordu."[7] Dini bağlılık Osmanlı için kişisel bir bağlamdan çok toplumsal bir anlam taşıyordu. Yani "insanlar konuştukları dile veya ait oldukları etnik gruba göre değil, doğdukları Kiliseye göre tasnif ediliyorlardı. Her topluluğun dinsel ve toplumsal yaşamı geleneklerine göre ayarlanıyordu ve bireyler o toplumun yasalarına uymak durumundaydı."[8]

Osmanlı toplumu içesinde yaşayan gayrimüslim kesim "kendisine güvence verilen koruma altına alınan"[9] anlamına gelen "zimmî" statüsündeydi. Yani padişahın buyruğu altına girerek cizye adı verilen vergilerini ödemesi karşılığında Osmanlı Devleti'nin himayesi ve egemenliği altında can, mal ve namus güvenliği temini altında, askerlikten muaf olarak yaşamaktaydılar. Zimmî statüsündeki gayrimüslim tebaaya din ve vicdan hürriyeti tanıyan ve bu haklarını güvence altına alan yazılı metinler mevcuttu. Dini yaşantılarını güvence altına alan serbestçe ibadet edebilme ve dini inanışlarının gereklerini yerine getirme hakları ile birlikte hem dini hayatlarında hem de günlük hayatlarında gayrimüslimlerin sınırlarını belirleyen bazı kurallar mevcuttu. Örneğin "Prensip olarak

[5] TDV İslam Ansiklopedisi, İlber Ortaylı, Ankara: Yayın Evi/Kaynağı, 2020 "Millet" maddesi.
[6] H. Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, haz., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, s.35-36
[7] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim, Nüfus*, s.17.
[8] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev., Sedat Cem Karadeli, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s.26.
[9] TDV İslam Ansiklopedisi, Mustafa Fayda, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013 "Zimmi" maddesi.

ister barış ister savaş yoluyla ele geçirilsin, bir yerde zimmî topluluğu yerinde bırakılmışsa kiliselerine dokunulmaması esastı."[10] Ancak gayrimüslimlerin yeni bir kilise veya havra gibi ibadet için mesken inşa edememesi, çan çalmaması gibi dini yaşama dair bazı konularda belli düzenlemeler ile sınırlandırılmışlardı.

Zimmîlerin, günlük hayatlarında farklı konularda belirlenmiş yasaklara dair fetvalara uygun olarak yaşamaları beklenmekteydi. Bu kurallardan bazıları; Müslümanlardan fiziksel şartlar itibarıyla ayırt edici bir şekilde yaşamaları, giyim kuşamlarından, Müslüman cariye ve köle sahibi olamamalarına, silah taşıyamamaktan, mezarlıklarının Müslümanlarınki ile aynı yerde olmaması gibi farklı konularda belirlenmiş ve gündelik hayatın pek çok konusunda toplumsal düzene ilişkin kurallardı. Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında "Müslümanlarla birlikte yaşayan zimmîleri yüksek ve gösterişli evler yapmaktan, şehir içinde beygire binmekten, kıymetli elbiseler ve yakalı kaftanlar giymekten, ince tülbent, kürk ve sarık sarmaktan meneden hâkimin ecir alacağından bahsedilir."[11] Fetvada yer alan kurallara uymayanların cezalandırılacağı ve bu cezaların da uygulandığı bilinmektedir. Ama bunun yanında toplumda bu fermanda belirtildiği gibi çok keskin ve kesin bir şekilde her kuralın uygulanmadığı hatta nüfus sahibi zimmîlerin bu sınırlamaların dışında tutulduğu, yer yer imtiyaz sahibi olduğu ancak bununla birlikte genel olarak gayrimüslimlerin genelinin dış görünüş itibarıyla Müslümanlardan ayrılacak şekilde giyinmeye özen gösterdiği "Müslüman erkeklere has yeşil ve beyaz sarıklar; Müslüman kadınlara has peçe gibi işaretlere sahip olmamasına, kendi cemaatlerine ait renkte başlıkları takmasına özen gösterilmiş"[12] olduğu bilinmektedir. Giyim kuşam gibi fiziksel bakımdan da belirleyici olan kurallar gayrimüslim ve Müslüman tabanın birbirine karışmamasını amaçlarken bu bir açıdan Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki statü farkına işaret eder ve Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaayı birbirinden ayrıştırırken bir diğer açıdan bakıldığında da bu kaideler Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan

[10] TDV İslam Ansiklopedisi, a.g.e.
[11] TDV İslam Ansiklopedisi, Mustafa Fayda, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013 "Zimmi" maddesi.
[12] Ömer Faruk Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI – XVII Yüzyılları)", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2014, s.57

*millet'*lerin kendi kimliklerinin içinde kalmaları ve bu kimlikleri uzun yıllar boyunca koruyabilmelerine etki etmiştir.

Gayrimüslimlerin toplumsal konumlarını belirleyen hukuki statüleri ise İslam Hukuku çerçevesinde "zimmet antlaşması" ile güvence altına alınmıştır. Her dini zümrenin liderliğini üstlenen kişiler, kendi dini kuralları çerçevesinde evlenme, boşanma, miras gibi özel hukukun başlığı altında toplanan konularda yetki sahibiydiler. Ancak ceza verme yetkisi Osmanlı mahkemelerine aitti. Zımmîlerin talep etmeleri halinde davalarının Osmanlı mahkemelerinde görülmesi de mümkündü ve Osmanlı mahkemelerinde görülen davalarda adaletli olmak ve hakkaniyetli karar alabilmek adına Müslüman ve gayrimüslim kesim arasında herhangi bir ayrım gözetilmezdi. Zimmîler ayrıca kamu hizmeti yararına okul, hastane gibi vakıf kurma hakkına da sahiptiler. Ticarette serbest olan gayrimüslim tebaanın, ticari konularda sözleşme yapma hakkı da mevcuttu. Zimmîler özel hukuk alanına giren konularda kendi cemaat liderlerinin kurallarına tabii iken kamu hukuku alanlarında yine İslam hukuku çerçevesinde belirlenmiş kurallar ve zimmet anlaşmasının belirlediği hükümler uyarınca davaları görülmekteydi. Bilhassa ferdi hakların korunması noktasında Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapmaksızın hukukun uygulandığı bilinmektedir.[13]

Osmanlı toplumunda gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında belli noktalarda ayrışmalar olduğu Müslüman tebaanın bir derece daha üstte görüldüğü bununla birlikte gayrimüslimlerin de İslam Hukuku çerçevesinde belirlenmiş kurallar bütününe göre millet sisteminin ön gördüğü şekilde kendi iç işleyişlerinde bağımsız birer cemaat düzeni içerisinde yaşamaktaydılar. "17. yüzyılın ortalarından itibaren, küçük toplumsal birimler ve dini gruplar birleşerek daha büyük teşkilatlar oluşturmaya başla[mıştır]. Klasik Osmanlı toplumsal düzeninin temelinde yer alan bu küçük gruplar, kimliksel bir değişim geçir[miş]"[14] ve 19. yüzyıla gelindiğinde yabancı devletlerin farklı dini grupları bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeye başlaması ile farklı etnik grupların kendi

[13] Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 64 Sayı 1, 2015 s.180.
[14] Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim, Nüfus*, s.21.

milliyetlerinin farkına varmasıyla başlayan ayrılıkçı hareketlerin yarattığı ortam, devletin süregelmekte olan işleyişindeki yetersizliklerin su yüzüne çıkmasına, yeni kurumlar, nizam ve reformların uygulamaya konulmasında önemli bir itici güç olmuştur. Tanzimat dönemi ile başlayan reform hareketleri ile gayrimüslim tebaa ile Müslüman tebaa arasındaki farklılıkları eşitlemeye, yukarda zikredilen gayrimüslimleri arka plana atan uygulama ve düzenlemelerde gayrimüslimlerin lehine değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Tüm bu düzenlemeler toplumdaki gayrimüslimlerin sosyal statülerinin ve konumlarının da değişmeye başlaması ve Osmanlı toplumunu temelde ikiye ayıran "millet sistemi" yapısının bozulması ve toplumsal yapısında önemli değişiklikler yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

1.2. Milliyetçilik Hareketlerinin Osmanlı Devleti'ndeki Yansımaları ve Gayrimüslimler

18. yüzyıl sonu, 19. yüzyıl başında dünyada mevcut siyasi, iktisadi ve toplumsal düzenlerin değişmeye başlaması ve yaşanan olayların değişimi gerekli kılmasından Osmanlı Devleti de önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi etkisiyle yükselen milliyetçilik, 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki büyük imparatorlukları etkisi altına aldığı gibi Osmanlı Devleti'nde de farklı etnik gruplar içerisinde birtakım hareketlenmelerin başlamasına neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir nüfusunu oluşturan Hristiyan Balkan halkları, "milliyet" bilinci ile hareket ederek Osmanlı'nın merkezi otoritesine karşı ayaklanmaya başlamışlardır. Osmanlı imparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan ve "toplam nüfus içindeki payları %40 gibi önemli bir oranda olan gayrimüslimlerin"[15] milliyetçi fikir akımlarından etkilenmesinin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi ve sonuçları bu orana nispetle yüksek olmuştur. Aynı zamanda Avrupa'nın farklı dini cemaatlerin çıkarlarına yönelik yürütmekte olduğu savunuculuk politikası ve Rusya'nın Ortodoksların hamisi olma iddiası; milliyetçilik akımının güçlü etkileri altında olan Osmanlı Devleti'nde, dinsel farklılıkların siyasallaşması sorununun da ortaya çıkmasına etki etmiştir.

[15] Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, der., Mehmet Ö. Alkan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.54.

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan kurumlar tüm dünyayı etkisi altına alırken Osmanlı yönetimi karşı karşıya olduğu iç ve dış tehlikelere karşı, devletin devamlılığını mevcut düzen ile sağlayamayacağının farkına varmaya başlamıştır. Tanzimat döneminin önemli siyasi isimlerinden olan Fuad Paşa'nın dönemin padişahı Abdülaziz'e ithafen kaleme almış olduğu siyasi vasiyetnamesinde[16] yer alan şu satırlar değişimin gerekliliğine dair dönemin yönetici elitinin zihin dünyası hakkında önemli ipuçları vermektedir:

Görkemli ülkeniz herhangi bir Avrupa devletinden ileri gitmekliğimizi sağlayacak bütün gerekli, unsurlara sahiptir. Ama böyle ilerlemek için bir şey, bütün siyasi ve idari kurumlarımızı değiştirmek mutlaka gereklidir. Geçmiş yüzyıllardan yararları görülmüş birçok yasa ve düzenlemeler, bugünkü durumumuzda toplum için zararlı olmaktadır. Yaratılıştan kendini aşmak eğiliminde olan insan, kendi eserini kusursuzlaştırmak için sürekli çaba harcamak ihtiyacındadır.[17]

Hem Fransız Devrimi'nin doğurduğu fikir akımları ve kurumları hem de Sanayi Devrimi etkisiyle dünya ile arasındaki askeri ve ekonomik makasın giderek açılması, Osmanlı'da modernleşme düşüncesi ve modernleşme hareketlerinin ortaya çıkmasında önemli bir itici güç olmuştur. Rusya'nın sahip olduğu askeri güç ile Osmanlı toprakları üzerinde güttüğü politika karşısında çözülmeye yüz tutmuş askeri nizam, Osmanlı'yı modern bir ordu kurma, modern kurumlar oluşturma noktasında harekete geçirirken, milliyetçilik akımı ise devletin dağılma tehlikesine karşı tebaasına bazı yeni haklar tanıma, halihazırda mevcut olan haklarını da güvence altına alacağı reform hareketlerinin ortaya çıkmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu reform hareketleri giderek zayıflayan merkezi otorite ile imparatorluk sınırları içerisinde baş gösteren ayrılıkçı hareketlere bağlı olarak Osmanlı tebaasının dağılması ve

[16] Fuad Paşa'nın siyasi vasiyetnamesinin Abdülaziz'e iletilmek üzere yazıldığı ancak padişaha ulaşmadan açılıp dönemin İngilizce-Fransızca yayın yapan *The Levant Herald* gazetesinde yayınlandığı bilinmektedir. Yazının İngilizce ve Fransızca olarak kaleme alınmış olması vasiyetnamenin Fuad Paşa'ya ait olmama ihtimalini düşündürse de Fuat Paşa'nın torunu vasiyetnamenin aslının kendisinde olduğunu belirtmiştir. Vasiyetnamenin kime ait olduğuna ilişkin tartışmalar olsa da dönemin tartışmalarına ve izlenmesi gereken yollara ilişkin önemli bir belge olma özelliği taşımaktadır.

[17] Engin Deniz Akarlı, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,1978, s.2.

toprak bütünlüğünün bozulması tehlikesine karşı bir çıkar yol olarak devreye sokulurken, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısının bel kemiği olarak nitelendirilebilecek olan millet sisteminde ve devletin sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim halkın toplumsal statü ve konumlarında önemli ve köklü değişikliklerin meydana gelmesine de etki etmiştir.

III. Selim'in Kabakçı Mustafa isyanı ile tahttan indirilmesi ve Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'da çıkan isyanı bastırarak, II. Mahmut'un tahta çıkmasını sağladığı bir ortamda, azalan merkezi otorite karşısında yükselen ayan gücünü dengede tutmak adına, Senedi İttifak ile Osmanlı Padişahının yetkilerinin sınırlandırıldığı ilk demokratikleşme hareketi gerçekleşmiştir. Bundan yaklaşık 30 sene sonra "Sözlükte düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek, anlamındaki 'tanzim' kelimesinin çoğulu olan tanzimat literatürde mülki idareyi ıslah ve yeniden organize etmek manasında kullanı[lan] ve ayrıca bu düzenlemelerin yapıldığı döneme"[18] adını veren Tanzimat Fermanı ilân edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde eşitlik, adalet ve hukuk devleti anlayışını getiren ve kanun önünde eşit olma, kanun üstünlüğü gibi kavramların ortaya çıktığı önemli bir anayasalcılık hareketi olan Tanzimat Fermanı tam anlamıyla "bir anayasa olmamakla birlikte can, mal, ırz güvenliklerini sağlayıcı ifadeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adaletle görülmesinin sağlanması buyruğunu, kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilmez ilkelerini tanıması ona bir temel haklar fermanı niteliği vermektedir. Bu fermanla bir hukuk devletine doğru gidişin ilk ve temel adımları atılmış ve bu ilkeler sonraki Anayasa'nın hazırlayıcısı olmuştur."[19]

Tanzimat Fermanı esas olarak gayrimüslim kesime yeni haklar verilerek; devletin karşı karşıya olduğu tebaasını ve toprak bütünlüğünü kaybetme tehlikesine karşı onu korumak adına önemli bir reçete olarak hayata geçirilmiştir. Ancak bu ferman geleneksel yapının önemli ölçüde değişmesi ve dönüşmesini de beraberinde getirmiştir. Bu minvalde Tanzimat Fermanı, "Osmanlı hükümetinin tüm Osmanlı tebaası arasında eşitlik ve birliği

[18] TDV İslam Ansiklopedisi, Ali Akyıldız, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, "Tanzimat" maddesi.
[19] Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.588.

sağlamak; inanç, ırk ve dil farklılıklarının üstesinden gelmek üzere ortak bir siyasal kimlik olarak, tek bir vatandaşlık kavramı[20] ile tüm tebaasının "Osmanlı" üst kimliği altında toplanacağı Osmanlıcılık fikrinin temellerinin de atıldığı önemli bir dönüm noktasına işaret etmektedir.

Oluşturulmaya çalışılan bu yeni siyasal kimlik Osmanlı Devleti'nin yüzyıllardan bu yana süregelmekte olan ve dini merkeze alan millet sisteminin çözülmesi, Müslüman ve gayrimüslimlerin toplumsal düzende sosyal, siyasi ve iktisadi anlamda yeniden konumlandırılmaları anlamını taşımıştır. 1854 tarihinde İstanbul'u ziyaret eden bir Rothshild temsilcisi olan Albert Cohn'a Sultan Abdülmecid: İmparatorluğunda yaşayan reayalarından hiçbirinin bir diğerinden farklı olmadığını ve hiçbir ayrım gözetmeksizin hepsine hak ve ayrıcalık tanınacaktır demiştir. Nitekim zaman içerisinde bu sözlerinin altını dolduracak reformlar yapmıştır. Osmanlı tebaası içerisindeki her bir cemaatin Yahudi, Hristiyan ve Müslümanı ayrım gözetmeksizin devlet okullarına ve mevkilerine müsavi şekilde kabul edilmiş. Farklı milletlerin, sınıfların ve mesleklerin mensuplarını birbirinden ayıran geleneksel giyim-kuşam düzenlemeleri, sinagog ve diğer binaların inşa edilmesine ilişkin sınırlamalarla beraber yürürlükten kaldırıl[mıştır.][21]

Nitekim bazı çevrelerden gelen aleyhte tepkilere rağmen ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hayata geçirilen modernleşme çalışmaları mevcut düzende umulan iyileşmeyi sağlayamamıştır. Üstelik Tanzimat mevcut sorunların üzerine bir kendine mahsus bir sorunu da beraberinde getirmiştir. O da Müslüman kesimin Tanzimat'tan duyduğu rahatsızlıktır. Zira gayrimüslimlere tanınan haklar ile gayrimüslim kesim ve Müslümanlar arasında belli bir dereceye kadar yakınlaşma sağlanmasını amaçlayan Tanzimat reformları ile gayrimüslim tebaanın hem siyasi hem ekonomik alanlarda edindiği güç karşısında rahatsızlık duyan Müslüman tebaa; yaşanmakta olan bu yeni gelişmeleri İslam halifesinin

[20] Kemal H. Karpat, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", Osmanlı *Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, d*er,. Kemal Karpat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.25.
[21] Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, çev., Meriç Sobutay, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008, s. 243.

yönettiği devlette yükselen gayrimüslim gücü olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte bazı kesimler tarafından da reform hareketleri din dışı eylemler olarak nitelendirilmiştir.

Tanzimat Fermanı azınlıklara bazı haklar vererek onların devletten kopmasını önlemek ve bir noktada da Osmanlı tebaasının temelde iki önemli unsuru olan Müslüman ve gayrimüslim kesimin arasında belli bir noktaya kadar denge sağlamayı amaçlamışsa da "bir taraftan milletler (dinî topluluklar) ek ayrıcalıklar kazanmışlar, öte yandan da yeni ekonomik ortam, birinci derecede azınlık tüccar ve iş adamlarının yararına olmuştur. Ekonomik konulardaki bilgisizlik yüzünden bu gelişmelere tepki genellikle dinsel olmuştur. Malî ve ekonomik konularda karşılaşılan güçlüklerin sokaktaki adama yüklediği külfetler ile halk tarafından gâvurlaşma olarak görülen Batılılaşma hareketleri arasında bir bağ kurulmuştur."[22]

Gayrimüslim azınlıkların toplumsal statüleri ve konumlarına ilişkin önemli dönüm noktalarından birisi de Kırım savaşı ile gelen, yeni bir milliyetçilik dalgası ile Tanzimat Fermanı'nın yetersiz kalması sonucunda, yeni bir formülün devreye girmesi gerektiğine duyulan inanç ile ortaya çıkmıştır. Bu formül ise 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı'dır. Islahat Fermanı'nın en önemli muhteviyatı "müsavat" yani eşitlik kavramıdır. Buradaki eşitlikten kasıt gayrimüslim ve Müslümanların insan olarak eşitliğidir. Bu hem Osmanlı hem de İslam dünyası için önemli bir dönüm noktasıdır. Islahat Fermanı ile azınlıklara tanınan haklar Osmanlı devletinde süregelen yapının özellikle gayrimüslim ve Müslüman halk arasındaki güç dengesinin ciddi şekilde değişmeye başlaması anlamına geliyordu. Tanzimat Fermanı Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında eşitlik mefhumunda çok keskin bir beyanda bulunmamasına karşın, 1856 Islahat Fermanı'nda tartışmaya mahal vermeyecek şekilde, son derece açık olarak ifade edilmişti. Şöyle ki:

Bir cemaatin din, dil ve ırk bakımından diğer bir cemaatten aşağı tutulduğunu gösteren bütün tabirler yasaklanacaktır. Osmanlı ülkesinde her din ve mezhebin ayini serbest olduğundan hiç kimse din ve mezhep değiştirmeye zorlanmayacaktır. Din ve cins farkı

[22] Metin Heper,"19. Yy'da Osmanlı Bürokrasisi*", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.251.

gözetilmeksizin bütün Osmanlı tebaası devlet memurluğuna kabul edilecektir. Kanuni ehliyet ve vasıfları taşıyan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun askeri ve mülki mekteplerde okuyabilecektir. Ayrıca her cemaat kendi milli dilinde eğitim yapmak üzere okul açabilecektir.[23]

Batılı devletler, 1856 Paris Barış Konferansı öncesinde Rusya'dan gelebilecek olan olası tehlikelere ve askeri saldırılara karşı Osmanlı Devleti'ni muhafaza etmenin bir ön koşulu olarak bazı istekler öne sürmüşlerdir. 1939'da ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndaki hakları yeterli bulmayan batılı devletlerin öne sürdüğü hakların önemli bir bölümünü Osmanlı Devleti içerisinde yaşamakta olan Hristiyan tebaaya sunulacak olan haklardır. "Islahat Fermanı'nın ana hedefi, Müslüman olmayan uyruklara eşitlik hakları getirmektir. Bunlara, bütün devlet memurluklarına atanabilmek, eyalet meclislerine girebilmek ve Meclis-i Vâ-lâ'da[24] temsil edilebilmek gibilerden kamusal ve siyasal haklar da tanınmıştır. Bir başka dikkat çekici yön de yabancılara tanınan ekonomik hak ve kolaylıklardır. Bu konuda, 1858 Arazi Kanunnamesi daha da güvence getirecek, 1867'de de yabancılara kentlerde ve kentler dışında taşınmaz mal edinme hakkı tanınacaktı."[25] 1864 tarihli Vilayet Kanunu ile gayrimüslimlere tanınan seçme hakkını "1869'da bir parlamento taslağı şeklinde kurulan Şurayı Devlet'e birçok gayrimüslim aza[nın] dahil edilmesi"[26] takip edecektir.

Tüm bu reform hareketlerinin kapsamının siyasal alandan kamusal alana kadar son derece geniş kapsamlı olması ve doğurmuş olduğu fırsatların daha çok Osmanlı toplumu içerisindeki gayrimüslimleri kapsayacak mahiyette olmasının bir sonucu olarak Müslüman kesimin Tanzimat Fermanı'ndan bu yana var olan gayrimüslimlerin haksız ve orantısız şekilde hak sahibi olduğuna dair düşüncesini biraz daha güçlendirmiştir. Bu reformlar dışarıdan gelen ayrıştırıcı eylem, fikir ve müdahaleleri önlemeye yönelikken,

[23] TDV İslam Ansiklopedisi, Ufuk Gülsoy, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999 "Islahat Fermanı" maddesi.
[24] Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye: II. Mahmud'un kurduğu, reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organı (TDK İslam Ansiklopedisi)
[25] Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *"Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.16.
[26] Halil inalcık, "Tanzimat Nedir?", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, haz., Hali İnalcık & Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 50.

sonuçları itibarıyla bu sefer de toplumdaki Müslüman-gayrimüslim kesim arasında ayrıştırıcı bir rol oynamaya başlamıştır. Tüm bu reform hareketleri toplumdaki huzursuzluk ortamını etkilemiş ve mevcut rejime karşı birtakım eleştirilerin artmasına neden olmuştur. Ahmad'a göre "bu toplumsal memnuniyetsizlik *yeni Osmanlılar* olarak bilinen yeni bir hareketi doğur[muştur]. Bu rejimi eleştiren ilk modern muhalefet hareketi[dir]. Yeni Osmanlılar, yüksek bürokratları, paşaları, Avrupalıları, Levantenleri (İmparatorluğa yerleşmiş Avrupa kökenlileri) ve bazı Hıristiyanları ayrıcalıklı bir grup haline getirerek Müslüman nüfusu ihmal ettikleri için ikaz et[mişlerdir]."[27] Bu bakımdan milliyetçilik hareketleri neticesinde yaşanan ayrılıkçı hareketler ve akabinde gerçekleşen reform hareketlerinin yalnızca Osmanlı toplumu içerisindeki farklı etnik ve dini grupları ve onların siyasi, toplumsal durumlarını değil aynı zamanda Müslüman kesimin yönetime karşı tutumundan, geleneksel toplumsal yapının çözülmesine kadar çok katmanlı ve geniş kapsamlı sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Hristiyan toplulukların laikleşmeye başlaması ve dinin etkisinin azalmaya başlaması ile birlikte Hristiyan orta sınıfın giderek daha güçlü bir konuma gelmeye başlamıştır. "Cemaatler bireysel 'uluslar'ın özelliklerini göstermeye başla[mış] ve kendi tarihlerini, dillerini ve edebiyatlarını keşfettikleri bir 'rönesans' dönemi geçir[mişlerdi]. 1863'te, Ermeni toplumu kendi anayasasına ve 'ulusal' meclisine sahip ol[muş] ve bu da milli özlemleri kuvvetlendir[mişti]. 1870 Şubatı'nda Bâbıâli Fener Patrikhanesi'nden bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulmasına izin ver[ilmiş], Bulgar piskoposu (eksarh) Bulgar milletinin başı olarak atan[mıştı] ve piskoposluk bir Bulgar devleti ve Bulgar bireyi yaratma çabalarına [mişlerdi]. [28]

Osmanlı Devleti'nin pek çok alanda eski usullerin yerine daha modern kurumlar, işleyiş ve düzene dair reformları hayata geçirse de Avrupa'nın "hasta adam" olarak nitelendirdiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve devletin karar alma süreçlerine müdahale eden yabancı devletlerin ellerindeki en büyük bahane olan "azınlıklar meselesi" her

[27] Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, s.58.
[28] Ahmad, a.g.e. s.57

fırsatta başka bir şekilde tezahür etmeye ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ve bekasını tehdit etmeye devam etmiştir.

Osmanlıcılık hareketi ile tebaasını ortak bir vatandaşlık yaratmak isteyen Osmanlı Devleti'nin halihazırda net bir tabiiyet kanununun olmayışı bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan bir tanesi yabacı devletlerin Osmanlının gayrimüslim tebaasına konsolosluklar aracılığı ile koruma altına alması ve gayrimüslimlerin yabancı devletlerin tabiiyetine geçmesi sorunu idi. Bu durumun önüne geçmek için farklı zamanlarda farklı padişahlar tarafından bazı önlemler alınmışsa da başarılı olunamamıştır. Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslim kesimin yabancılara verilen ayrıcalıkları önemli ölçüde suiistimal etmesi de bur durumun dolaylı olarak bir neticesidir Ticaret alanında yaşanan suiistimale dikkat çeken Ziya Paşa Osmanlı tebaasından olan ve hükümet ile sorun yaşayan tüccarların, yabancıların istifade ettiği imtiyazlardan faydalanmak için yabancı tabiiyetine girerek amaçlarına ulaştıklarını yazmıştır.[29] "Azınlıklar meselesinin Osmanlı Devleti ile 'düvel-i muazzama' arasındaki ilişkilerde önemli bir eksen olarak belirmesinden sonra, [Gayrimüslimler] Avrupa devletlerinin himayesi altına girmişlerdi."[30] Ayhan Aktar'ın aktarımıyla son dönemde Osmanlı azınlıklarının içinde bulunduğu karmaşık ilişkiler bütünü, Lewis ve Braude'nin çarpıcı anlatımıyla şöyle özetlenebilir: "Hiç kimse hem bağımsız bir ülkenin vatandaşı olup, hem de yabancı bir gücün himayesinden faydalanarak ve aynı anda da kendi çapında eşitlikçi bir imparatorluğun tebaası olamazdı. Ne fizik [bilimi] ne de siyaset böyle şeylerin gerçekleşmesine izin vermezdi. En azından uzun süre için."[31]

"Gayrimüslim uyrukların yabancı devlet uyruklarına geçerek kapitülasyonlardan yararlanma arayışı Osmanlı Devleti'nde uyrukluk konusunu ciddi bir hukuki düzene bağlama gereksinimi doğurmuştur. Bu gereksinimin bir sonucu olarak 1869 yılında Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi yayınlanmıştır."[32] Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık

[29] İbrahim Serbestoğlu, "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29 (2011), s.200. (erişim 17.05.2022).
[30] Ayhan Aktar*, Varlık Vergisi ve Türkleşme Politikaları,* İstanbul: İletişim Yayınlar, 2018, s. 107-108.
[31] Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleşme Politikaları,* s.108.
[32] Ezgi G. Polat, "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı", Ankara Barosu Dergisi, 3 (2011), s.135.

hakkında bir düzenlemeye gidilmiş olması ve vatandaşlığın yasal bir düzlemde ele alınmış olması açısından Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi çok önemli bir adımdır. Zira Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimleri, Müslümanlardan ayıran ve bazı yükümlülükler ve sınırlamalar getiren 'zımmî' statüsü Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesinde yer alan "Memalik-i Mahrusa-i Padîşahi de ikamet eden her şahıs tebaa-i Devlet-i Aliyyeden mâdut olup hakkında Devlet-i Aliyye tabii muamelesi icra olunur, Eğer kendisi tebaa-i ecnebiyeden ise tabiiyetini usulen ispat etmesi gerekir." maddesi ile düzenlenerek, gayrimüslimler ile Müslüman tebaa arasında kanun önünde bir eşitlik getirilmiştir.

19. yüzyıl başlarında Osmanlı tebaasının yaklaşık %40'lık bir kısmını oluşturan gayrimüslim kesimin toplam nüfusa oranı yüzyıl sonunda yaşanan savaşlar ve olaylar neticesinde önemli ölçüde azalmıştır. Tanzimat Fermanı ile sağlanmaya çalışılan hukuki eşitliğin yetersiz olması Kırım Savaşı sonrasında ilân edilen Islahat Fermanı'nın getirdiği karma eğitim ve Avrupai tarzdaki idari ıslahatlar, kamusal ve siyasal alanda sağlanan haklar da gerekli çözümü sağlamayınca, 1860'ların sonlarında yeni bir çözüm önerisi olarak anayasal ve parlamenter rejim değişikliği ile imparatorluğun içinde bulunduğu ayrılıkçı hareketlerin durdurulması veya devletin en az şekilde etkilenmesi için bir çözüm önerisi olarak sunulması gündeme gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk ve son anayasası olan 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-i Esasi Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşayan tüm uyruklarının haklarına dair kapsamlı bir düzenlemenin yapılması hasebiyle önemli bir adımdır. "Kanun-ı Esasi'nin 8. maddesinde yer alan, "Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din veya mezhepten olursa olsun bilaistisna Osmanlı tabir olunur" ifadesindeki ferdi/birey vurgusu toplumsal sözleşmenin niteliğini de belirler [mahiyettedir].

Son tahlilde, Fransız Devrimi etkisiyle yükselen ve Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim tebaayı etkisi altına alan milliyetçilik akımına karşı Devleti bir arada tutacak bir önemli formül olarak yeni bir siyasal kimlik oluşturma fikrinin ilk adımı olan Tanzimat Fermanı; gayrimüslim tebaaya tanınan haklar ile onların Müslümanlarla toplumsal konum itibariyle büyük ölçüde eşitlenmesine işaret ediyordu. Bu durum da Osmanlı'nın dini merkeze alan millet sisteminin yerini "tüm tebaanın eşitliğine vurgu

yaparak tüm toplumun Osmanlı kimliği altında toplanacağı, bu sayede tebaa ve toprak bütünlüğünün korunduğu bir sistem kurulmaya çalışıldı. 1856'dan sonra Osmanlı Devleti çok dilli ve çok milletli karakterini, Osmanlılık anlayışı ile ardında bırakarak her türlü farklılığı göz ardı etmek suretiyle ortak ve eşit vatandaşlık şemsiyesi altında toplanan bir Osmanlı milleti yaratmak istemiştir.[33] Ancak bu durum Osmanlı'daki millet anlayışından etnik kavim anlayışına doğru bir evrilmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu noktada Osmanlı topraklarında uzun yıllar kendi içlerinde dini, kültürel ve etnik yaşayışlarını sürdüren ancak Osmanlı üst kimliği ile bir bütünün parçası olan gayrimüslim tebaanın etnik farklılıklarına istinaden yapılan her yenilikçi hareket, toplumda ben ve öteki ayrımının belirginleşmesine de zemin hazırlamış oldu. 1869'da Vatandaşlık kanunu ile yaratılmak istenen, her türlü farklılığın Osmanlılık kimliği potasında eritildiği ve devlet önünde eşit haklara sahip vatandaş fikriydi. "19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'ne "Osmanlı" diyenler bu terimle devleti idare eden ve devletin maliki (sahibi) sayılan padişahı kast etmekte idiler. Avrupalılar devleti etnik kökene bağladıkları için "Türk" demekte idiler. Osmanlı ismi, Vatandaşlık Kanunu nedeniyle Osmanlı idaresinde yaşayan tüm halklara verilmişti. Eskiden din farkları açık, somut özellikler olarak günlük hayatta dahi "biz" ve "ötekiler"i tayin eden baş unsurdu. 1864'ten sonra "vatandaşlar" resmen "Osmanlı" olarak tarif edilseler de halkın ezici çoğunluğu kendilerini Müslüman, Yahudi, Hristiyan olarak görmeye devam etmişleridir."[34] Vatandaşlık Kanunu ile oluşturulmak istenen Osmanlı kimliği pratikte beklenilen gibi bir birleşme etkisinden ziyade farklılıkların altını çizerek daha çok bir ayrılık unsuru olmuştur.

Bakan Savaşları sonunda İttihad-ı Osmani siyaseti ve Osmanlıcılık fikri tamamen terk edilmemekle beraber artık yavaş yavaş Tanzimat fikirlerinin Hristiyan milliyetçiliğinin önünü almakta etkili olmadığı görüşü güçlenmeye başlamış, Anadolu'da yaşayan Hristiyan nüfus ayrı tutulmak üzere Balkanlar'da geriye kalan %20'lik kesimin Osmanlı'dan ayrılacağına artık hemen hemen kesin bir gözle bakılmaya başlanmış

[33] Karpat, *Osmanlı'dan Günümüz Ortadoğu'da Milet, Milliyet, Milliyetçilik*, s.8.
[34] Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev., Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2019, s.55.

olduğundan Müslümanları merkeze alacak.[35] şekilde yeni bir anlayış benimsenmeye başlanmıştır. Bu anlayış ile İttihat ve Terakki yönetiminin Müslüman-Türk unsurları merkeze alan yeni politikaları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayagelmekte olan dini ve etnik açıdan farklılıklar taşıyan grupların ayrıştırılmasına da etki etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında da halihazırda uzun yıllardır sürmekte olan milliyetçi ayrılışlar çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Nihayetinde Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın karşısında yer alan gayrimüslim gruplarının Osmanlı ile olan bağı tamamen sonlanmıştır. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının Tanzimat'tan bu yana devam etmekte olan reform hareketlerini yeni ulus-devletin doğasına ve yaratılmak istenen yeni düzene uygun gördüğü şekillerde "yukarıdan aşağıya" kendine mahsus bir şekilde uygulamıştır.

1.3. Geçiş Dönemi ve Yeni Ulus Devletle Birlikte Değişen Koşullar

20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu siyasi, iktisadi, toplumsal bunalım durumu, I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle birlikte iyiden iyiye perçinlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan önceki geçiş döneminde yaşanmış olan savaşlar, iktisadi ve sosyal değişimler yaşanan maddi ve manevi kayıplar toplumu her anlamda hem çok kırılgan hem de çok tepkisel bir hale getirmiştir.

Bu şartlar altında toplum içerisinde etnik ve dini farklılıklardan kaynaklanan hizipleşmelerin yarattığı huzursuzluk da giderek daha fazla hissedilir bir mahiyete bürünmüştür. "Özellikle etnik kategorinin siyasallaştığı yer ve zamanlarda (seçim, isyan, iç savaş, etnik temizlik gibi) etnisite diğer toplumsal kategorilere göre daha katı, değişmez dışarıdan atfedilen (ascriptive) ve dolayısıyla yarı-nesnel bir varlık kazanır."[36] Bu bağlamda 1911 ve 1918 yıllarında Trablusgarp, Balkan, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış olan halk için etnik farklılıkların daha önemli ve ayrıştırıcı bir fonksiyona büründüğü söylenebilir. Bununla birlikte Müslüman Türkler ile "Balkan milletleri arasındaki uzun savaşların doğurduğu gerginlik ve kırgınlıklar, Türkiye'nin daha dünkü reayası tarafından (Bulgarlar, Sırplar, Yunanlılar) yenilişi, Türklerin bütün

[35] Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi", Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies, 47 (2016), s.380. (erişim 07.03.2022).
[36] Şener Aktürk, "Türkiye'nin Kimlikleri Din, Etnisite, Milliyet Devlet ve Medeniyet", İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013, s.141.

ruhları ile bağlı oldukları Rumeli toprak ve kentlerini kaybetmeleri. Kaybedilen yerlerden varını yoğunu bırakarak kaçan Müslüman göçmen kitlelerinin, özellikle Trakya'da yabancılara, azınlıklara karşı kin ve düşmanlık duygularını arttırdı[ğı]"[37] yadsınmaz bir gerçektir.

I. Dünya Savaşı'na girmeden önce Osmanlı Devleti, uzun yıllardır değişen düzene adapte olabilmek, kendi vatandaşlarının devlete bağlılığını sağlamak ve toprak bütünlüğünü korumak için ciddi çabalar sarf etmiş ve önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen yaşanan hadiseler devletin siyasi, askeri ve ekonomik olarak güçsüzleşmesini ve bu durumun da üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nin topraklarını hızla kaybetmesi ve devletin yıkılması sonucunun önüne geçememiştir. Bu uzun reform ve adaptasyon sürecinin fiziki ve siyasi çıktılarının yanı sıra Osmanlının toplum yapısında ve Osmanlı toplumu üzerinde de hiç şüphesiz önemli etkileri ve sonuçları olmuştur. Tüm bu şartlar altında etnik ve dini farklılıklar adeta toplumun kendi içinde birer set oluşturmuş ve bu oluşan toplumsal sınırlar keskin ve ayrıştırıcı bir rol oynayarak, her bakımdan güvensiz bir ortam yaratmıştır.

On yıllık savaş döneminden sonra nüfusta yaşanan azalmanın yarattığı değişimin yanı sıra bir de mübadeleler ile Türkiye'den giden gayrimüslim ve Türkiye topraklarına göç eden Müslüman nüfusunun yarattığı iktisadi, sosyal ve toplumsal değişimden söz etmek elzemdir. "Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı arasındaki bir yıllık dönemde, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan yaklaşık 150.000 ile 200.000 kişilik Rum nüfus Yunanistan'a göç etmiştir. Aynı şekilde Makedonya'dan da binlerce Rumeli muhaciri Türkiye'ye gelmiş böylece Balkan Savaşları sonrasında dar kapsamlı bir nüfus mübadelesi fiilen gerçekleşmiştir."[38] Türkiye'den giden gayrimüslim nüfus ve 19. yüzyılda Rusya'nın baskısı ile Kırım ve Kafkaslardan kaçan Müslümanların Anadolu'ya göç etmesiyle Anadolu'da; Karpat'ın verdiği orana göre yüzde 20 ila 30 oranında artmış olan Müslüman nüfus ile yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de demografik yapısı yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır.

[37] Avner Levi, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler" İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.27-28.
[38] Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Hareketleri*, s.29

Dışardan alınan göçlerle birlikte devlet sınırları içerisinde Müslüman nüfus hızla yükselişe geçerken Türkiye'den giden gayrimüslim nüfusun da etkisiyle Müslüman-gayrimüslim nüfus sayısında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda Şevket Pamuk'un 1912-1924 yıllarına ilişkin verdiği demografik bilgiler nüfusta yaşanan dramatik değişikliği gözler önüne sermektedir. 1912-1922 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ağır ve yıkıcı sonuçlarından birisi de on yıl içerisinde sivil ve asker olmak üzere Müslüman nüfusunda yaşanan yaklaşık 2 milyonu bulan kayıptır. Bununla birlikte Türkiye sınırları içerisinde bulunan Ermeni nüfusunun da 1,5 milyona yakın bir kısmının 1925 sonrasında çeşitli nedenler ile azalması ve Lozan Anlaşması gereğince Ortodoks Rumlar ile Balkanlarda yaşayan yarım milyon kadar Müslüman arasında gerçekleştirilen yer değiştirme ile önemli kitlesel değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde kalan topraklardaki nüfus 1924'te 17 milyondan 1924 sonuna doğru 13 milyona kadar düşmüştür. [39]

1923 senesinde toplumun genel yapısına baktığımızda etnik, dini ve dil bakımından homojen olmayan bir tablo ile karşılaşırız. Buna göre ağırlığını Müslüman-Türklerin oluşturduğu bu yapıda aynı zamanda etnik açıdan Türk olmayan Müslümanlar ile milliyetçi hareketlerin etkisiyle Osmanlı'dan ayrılmayan gayrimüslimler de yer almaktadır. Bunun yanı sıra savaş ve kayıplar ile kırılganlaşan toplumsal yapı, uzun yıllar süren savaşların ağır ekonomik sonuçları, ölümler ve mübadeleler neticesinde nüfusta yaşanan önemli orandaki azalma ve dışardan içeriye, içerden dışarıya gerçekleşen Müslüman ve gayrimüslim nüfus değişim ile Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapısı ve toplumsal yapısı da şekillenmeye başlamıştır.

[39] Şevket Pamuk "20. Yüzyıl Türkiye'sinde İktisadi Değişim: Bardağın Yarısından Fazlası Dolu mu?", *Modern Dünyada Türkiye, cilt IV: Türkiye Tarihi 1839-2010,* der., Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s.285.

İKİNCİ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ POLİTİKALARI, MİLLİ KİMLİK İNŞAASI, MİLLİ GÜVENLİK ALGISI VE YAHUDİ AZINLIK

2.1.1. Türk Ulus Devletinde Millet Kavramı ve Milli Kimliğin İnşası

Bu bölümde ulus-devlet olma süreci ve milli kimliği inşa etme süreçlerinin başlarında karşılaşılan sorunlar, Türk kimliğinin inşası ve azınlıkların konumuna dair yaşanan fikir ayrılıkları, Türk vatandaşlığının anayasal süreçleri ve Türk vatandaşlığına, Türk kimliğine dair ortaya çıkan politikaları ve bunların uygulanması noktasında içine düşülen ikilemler ele alınmıştır.

Tanzimat'tan bu yana devam etmekte olan batılılaşma eğilimi, kendine mahsus bir şekilde de olsa, Cumhuriyet Türkiye'sinde de devamlılık arz eden mahiyetteydi. Ulus-devlet ve milli kimliğin inşası noktasında cumhuriyet rejiminin, "yönünü çevirmiş olduğu Batı'ya göre hareket etme" niyeti ve iddiası var olsa da millet ve ulus-devlet kavramları Türkiye Cumhuriyeti'nde kendine özgü şekilde bir gelişim sergilemiştir. "Türkiye'de ulus-devletin teşekkül etmesi sürecine, millet ve devlet olgularının ortaya çıkışındaki sıralama açısından bakıldığında; ne Fransa'daki gibi milliyetçilik ve ulus-devlet olgularının eş zamanlı olarak çıkması ne de Almanya'da olduğu gibi milliyetçiliğin ulus-devletten yarım yüzyıl önce ortaya çıkması durumu söz konusudur. Türkiye'de Almanya'daki gibi "devletini arayan bir millet" değil aksine "milletini arayan bir devlet"ten söz etmek anlamlıdır."[40] Bu husus da aslında Türk ulus-devletinin belki de en büyük handikaplarından biri olan "ulus-devlet yapılanmasının" milletini ve milli kimliğini yaratma sürecinin dinamiklerini derinden etkilemektedir.

[40] Ayşe Kadıoğlu, "Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, der., Uygur Kocabaşoğlu İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 287.

Hiç şüphe yok ki Türkiye'deki ülkesel kimliğin oluşum süreci ideolojik bir modele; yani Avrupa tipi ulus devlete göre ve nispeten yakın bir tarihte gerçekleşmiştir. Ne var ki bu süreç çok uluslu bir Müslüman devletten tek uluslu bir ülkesel devlete geçişi sağlarken kendine has bir yol izlemiştir. Bu yüzden en baştan söylenmelidir ki modern Türkiye'yi oluşturan Müslüman ve Osmanlı unsurlar Avrupa'daki benzerlerinden belirgin bir şekilde farklı bir ulus-devlet yaratmıştır. Osmanlı Devleti'ni Habsburg ve Romanov hanedan-devletlerinden ayıran belki de en önemli farklardan biri, içinden çıkan entelektüel elitlerin, bu unsurları edebiyat, eğitim ve basın aracılığıyla, siyasal elit tarafından ülkenin otantik tarihsel milli kimliği olarak lanse edilen etnik Türk kimliğine dönüştürmekte oynadıkları roldür.[41]

Türk ulus-devletini yaratmak üzere cumhuriyet ilân edildiğinde Türkiye'de toplum; Osmanlı topraklarından ayrılarak kendi devletlerini kuran milletlerden geriye kalan gayrimüslimler ve toplumun ağırlıklı nüfusunu oluşturan Müslüman-Türklerden müteşekkildi. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir ulus devlet yaratma ve milli bir kimlik inşa etme ülküsü önündeki en büyük açmazlarından birisi de Osmanlı Devleti'nden devraldığı bu çok etnikli ve çok dinli toplumsal yapıydı. Millet sistemi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren, vergisini ödemesi ve merkezi otoriteye, yani padişahın saltanatına sadık olması halinde mensubu olduğu dini zümrenin idaresinde, kendi içlerinde özerk olarak tanımlanabilecek bir şekilde yaşayan gayrimüslimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik açıdan "*Türk*" olmayan unsurları olarak, nerede ve nasıl konumlandırılacaklarına karar verilmesi gereken, bir bütünün ayrık parçasıydılar.

Yeni kurulan "Türk ulus" devletinin sınırları içerisinde, Osmanlı Devleti'nin "gayrimüslim tebaası" olarak uzun yıllardan bu yana yaşayagelmekte olan gayrimüslim halkın, etnik açıdan "Türk" olmaması onları bu ulusun bir parçası olmaktan alıkoyar mıydı? 20. yüzyıl, milliyetçilik akımı ile her milletin self determinasyon hakkını kullanarak "kendi ulusunu" inşa etmeye çalıştığı bir yüzyıl olarak aynı millete (etnik kökene) mensup olmayan insanların ulus-devlet yapısı içerisinde varlığının çok da

[41] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, çev., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 17-18.

hüsnükabul gördüğü bir zaman değildi. Bu durum Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde yaşayagelmekte olan farklı etnik ve dini grupların, yeni Türkiye toplumu içerisinde, oluşturulmaya çalışılan yeni düzene uygun şekilde yeniden konumlandırılmaları anlamını taşıyordu. Bundandır ki Türk'ün kim olduğu, soydan gelen bir tabiiyet mi, yoksa aynı kültüre tabi olmak mı olduğu sorusu tüm Türkiye vatandaşlarını temsil eden TBMM'de sıkça tartışılmıştır.[42]

Türkiye Devleti içerisinde kalan gayrimüslim kesim "ekalliyetler" ifadesiyle 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan anlaşmasının da gündem konularından birisi olmuştur. Lozan'da uzun bir müzakere sürecinin ardından Türkiye'de yalnızca "gayrimüslim azınlığın varlığı olduğu ve azınlık ölçütünün de din olduğu, tür azınlığının olmadığı kabulüne"[43] göre nihayetlendirilmiştir. Müzakereler neticesinde Türkiye'de Rum, Ermeni ve Museviler ekalliyet yani azınlık statüsünde kabul edilmiştir. Anlaşmanın 37 ila 45. maddeleri Türkiye Cumhuriyeti'nin gayrimüslim azınlıklara din, hukuk, eğitim, ana dilde konuşma ve eğitim hakkı gibi farklı konularda birtakım haklar ve ayrıcalıklara sahip olmalarını taahhüt etmiştir. Lozan Konferansı'nda azınlıklar meselesini gündeme gelmesi ve anlaşmanın onaylanan maddeleri arasında yer alması, Türk Devleti'ni en azından devletlerarası düzende bir noktada bağlayıcı bir rol oynamışsa da ilerleyen zamanlarda Türk Hükümeti'nin kendine göre formüle ettiği politikalar gereğince azınlıklar bu haklarından feragat etmişlerdir.

---

[42] TBMM'de soy kavramı üzerine bir tartışma Bkz. 14.06.1934 tarihli Z.C. **Hasan Reşit B**. (Muş) — Muhterem Beyefendiler, bu çok mükemmel kanunda (iskân kanunu kast ederek) «soy» kelimesi birkaç defa tekerrür etti. Bendenizin anladığıma göre soy kelimesi ile «ırk» demek isteniyor. Eğer böyle ise bu kelimenin burada kullanılmamasını rica ederim. Çünkü «ırk» denilen şey, 5 ve nihayet 6 ya kadar çıkmıştır. İlim bunu tahdit etmiştir. Türkiye hududu haricinden Türkiye'ye gelen ve Türk harsına tâbi olmayan insanlar, ırktan Türk demektirler. Fakat Türk kültürüne tâbi olmadıkları için Türkçe konuşmuyorlar. Esasen bunlar bizim öz vatandaşlarımız olduğu için yine bizim öz kardeşimiz demektir. Rica ediyorum, soy kelimesi yerine Türk dili ve Türk kültürü kelimesi konulsun "**Rasih B**. (Antalya) Soy, insanın kendi ailesine münhasır olur. Eğer burada da soy kelimesi ona delâlet ediyorsa burada yerinde kullanılmamıştır**. Dâhilîye Vekili Şükrü Kaya B**. (Muğla) — Efendim, Hükümetten de soruyorlar. Burada soydan maksat, ırktır. Binaenaleyh soy tabiri yerine Türk ırkı olarak kullanmak faideli olacaktır. Soy aile manasına da kullanılıyor. **Hasan Reşit B**. (Muş) — Efendim, Türk dili ve kültürü tabirinin burada soy kelimesi yerine kullanılması daha doğrudur.

[43] Alper Işık, "Türkiye'de Ulus-8Devlet ve Gayrimüslim Azınlık", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.

Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık kavramının gelişimini yasal düzenlemeler bağlamında ele alarak, Türk vatandaşlığına ilişkin yapılan yasal düzenlemeleri sırasıyla inceleyecek olduğumuzda; önce 20 Nisan 1924 tarihli, Teşkilatı-ı Kanun-i Esasi'nin (24 Anayasası) 88. Maddesi ile daha az kapsayıcı ve daha az detaylandırılmış bir tanım ile "Türkiye'de veya haricinde bir Türk babanın sülbünden doğan veyahut Türkiye'deki mütemekkin[yerleşik] bir ecnebi babanın sülbünden Türkiye'de doğup da memleket dahilinde ikamet ve sinn-i rüşde vusulünde resmen Türklüğü ihtiyar eden veyahut Vatandaşlık Kanunu mucibince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür"[44] şeklinde bir tanımlama ile karşılaşırız. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal kimlik daha ziyade Türk vatandaşlığı ile ilişkilendirilerek daha genel bir bağlam üzerine temellendirilmiştir. Ancak devlet uygulamaları özellikle 1920'lerin sonlarından itibaren bahsolunan bu tanımdan oldukça sapmıştır. Kürt isyanı ve laiklik karşıtı bir ayaklanmaya karşı devletin fiziksel ve siyasi olarak bütünlüğünün ve birliğinin korunması noktasında duyulan endişeler devleti vatandaşlığı merkeze alan bir ulusal kimlik anlayışından ziyade türdeşliği ve Türklüğü merkeze alan ve buna vurgu yapan bir anlayışa doğru yönelmeye sevk etmiştir. [45] Bu minvalde 1928[46] tarihinde kabul edilen *"Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda* daha detaylandırılmış bir "Türk vatandaşı" tanımından söz edilebilir. Vatandaşlık itibariyle Türk kabul edilmenin şartları on yedi maddeden oluşan bu kanun ile daha kapsamlı ve detaylandırılmış bir şekil verilmiştir. "Yerli ahalinin vatandaşlık şartları, yabancıların Türkiye'de vatandaşlık hakkı, yabancılarla evlenen kadın/erkek Türk vatandaşlarının durumu, daha önce vatandaşlıktan çıkartılmış olanlar, vatandaşlıktan çıkarılması gerekenlere dair gerekçeler, ikamet ettikleri yerlere göre vatandaşlıklarının tespiti gerekenler gibi birçok mevzu çerçevesinde"[47] kanunlaşmıştır.

[44]1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tam metni için bkz. https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncekı-anayasalar/1924-anayasasi/

[45] Kemal Kirişçi, "Ulus İnşası Projesi Bağlamında Göç ve Azınlıklar", *Modern Dünyada Türkiye, cilt IV: Türkiye Tarihi 1839-2010, der.,* Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016, s. 174.

[46] Resmi Gazete'de 04.06.1928 tarihinde yayınlanmıştır. 24.05.1928 tarih ve 2/17 numaralı tezkire ile Cumhuriyet Riyasetine tebliğ edilmiştir.

[47] Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018, s.371.

Cumhuriyet rejimi için hem Osmanlı Devleti'nin Tanzimat reformları ile başlayarak inşa etmeye çalıştığı dil, din, ırk vb. farklılıklarından soyutlanmış ve tek bir çatı altında toplanmış Osmanlı vatandaşı yaratma fikrinin kendi bağımsız devletini kurarak Osmanlı'dan ayrılan gayrimüslimler ile uğradığı hezimet hem de çok yakın zamanda içinden çıkılmış olan Milli Mücadele döneminde, gayri Türk unsurların tüm bu savaşlarda sergiledikleri tutumun Cumhuriyet yönetimi ve Müslüman-Türk halkın nazarında yarattığı güven sorunu yeni kurulmakta olan ulus-devlette "Türkün" kim olduğu ve kimlere "Türk" denileceği meselelerini enine boyuna düşünme noktasında kritik bir rol oynamıştır. Bunların yanı sıra yabancı devletlerin azınlıkları bahane ederek yeniden devletin iç işlerine müdahale etmesi korkusu da ülke sınırları içerisinde kalan gayri Türk unsurların durumlarını tartışmalı bir konuma taşınmasına etki etmiştir. Bu bağlamda Türk siyasi elitinin ve fikir adamlarının arasında Ermeni, Rum, Yahudi gibi azınlıkların ülkeden gönderilmesi de onları kültürel ve tarihi geçmiş bağları ile değerlendirerek bu ulusun bir parçası olarak görülmesi fikirleri de gündeme gelmiştir.

Yeni ulus-devletin sınırları içerisindeki azınlıkların gönderilmesini savunan grup arasında İzmir'i işgal eden Yunanlılara destek veren Rumlar, Doğu vilayetlerinde Ermenilerin yürüttüğü toprak bütünlüğünü tehlikeye atan eylemler düşünüldüğünde; yönetici elitin içinde hadiselerin sıcaklığının etkisiyle aynı isyan ve bölücü eylemlerin yinelenme ihtimali, göz önünde bulundurulması gereken önemli bir güvenlik sorunu olarak görülmüştür. Bu yakın geçmiş tecrübelerinden doğan güvenlik kaygısı bazı mebusları gayrimüslimlerin gönderilmesi fikrini güçlü bir şekilde savunmaya itmiştir. Afyon Mebusu Mehmed Şükrü Bey'in Lozan Konferansı öncesi ekalliyetlere[48] ilişkin mecliste yapılan tartışmada dile getirdiği şu sözler bu bakış açısına dair bizlere fikir vermektedir:

Dini ekalliyetler meselesine gelince efendiler bizim dinimizin icabatı olarak ve dünyada hiçbir milletin temin etmeyeceği bir rahat ve istirahatle yaşayan bu muzır insanlar bu devleti, bu milleti mahvetmek için yapmadık şenaat, yapmadık cinayet bırakmamışlardır. Ben öyle zannediyorum ki, kendilerine müracaat edilse diyeceklerdir ki; bizim artık bu

[48] Kelime anlamı itibarıyla *azınlık* anlamına gelen ekalliyet kelimesine, metin içerisinde birincil kaynaklardan aktarılıyorsa orijinal haliyle *akalliyet* olarak yer verilmiştir.

memlekette yerimiz yoktur. O insanlar, o hainler ki, bu memlekette müreffeh yaşıyorlardı. Sanat ellerinde, ticaret ellerinde, servet ellerinde askere gitmezler. Bu hudutlarda kanını döken Mehmet'in sayesinde sahibi servet ve saman olmuşlarken bunlar hayaller arkasından koşarak yeni bir devlet kurmak istediler ve fakat kendileri de mahvoldular ve bu memlekette artık kendilerine yer kalmamıştır. Bunlar için yapılacak bir şey vardır: mübadele.[49]

Azınlıkların gönderilmesi meselesine dair Aktar, yine Lozan'ın maddelerinin tartışıldığı bir meclis toplantısında; Türk-Yunan nüfus mübadelesi neticesinde Rumların artık geri dönenemeyeceklerini bildiren Dr. Rıza Nur'a cevaben, hararetli bir şekilde Ermeni ve Yahudilerin varlığını hatırlatan ve ülke sınırları içerisinde yaşayan tüm azınlıklara karşı bir söylem geliştiren mebuslar için Milli Mücadele dönemini yaşamış olmaları ve bu acı tecrübelerden dolayı azınlıklara karşı takındıkları bu tutumu ve azınlıkların Anadolu'dan gönderilmesi yaklaşımını bir 'varoluş sorunu' gibi algılandığı şeklinde yorumlamıştır."[50]

Gerek Mecliste gerek dönemin fikir adamları arasında tartışılan ve zaman zaman farklı farklı şekillerde formüle edilen "Türklük" meselesi nihai olarak; Türkiye Devleti sınırları içerisinde yaşayan bütün gayri Türk unsurlardan, lisanda birlikten, ortak tarih bilincine kadar yürekten bir sadakat ile Türk toplumuna bağlanmış ve toplumun geri kalanı ile tam manasıyla kaynaşmış, homojen bir "vatandaş" yaratma fikri üzerinde karar kılınmıştır. Zira yeni Türk ulus-devleti inşa edilirken siyasal örgütlenmenin merkezine alınan etnisite, güçlü bir kimlik öznesine dönüşmüştür. Bunun bir sonucu olarak dil, ekonomi, eğitim, kültür gibi birçok alanda yürütülen politikalar ile harmanlanan "Türkleşme" ve **"**Türkleştirme" yaklaşımı önemli bir devlet politikası olarak ortaya çıkmış ve bu eksende geliştirilen politikalar, 1920'li ve 1930'lu yıllarda çok katmanlı ve kapsamlı bir boyut kazanarak, topyekûn bir programı doğurmuştur.

Üzerinde uzun süre yapılan tartışmalar, Lozan'ın belirlediği çerçeve ve Türk siyasi elitinin politikalarını üzerine inşa etmek üzere karar kıldığı Türklük ve Türk vatandaşlığı meselelerinde kavramsal tartışma boyutunun yanı sıra bu politikaların hayata geçirilmesi

[49] Z.C. Dönem I, Cilt 24, 03.11.1921 s.334:376. Nakleden Çoker, *Türk Parlamento Tarihi* Cilt II, sf. 248.
[50] Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleşme Politikaları,* sf. 42,43.

safhası da sancılı olmuştur. Milli kimlik kurgulanmaya çalışılırken siyasi elitin içine düştüğü fikir ayrılıkları, ikilemler ve neticesinde belirledikleri programların toplumsal düzeydeki etkilerini incelediğimizde; Erken Cumhuriyet Dönemi'nde tüm toplumu etnik ve dini farklılıklarından soyutlayarak ulus-devletin aynı lisanı konuşan aynı eğitime tabii tutulan ve ortak tarih bilinci ile yetişen, Türk devletine yürekten bağlı ve kanunlar önünde eşit "Türk vatandaşı" yaratmayı amaçlayan ve bunun için ortaya konan politikaları, siyaset düzleminden toplumsal bir gerçekliğe taşımayı amaçlayan siyasi elitin çoğu zaman bu amaç ile söylemleri noktasında çeliştiği görülmektedir. Özellikle Türklüğü etnik kavmiyetçi bir yaklaşımla benimseyenler, Türklüğü kültürel ve etnik bağlamlarından bağımsız olarak ele alamamışlardır. Bu noktada toplumdaki farklı etnik ve dini grupları ayrıştıran bir tavır sergilemişlerdir. Her ne kadar 1924 Anayasası ile "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla 'Türk' ıtlak olunur [denir]"[51] şeklinde bir karar alınmış olsa da siyasi elitin söylemleri ve onları destekleyen basının kullandığı "öz Türk", "öz vatandaş" gibi ifadeler, etnik açıdan Türk olanlar ile olmayanlar arasında hep bir mertebe farkı olduğuna işaret etmektedir. "Celal Nuri'nin dini-ırki bağ aramayan millet tanımını savunurken dahi dindaş ırktaştan "öz vatandaş" diye bahsetmesi vatandaşlık statüsünün ötesinde, başka bir Türklük makamının da bulunduğu imasını taşır. Nitekim 1924-1927 döneminin adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt, 1936'da bir yazısı[nda] gayrimüslim azınlıkları "kanun, nizam Türkleri" diye tanımlayacaktır." Kültür, vicdan Türklüğünden… öz Türklükten" ayrı, ondan daha düşük bir statü [olarak]"[52] söz edecek ve gayrimüslim Türkler ile Müslüman Türklerin eşit olmadığını imâ edecektir.

Gayrimüslimleri, Türk olarak tanımlayan yasalar ve pratikteki uygulamaların çatışması gayrimüslim kesime bakışın yakın geçmişte yaşanan olumsuz hadiseler özelinde, gayrimüslim kesime duyulan "güven" sorunu ile özdeşleştirilerek sıklıkla gündeme gelmiş olduğu da görülmektedir. Kendilerine Türk denilse ve onlar da bunu kabul etse dahi bunun kalpten bir inanış değil şekli ve içten olmayan bir mahiyette olduğu ve bu kalbi inanmama halinin uzun vadede tehlike arz ettiği dile getirilmiştir. Bu minvalde,

[51] Z.C. Devre II, Cilt 8/1 İçtima Senesi II 20. 04.1924 s.908.
[52] Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s..220.

Hamdullah Suphi Bey'in 88. Maddenin istişare edildiği toplantıda meclisin kendi kararları noktasında düştüğü ikilem ve gayrimüslim kesime duyulan güvensizliği şu sözlerle dile getirmiştir:

Bütün siyasî hudutlarımız dahilinde yaşayanlara Türk unvanını vermek bizim için bir emel olabilir. Fakat görüyorsunuz ki, çok müşkül bir mücadelenin içinden çıktık ve hiçbirimiz kalbimizde mücadelenin tamam olduğuna dair bir şey taşımıyoruz. Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin tebaası tamamıyla Türk'tür'. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebiler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan Rum'u, Ermeni'yi çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları Rum'dur, Ermeni'dir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize 'hayır, Meclisimizden çıkan kanun mucibince bunlar Türk'tür' derlerse ne cevap vereceksiniz? Size soruyorum arkadaşlar; Tabiiyet kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bir emeli izale etmeye kifayet etmez. Lafazan biz bir tefsir bulabiliriz. Maddeyi tefsir ile geçebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar, hatta Meclis de firari Rum ve Ermenileri Türk yapamaz. Onlar da olmaz, imkânı yoktur.[53]

Sözlerinin ardından Hamdullah Suphi Bey konuşmasının devamında Ermenilerden bahis açarak [Osmanlı'dan bu yana] onların bizlerle lisan, terbiye, eğitim ve sanata kadar pek çok alanda bir olduklarını, asırlardır Türkleşmiş olmaları hasebiyle onlara *Hristiyan Türkler* denilebileceğini söylemiştir. Konuşmasının devamında da akalliyetlerin Türk kabul edilmelerinin ancak bir şekilde mümkün olduğunu onun da nasıl ki Fransa'daki Museviler Fransızların dilini konuşup, Fransız mektebine gidiyor, neslen Musevi olmakla beraber bu insanlara Fransız deniliyor ve bundan dolayı bu insanlar Fransız hissiyatı taşıyorsa; Türkiye Cumhuriyeti'ndeki akalliyetlerin de Türkçeden başka lisan konuşmayıp, kendi mekteplerini kapatıp, Türk harsını kabul etmesi halinde onları Türk kabul edilebileceklerini söyler ve ekler "Fakat lisan ayrılığını, mektep ayrılığını, devlet ayrılığını güdüp sonra da bizi Türk telakki et derseniz sizi Türk telakki etmek elimden gelmez"[54] diyerek konuşmasına devam eder.

[53] Z.C. Devre II, Cilt:8/1 İçtima Senesi II 20.04.1924.
[54] Z.C. Devre II, Cilt:8/1 İçtima Senesi II 20.04.1924.

Bu konuşma siyasi elitin zihnindeki karmaşayı yansıtması açısından kıymetlidir. Zira aynı konuşma içerisinde içinden çıkılmış olan Milli Mücadele döneminin ardından azınlıklar ne yaparsa yapsın onlara güvenilmeyeceğini söylerken, bir yandan da Ermeniler ile zamanında her bakımdan ortak bir yaşayış geliştirildiği buna göre onlarla dinden gayrı bir hal olmadığını söylemiş, konuşmasının sonuna doğru da hükümetin politikası doğrultusunda onlara; Türkçeyi lisan edinirlerse, Türk mili eğitimine tabii olurlarsa ve Türk harsını kabul ederlerse ancak Türk denebileceğini söylemiştir. Tam da bu nokta da ne yaparlarsa yapsınlar azınlıkların kalpten Türk olamayacakları iddiası azınlıkların kalplerindeki hissiyat eksikliğinden çok Türk siyasi elitinin zihin dünyasındaki azınlık fikri ve onun sadakatsizliği ile ilgili gibi görünmektedir.

Kimi siyasiler ve dönemin yazar-çizer kesimi tarafından kalben ve vicdanen öz Türk olmayacakları ve olamayacakları savunulan gayrimüslim kesimin, aynı zamanda şekil itibariyle de Türk olamayacakları, söz konusu mertebe farkının fiziksel özellikler noktasında da var olduğunu savunanlar olmuştur. Bu bağlamda gayrimüslimlerin dış görünüş ve fiziksel şartları itibariyle daha aşağı bir konumda olduğunu iddia eden gazete ve dergi yazarlarının bir örneğini İzmir'de yayınlanan İnkılap Mecmuası'nda Ak Bekir mahlası ile yazan muharririn, Mayıs 1933 tarihli "Türkler-Yahudiler" başlıklı yazısında görebiliriz. Yahudileri fiziksel özellikleri itibariyle de Türklere benzemedikleri "melez tipli, çipil gözlü, yaygaracı, velveleci, korkak ve müterediddit insan" şeklinde tasvir ederek "kanun[un] burada yaşayan ve kitabına uymayan her insana bu ismi [Türklük adını] bu şerefli imtiyazı bahşetmiş[tir]"[55]diyerek, Türk kanunları önünde Türkiye sınırları içerisinde yaşayan herkesin eşit olduğunu söyleyen mevcut rejime ve kanunlara karşı da açıktan bir eleştiride bulunmuştur. Türk ulus devletini ve onun kurallarını yükseltmek ve yüceltmek iddiasında olan gazete ve dergi yazarlarının tıpkı siyasi elitin zaman zaman içine düştüğü gibi söylemleri ile devletin politikası noktasında ters düştüğü görülmektedir.

[55] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikayette Bulunulması" s.25.

Türk ulusunun ve milli kimliğin inşası, Müslüman-Türklerin dışında kalan ve gayrimüslim olarak adlandırılan Musevi, Ermeni, Rum gibi farklı etnik-dini grupların, her bakımdan Türkleşmesi gayesinin hayata geçirilmesi ile yaratılacak olan homojen toplum yapısı ile özdeşleştirilmiştir. Karpat'a göre "Din bilinen tarih boyunca tüm toplumlara kimliklerini, Müslüman veya gayrimüslim, köklü bir şekilde etkilemiştir. İlahi dinlerin '*öteki*'leri, kendi camiasının dışında kalan tüm kişilerdir. 19. yüzyılda dinin '*öteki*'si, siyasi '*öteki*'ye dönüşmüştür. Bu durum Osmanlı milliyetçiliğinin ana özelliğini oluştur[muştur]." [56] 20. yüzyıla geldiğimizde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde ise bu durum farklı bir şekilde tezahür etmiştir. Bütün toplumu Türklük potasında toplamak gayesiyle "herkesin aslında etnik açıdan Türk olduğunu iddia ederek '*biz*'in kapsamını genişletil[miştir]. Ama bir yandan '*biz*'in kapsamı genişletilirken, diğer yandan da yüzyıllardan beri aynı topraklarda kendi dini ve etnik kimliklerini muhafaza ederek yaşamış gayrimüslim azınlıklar da kaçınılmaz olarak 'diğer' kategorisine girmişlerdir."[57]

[56] Karpat, Osmanlı'dan *Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*, s.27.
[57] Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, s. 97.

2.1.2. Lisanda Birlik 'Vatandaş, Türkçe Konuş!'

Türk dili, Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan gayrimüslim halk ile Müslüman halkı birbirinden ayıran ve "Osmanlı cemiyetinin Türk karakterli milli bir toplum halini almasında birinci dereceden etkili olmuştur."[58] Türk dili yalnızca gayrimüslim halk için değil, aynı zamanda Araplar gibi Müslüman olan diğer halklardan da ayıran en temel ayrıştırıcı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. "Türkler İslam'ı benimseseler de kendi dillerini konuşmuşlardır. İdare ve saray dili olan Osmanlıcada bol miktarda Arapça ve Farsça sözcükler kullanılmakla birlikte yine de söz konusu olan, Arapçayla karıştırılmayacak bir Türk dilidir. Türkler ile Araplar arasındaki farklılaşmanın ana unsuru olan dil, Türk milliyetçiliğinde çok önemli bir yer işgal e[tmiştir]"[59] Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde milli kimliğin yaratılmasında Atatürk'ün milli his ile dil arasındaki bağın kuvvetine yaptığı atıf ile "dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir" diyerek dilde Türkleşmenin, milli bilinç ve milli hislerin yaratılmasında, milli birliğin kurulması ve muhafazasında en önemli unsur olduğuna işaret etmiştir. Lisanda birliğin milli duygular ile hemhal olmuş ve kaynaşmış bir toplum yaratmadaki öncelikli rolü onu, devletin ulus-devleti inşa etme sürecinde özel anlam ve önem atfettiği biricik bir unsur haline getirmiştir.

Atatürk'ün dil konusunda yapmış olduğu konuşmaların birkaçına göz atmak zihin dünyamızda Erken Cumhuriyet Dönemi rejimi için "Türkçeye ve Türkçe öğrenmeye" yüklenen anlamın ne kadar kapsamlı olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Bunlardan bir tanesi Atatürk'ün Anadolu gezileri kapsamında, 1931 senesinde Adana ziyaretinde, vicdani ve fikri özgürlüğün var olduğundan ancak bununla beraber bu hürriyetlerin devamı için vatandaşların kendi hürriyetlerinin bir kısmını seve seve gerekli görerek devlete devretmiş olduklarından bahseder ve vatandaşın devlete karşı sorumlulukları

[58] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800- 2012*, s.104.
[59] François Georgeon, *Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900- 1930*, çev., Ali Berktay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.3.

olduğunu bunlardan bariz vasıf ve kıymetli esaslarından biri olarak Türkçe konuşma gerekliliği olduğunu söyler. Türkçe konuşmanın Türk ulusuna mensubiyetin bir ön koşulu olduğunu ve lisanda birliğin Türkiye'nin aleyhinde hareket edilmesinin önüne geçeceğini ifade eder ve ekler;

Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına ve camiasına mensubiyetini iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz. Halbuki Adana'da Türkçe konuşmayan yirmi binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse, gençler, siyasi, içtimai bütün Türk teşekkülleri bu vaziyet karşısında bihîs kalırsa, en aşağı yüz seneden beri devam edegelen bu vaziyet daha yüzlerce sene devam edebilir. Bunun neticesi ne olur Efendiler? Herhangi bir felaket günümüzde bu insanların başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimizde hareket edebilirler.[60]

Bir başka konuşmasında ise dünya üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkından daha büyük, daha benzersiz ve temiz bir halk olmadığını söyleyerek; bu benzersiz topluluğun oluşmasındaki etkenleri dil birliği, ırk ve kök birliği, tarihi yakınlık, ahlaki yakınlık ve siyasi varlıkta birlik olarak sıralar ve Türk ulusunun oluşmasında var olan bu etkenlerin başka uluslarda olmadığını belirtir. Türk ulusunu homojen ve saf bir bütün olarak niteleyen Atatürk, bu ulusun tek bil dili olduğunu, onun da dünyanın en kolay ve en güzel dili diye tarif ettiği Türkçe olduğunu söyler. Ona göre "Türk ulusunun 'kalbi ve zihni' olan Türkçe, Türk ahlakını, geleneklerini, hatıralarını, menfaatlerini, kısacası Türk ulusunu ulus yapan her şeyi muhafaza eden kutsal bir hazinedir"[61]Mustafa Kemal'in konuşmalarında sıklıkla yer verdiği Türkçe öğrenme ve konuşma konusu cumhuriyet yönetiminin öncelikli gündemlerinden birini teşkil etmiş, Mustafa Kemal ve dönemin siyaset adamları konuşmalarında, Osmanlı'nın geri kalmışlığının geride bırakılmasında ve her türlü ayrıştırıcı unsurdan soyutlanmış bir biçimde homojen bir Türk ulusu yaratmada ortak dil bilincinin inşasına sıklıkla atıfta bulunmuştur. Bu doğrultuda konuşmalarda

[60] İsmail Arar, "Atatürk'ün Günümüz Olaylarına Da Işık Tutan Bazı Konuşmaları", Belleten Dergisi 52/204 (1988) s. 971-972. (erişim 08.11.2022)
[61] İsmail Kaplan, "*Milli Eğitim İdeolojisi" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 4: Milliyetçilik,* der., Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.789-790.

sıklıkla dile getirilin bu meseleye dair Cumhuriyet'in özellikle ilk on senesinde önemli ve köklü reformlar hayata geçirilmiştir.

Dil politikaları çerçevesinde, 1928 yılında harf devrimi ile Türk dilini, Osmanlı Devleti'nin ve Arap harflerinin izlerinden soyutlamak ve yönünü çevirmiş olduğu Batı dünyası ile ortak bir paydada buluşmak adına öncelikle Latin harflerine geçilmiştir. Ziya Gökalp'in ifadesiyle "hastalıklı eski lisan" yerine "Türkiye'nin milli lisanı İstanbul Türkçesi'nin yaygınlaşmasıyla dildeki ikiliğin ortadan kalkması gerektiği savunulmuştur. Gökalp'in ifadesiyle konuşma diliyle yazı dilinin birbirinden farklı olması sadece İstanbul'a mahsus bir durumdur. Öyle ki İstanbul'da iki tane Türkçe vardır; bunlardan bir tanesi İstanbul lehçesidir ki konuşulup yazılmaz, diğeri de Osmanlı lisanıdır o da yazılıp konuşulmaz bu ikilik ise lisani bir hastalıktır"[62]Ziya Gökalp'e göre.

Ardından dil inkılâbı ile dilde sadeleşme çalışmaları başlamıştır. 1932'de Türk Dil Kurumunun kurulmasıyla birlikte "alfabe değişimine, hâlâ sürmekte olan Türkçeyi Arapça ve Farsça unsurlardan kurtarma girişimi ekle[nmiştir]."[63] Özellikle basının önemli bir rol oynadığı bu süreçte gazetelerde "dil anketi" başlığı altında, günlük dilde kullanılagelmekte olan Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin yerine alternatif Türkçe kelime karşılıkları için listeler yayınlanmıştır.

Basında Türkçe öğrenilmesi, konuşulması ve yazı dilinde imlâ-yazım kurallarına dikkat edilmesi yönünde sık sık hatırlatma yazılarına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra 'dil inkılâbı', 'dil devrimi', 'dil davamız', 'milli kültürde dil ve edebiyat', 'öz Türkçe' başlıkları altında tarihsel mitlerle güçlendirilerek Türk milletinin ve Türk harsının yüceliğine atıfta bulunulmuş ve Türklük bilincinin oluşması için Türkçenin önemine işaret eden yazılar ile milli dilin inşası süreci basın yoluyla desteklenmiştir.

Harf devrimi ve dilde sadeleşme politikalarını 'Vatandaş Türkçe konuş!' kampanyası takip etmiştir. Özellikle Türkçe dışında farklı dilleri konuşan azınlık vatandaşlarını hedef

[62] Ziya Gökalp, Kitaplar, "Lisani Türkçülük Yazı Dili ve Konuşma Dili*", Bütün Eserleri Kitaplar 1,* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.237.
[63] Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçili ve Modernlik 1789-2007,* çev., Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2017, s.253.

alan bu uygulama siyasetin ve günlük hayatın önemli bir konu başlığı haline gelmiştir. Bilhassa gazetelerde ve mecmualarda yer alan köşe yazıları ile Türkçe konuşamayan gayrimüslim halk sıklıkla tenkit edilmiş ve Türkçe öğrenip konuşmaları noktasında yönlendirilmişlerdir.

Dilde Türkleştirme politikalarına bir diğer önemli katkı da öğrencilerden gelmiştir. Türkçe'nin toplumun tüm kesimlerine öğretilmesi için bazı çalışmalar yapılmış kimi zaman üniversite öğrencilerinin bir araya geldiği toplantılar tertip edilmiştir. Bu toplantılardan bir tanesi de 1933 senesi mart ayında Milli Talebe Birliği'nin himayesinde 1500 kadar öğrencinin katılımıyla, "Dil inkılabı meselesinde Türk gençliğine düşen vazife ve sorumluluklar" başlığı altında düzenlenmiştir. Toplantıya ilişkin detaylara Cumhuriyet Gazetesi'nde genişçe yer verilmiştir; "Silahla yapılan Türk inkılabı daima muvaffakiyetle ilerlemekte, ilim ve fen esasları dairesinde kemâle doğru yürümektedir. Yazı, tarih ve dil inkılâplarının ehemmiyetleri meydandadır. Türk gençliğinin dil inkılâbında da mühim vazifeleri vardır. Bu inkılâba azami derecede faydalı olmak lazımdır"[64] diye başlayan yazıda, yazın tatil zamanlarında talebelerin köylere gidip İnkılâp ve cumhuriyet hakkında halkı bilgilendirmeye hazır oldukları, gayrimüslim halkı da Türk dili ile şereflendirilmeleri hususunda üzerlerine düşen görevi ifade etmişlerdir. Konuşmanın dikkat çekici bir bölümü ise anayasa ile *Türk* kabul edilen farklı etnik ve dini grupların ulaştıkları bu şerefli konumu Türk dilini konuşmayı öğrenerek daha da iyi bir noktaya taşımaları gerektiğine dair ortak görüştür;

İnkılâp, cumhuriyet vatandaşlarının hepsine Türk adını taşımak şerefini vermiştir. Talebe bu ad altında toplanmayı şeref bildiklerinden gayrimüslim Türklerin, Türk adı kadar büyük olan Türk dilini konuşarak bu şerefi de taşımayı arzu ettiklerine emindir. Türk lisanını iyi bilmeyen gayrimüslim Türklere az zamanda Türkçe öğretmek için Halkevinde Türkçe kursların genişletilmesi lazımdır. Bu hususta talebe de hizmete hazırdır ve bu güzel arzularının gayrimüslim vatandaşlar tarafından hüsnü kabul göreceğinden emindirler.[65]

[64] "Dil İnkılabında Türk Gençliği de Vazife Aldı", Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mart 1933, s.3.
[65] A.g.g. s.3

Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Abidin Daver Bey "Hem Nalına Hem Mıhına" adlı köşesinde Talebe Birliği'nin yapmış olduğu bu toplantıda aldıkları kararları destekleyerek "perşembe günü dil işi için toplanan gençliğin düşünceleri ve kararları asasında gayrimüslim vatandaşlara Türkçeyi öğretmek ve bunun için bilfiil çalışmak arzusu da var. Ekalliyet ve ecnebi mekteplerindeki Türkçe hocaları, gençliğin bu arzusunu yerine getirmeğe çalışmakla beraber bu güç iş yalnız mekteplerle başarmak kabil olmadığına göre münevver Türk gençliğinin bu sahada vazife alması tabii çok faydalı olacaktır"[66] demiştir. Akabinde Türkçe bilmemeyi garip bir durum olarak nitelendirdikten sonra bu garip vaziyetin, şehirde gayrimüslimlerin kalabalık olduğu yerlerde açılacak kurslar sayesinde ortadan kalkabileceğini ifade etmiştir.

Hükümetin kanunlar ve uygulamalar ile doğrudan işaret ettiği dilde Türkleşme çalışmalarının aynı zamanda diğer politikaların alt metinlerinde de yer aldığı görülmektedir. Örneğin Dönemin dâhiliye vekili Şükrü Kaya'nın, 14 Haziran 1934 tarihinde İskân Kanunu görüşmeleri sırasında yaptığı bir konuşmasında bu kanunun aynı zamanda memleketin "dil" sorununa da çözüm olacağına "tek dille konuşan, bir düşünen ayni hissi taşıyan bir memleket yapaca[ğını]"söyledikten sonra konuşmanın ilerleyen bölümlerinde mebuslardan bu konunun takipçisi olmalarını istemiştir;

Muhterem efendiler! Meclisler dillere hâkimdir. Bilhassa kanun ıstılahlarını meclisler yapar. İstendiği kadar hariçte kanun ıstılahları ifade edilsin, yazılsın, mekteplerde okutulsun. O ıstılahlar Meclislerde kanun şeklinde tasdik edilmedikçe eski kelime ve ıstılah olduğu gibi kalır. Meclislerin hususu ile ve T.B.M.M'nin tarihinde dilde daima hayırlı inkılâplar yaptığı görülmüştür. Tahmin ederim ki, dil meselesi mevzubahis olduğu vakit, T.B.M. Meclisi bu inkılâp hamlesindeki büyük rolünü ifa edecektir. Maruzatımın esası asıl bu değil, doğrudan doğruya imar ve iskân meselesidir. Çok rica ederim Hükümetinizi bu kanunla teçhiz buyurunuz ve Hükümetten bademe birer birer sorunuz. Topraklandırma işi ne oldu, muhacirler yerleştirildi mi, göçerler yerleşti mi, bazı yerlerde daha niçin temiz Türkçe konuşulmuyor.[67]

[66] Abidin Daver, "Vatandaşlara Türkçeyi Öğretmek İçin", Cumhuriyet Gazetesi, 25 Mart 1933, s.3.
[67] TBMM Zabıt Ceridesi İ:68 14-6-1934 C:4 s. 1140

Dilde Türkleşme meselesini Yahudi cemaati özelinde de ele almak elzemdir. Zira kendilerine mahsus bir dil olan Ladino dilini kullanan Yahudilerin belki de Ermeni ve Rumlar kadar iyi Türkçe konuşamıyor olması nedeniyle dönem gazetelerinde Yahudilerin Türkçeyi öğrenmesi ve Türkleşmesi özellikle ve sıklıkla kendine yer bulmuştur. Yahudilerin İspanya'dan geldikleri zamandan bu yana hâlâ Türk kültürünü ve dilini tam anlamıyla benimsememiş olduğu iddiası, düzeltilmesi gereken önemli bir sorun olarak görülmüştür. Yahudi cemaatinin hala Ladino dilini kullanması Yahudilerin yeni Türkiye Cumhuriyeti düzenine karşı bir duruş sergileyerek, Osmanlı döneminin şartları ve düzeninde yaşamakta ısrarcı olduğu şeklinde değerlendirilmiş ve yeni kurulan ulus devletin vatandaşı olarak Yahudilerin Osmanlı'dan kalan gelenekleri geride bırakması ve yeni düzene ayak uydurması gerektiğinin altı çizilmiştir. Aron Rodrigue bir yazısında Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda çok az sayıda Yahudi'nin Türkçe bildiğini onların da ticarette işlerini görebilecekleri derecede olduğunu bundan öteye Türkçeye vakıf olmadıklarını ifade etmiştir[68] bu denli az Türkçe biliyor olmakla anılan Yahudilerin bu politika doğrultusunda sıklıkla anılması sonucunu doğurmuştur. Bu cihette basında zaman zaman tenkit edilmiş zaman zaman Türkçeyi öğrenme noktasında göstermiş oldukları çaba ve çalışmalar takdir edilmiştir.

Türkiye'de yaşayan Yahudilerin en aksak yönlerinin tarihin bir tecellisi olarak Türkçeyi iyi öğrenememiş olmalarıdır ancak şimdilerde sağlam esaslar üzerine inşa ettikleri cemiyetler ile Türkiye'de yaşayan Yahudilerin Türkçeyi ana dilleri olarak[69] öğrenmeye başladıklarını yazan dönemin gazetecilerinden Vâlâ Nureddin, Yahudilerin Türkçe konuşmak için kurdukları cemiyetlere işaret etmiştir. Bu cemiyetler, dil ve kültür bakımından Yahudilerin Türkleşmesi için Yahudi cemaatinin önde gelen isimleri tarafından kurulmuş olan derneklerdir. Yahudi kökenli bir aileden gelen ve asıl adı Moiz Kohen olan Tekin Alp, Türk dilini ve Türk kültürünü yaygınlaştırmayı amaçlayan Millî Hars Birliği adlı derneğin kuruluşunda yer almış, Türkçe'nin yaygınlaşması için dernek bünyesinde gece dersleri düzenlemiş, aynı amaçla 1933'te İstanbul'da kurulan Türk

[68] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması 'Alliance' Okulları 1860-1925*, Çev., İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s.262
[69] Haber Gazetesi" Museviler Ne Diyor?", 7 Haziran 1934, s.3.

Kültür Birliği'nin başkanlığını yürütmüştür.[70] Bununla birlikte Türkiyeli Yahudilerin Türkleştirilmesi esaslarını kaleme aldığı "Türkleştirme" isimli kitabında "Adların Türkleşmesi, Konuşma dilinin Türkçeleşmesi, Okullarda yalnız Türkçe öğretilmesi, Türk toplumuna karışma ve kaynaşma"[71] gibi maddeler yer almıştır.

Dilde Türkleşme politikalarının etki alanını genişletmek ve kısa sürede daha fazla Yahudi vatandaşına ulaşmak için oluşturulmuş olan "*Türkçe Konuşturma Komisyonu"* Musevi cemaatine mensup vatandaşların günlük hayatta, ticarette, okulda, ibadet yerlerinde, evlerinde Türkçe konuşmalarını telkin etmek ve bunun fiiliyata geçmesini sağlamak üzere kurulmuştur. Bu komisyona Avukat Selanikli Daniyel Şimşi Bey başkanlık etmiştir. Son Posta Gazetesi'nin 8 Şubat 1933 tarihli "Edirne'deki Museviler" başlıklı yazısında bu komisyonun çalışmalarının gelişigüzel bir gösteriş, geçici bir heves olmadığını, bu işi benimsemiş ve gerçek manada somut sonuçlar almak üzere çalışmakta olduklarını belirtmiştir. Bunun bir göstergesi olarak kahveciler ve gazinocuların idarelerindeki yerlere "Türkçe konuş!" yazılı levhalar asmış olduğunu, Sinagoglarda hahamların Türkçe konuşulması için vaaz vermeye başlamış olduğunu belirttiği yazıda, komisyonun kararlarına da yer verilmiştir;

Edirne şehrimizdeki Musevi vatandaşların Türkçe konuşmak ve Türkçeyi tamim etmek hususunda faaliyete başladıklarını bildirmiştim. Musevi vatandaşlar münhasıran Türkçe konuşmak için ciddi kararlar ittihaz etmişler ve fiiliyata başlamışlardır. İlk iş olarak muaveneti hayriye, uhuvvet ve işçiler kulüplerinden ayrılmış üçer azadan mürekkep bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon içtimalarına başlamış ve ezcümle şu kararlar verilmiştir.

1-Bilimum toplantı yerlerinde Türkçe konuşulacaktır.

2- Dini merasim ve ayinlerde hahamlar halka Türkçe konuşulmasını telkin edeceklerdir.

[70] TDV İslam Ansiklopedisi, Murat Kılıç, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2016 "Tekinalp" maddesi.
[71] Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.89.

3-Kız ve erkek Musevi mektep talebeleri mektepte olduğu gibi hariçte ve evlerinde de Türkçe konuşmaya mecbur tutulacaktır.

4-Edirne'deki tüccar ve esnaftan Türkçe konuşacaklarına dair imza alınacaktır.

5-Museviler tarafından işletilen Musevilerin devam ettiği kahve ve gazino gibi yerlerde Türkçe konuşulacaktır. Garsonlar müşterilerle Türkçe muamele yapacaktır.[72]

Şeklindeki maddeler sıralandıktan sonra söz konusu kararların derhal uygulamaya konulduğu ve hayata geçirildiği bildirilmiştir.

Bunların yanı sıra özellikle Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı illerde Türkçenin yaygınlaşması ve günlük yaşamda kullanılmasına ilişkin raporlar hazırlandığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi de 1933 senesinde İzmir'de Musevi vatandaşlar arasında Türkçe konuşma hareketi incelemek üzere görevlendirilen İzmir idare heyeti azası Necmeddin Bey'in bu konuda yazmış olduğu rapordur. Bu raporda;

Musevi vatandaşlar arasında Türkçe görüşülmesini temin maksadıyla İzmir'de teşekkül eden komitenin bir seneden beri azami mesai sarf ettiklerini ve her tarafta havralarda, mekteplerde, avukat, doktor, muallimlerle haham başı tarafından Türkçe konferanslar verildiğini ve gayeye bir an evvel ulaşmak için beyannamelerle, afişlerle Musevi vatandaşların tenvir edildiğini bit tetkik anladım[73]der.

Akabinde "temas ettiği Musevi münevverlerin fikirlerine nazaran bu işin daha cezri bir şekilde halledilmesi için şu fikirlerin ortaya atıldığı[nı] iki madde halinde ekler. Bunlar;

1-Türk tabiiyetini haiz olan bütün mekteplerde bilhassa ilk mekteplerde umum tedrisatın Türkçe yapılması için kanuni bir mecburiyet;

[72] "Edirne'deki Museviler Türkçe konuşmak ve Konuşturmak için Çok Ciddi Kararlar Aldılar" Son Posta Gazetesi, 8 Şubat 1933, s.4.
[73] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması"

2-Vapur, tren, tramvay, sinema, tiyatro, gazino, bar, park gibi umumi mahallelerde Türk tabiiyetine haiz vatandaşların Türkçeden başka lisan konuşamayacaklarına dair kat'i ve cezai ahkamı havi bir kanun.[74]

Hükümetin Türkçe Politikalarına dair Musevi cemaatini önemli yapılanmalarından birisi olan Bene Berit Cemiyeti ile Yardım ve Kardaşlık Cemiyeti'nin, 1933 senesinde yayınlamış olduğu bildiri, dönemin ruhuna ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bu bildiri özelinde Museviler, bir alacak verecek denkleminde kendilerini borçlu taraf olarak resmedip; Türkçe öğrenip, Türkçeyi hayatlarının bir parçası haline getirmeyi bir vazife, kutsal bir görev olarak addetmiş oldukları intibaı uyandırmaktadır. Bu metinde kullanılan dilin Türk eliti ve Türk basınının kullandığı dile yakınlığı itibariyle Bene Berit Cemiyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut idealleri ve politikalarıyla ters düşmemek, hatta bu amaçla çalıştıkları, hükümet ve Musevi cemaati arasında bir uzlaştırıcı görevi gördüğü ve Musevilerin genel itibarıyla uyumlu bir cemaat olduğu algısını destekler mahiyettedir.

Bildiri tüm Musevi cemaatine "Sevgili Kardaşlar" diye seslenerek başlamış ve Musevilerin yaşadıkları tüm memleketlerin dilini ana dilleri olarak kullandıklarını ancak Türkiye'deki Musevilerin geçmiş zaman alışkanlıklarının bir sonucu olarak her nasıl olduysa şimdiye kadar Türkçe öğrenememiş ve kendilerine yabancı olan İspanyolca dilini konuşmaya devam etmekte olduklarına dair bir öz eleştiri ile başlamış ve devamında da yeni lisan hakkında Yahudi cemaatine şunları telkin etmiştir;

"Mübeccel Cumhuriyet devrinde bu hal devamı doğru değildir. Artık buna bir nihayet verip sevgili memleketimizin dili olan güzel Türkçeyi ana dili olarak her yerde kullanmak lazımdır. Bunu takdir eden biz Bene Berit ve Yardım ve Kardaşlık Cemiyetleri, malumunuz olduğu veçhiyle Türkçenin her tarafta yayılması için himayemiz altında bir komisyon teşkil ettik. Birkaç aydan beri çalışmakta olan bu komisyon bu mukaddes işine büyük bir azim ve ceht ile sarılarak çalışıyor. Muntazam surette ibadethane ve cemiyet

[74] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması"

toplantılarında ve her fırsatta konferanslar veriyor, her tarafta propaganda kollarını salmış bütün Musevi ticarethanelerine mektuplar yazarak alışverişlerinde müşterilerle, müstahdemlerle ve herkesle daimî surette Türkçe görüşmelerini yalvarmıştır.

Memnuniyetle görüyoruz ki komisyonun bütün bu emek ve gayretleri boşa gitmiyor halkımız arasında Türkçe konuşma arzusu gittikçe artıyor, herkes komisyonun yükünü hafifletmeye çalışıyor. Fakat muhterem kardaşımız: bilmelisiniz ki bu işin sonuna kadar başarılabilmesi için beş, yüz veya beş yüz kişinin çalışması kâfi değildir. [75]

Bildiri Türkçenin Yahudi cemaatinin arasında tam anlamıyla yayılabilmesi ve en kısa sürede aile dili olabilmesi için bütün Yahudilerin genç, yaşlı, kadın, erkek, çocuk demeden el birliği ile çalışarak her yerde "Vatandaş Türkçe Konuş!" düsturunu yaymalı ve bunu hayata geçirmeyi bir vazife addetmelidir şeklinde nasihat etmiş; Yahudilerin ancak bu şekilde ortak duyguları paylaştıkları bütün vatandaşlar ile en yakın zamanda aynı dili de paylaşmayı aynı dili konuşmayı başarabileceklerini bildirerek sonlandırılmıştır.

Gerek hükümetin, basının, gerekse azınlıkların kendi çabalarıyla lisanda birlik politikaları toplum içerisinde pek çok alanda karşılık bulmuş olduğu görülmektedir. Ancak 'Vatandaş! Türkçe Konuş' kampanyasının etkilerine dair bir hususa da değinmek yerinde olacaktır. O da tüm toplum Türklük paydasında birleştirilmeye çalışılırken, Türk dili ve Türk kültürünü benimseyip ona göre yaşamalarında ısrarcı olunan "gayrimüslimler[in] Türk kültürüne adapte oldukları ve Türk dilini konuştukları sürece kabul görüyor, kendi dillerini konuşup kendi kültürel pratiklerini hayata geçirmekte ısrar etmeleri durumunda da dışlanmayla karşı karşıya kalıyor [olmalarıydı]."[76] Cumhuriyet elitinin içinde bulunduğu iki farklı milliyetçilik anlayışının mücadelesi içerisinde, kültür milliyetçiliği ile yaratılmaya çalışılan ortak kültürün Yahudi cemaatinin kapalı yapısı dolaysıyla da hayata geçirilmesi zor olmuştur. Zira uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin himayesinde kendi dillerini konuşmuş ve kapalı bir sosyal yapı içinde yaşayagelmiş olan Musevi Cemaati

[75] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması" s. 10.
[76] Aysun Akan, "Türkiye'deki Gayrimüslim Azınlık Karşıtı Basın Söylemi", Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2009, s.332.

için Türkçe konuşmayı öğrenmenin ve bunu günlük hayatın her alanında gerçekleştirmenin zaman alacak bir eylem olduğu aşikârdır. Aynı dili konuşan bir toplum yaratmak gayesiyle uygulanan adımların zaman zaman gizliden yer yer açıktan bir tehdit haline dönmesi birbiri ile her bakımdan kaynaşmış bir toplum yaratmaya çalışırken o toplumun doğal bir parçası olan farklı dini ve etnik grupları baskı altında bırakarak amaçlanan kaynaşmış topluluktan ziyade bu grupların daha çok içine kapalı bir hal almasına da etki etmiştir.

2.1.3. Eğitimde Kimlik İnşası ve Türkleşme

Modern bir ulus devlet inşa etme yolundaki önemli merhalelerden birisi de dünya üzerindeki diğer ulus-devletlerde de görebileceğimiz üzere eğitim alanında yapılacak olan düzenlemelerle doğrudan ilişkiliydi. Zira eğitim "devletin hem milli kimliği hem de sadakati önce yaratıp sonra da şekillendirme amacı doğrultusunda kullandığı"[77] ve araçsallaştırdığı stratejik öneme sahip bir alandı. Bu bağlamda eğitim politikaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları ve bilhassa Mustafa Kemal için toplumu dönüştürücü rolü itibarıyla özel bir yerde duruyordu.

Eğitimi Mili Mücadele'nin yalnızca silah ile değil aynı zamanda akıl vasıtasıyla yeni bir san'at ve bilim yolu bularak o yolu millete göstermek suretiyle yeni nesillere yol gösterici olmak[78] şeklinde tanımlayan Mustafa Kemal, o günkü toplumun ve devletin geri kalmışlığını takip edilmekte olan tahsil ve terbiye programlarının yanlışlığı ve yetersizliği ile açıklayarak; "bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin hurufatından evsafı fıtriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i [karakter] milliye ve tarihiyemizle mütenasip bir kültür"[79] yaratmayı amaçladıklarını henüz cumhuriyet ilan edilmeden, savaşın daha devam etmekte olduğu günlerde, 16 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da toplanan I. Maarif Kongresinde dile getirmiştir. Atatürk'ün eğitim alanında yapılacak olan her çalışmanın Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir nevi set görevi görerek eski

[77] Benjamin C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, çev., Mehmet Beşikçi İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2013, s.39.
[78] Kemal Aytaç, *Atatürk'ün Eğitim Görüşü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984, s.13.
[79] Aytaç, a.g.e. s.13.

ile yeninin tam şekilde ayırt edilmesi ve Osmanlı mirası ile Osmanlı etkileri yerine en kısa zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet bilincinin ikame edilmesinde eğitime önemli misyonlar yüklemiştir. Bunun yanı sıra eğitim programlarının oluşturulması ve öğretmenlerin bu programlar çerçevesinde örgütlenip Anadolu'nun her yerinde yeni ulus-devletin milli karakterine uygun nesiller yetiştirmesi için gerek meclis toplantılarında gerek başka konular özelinde yapılan toplantı ve kongrelerde sıklıkla eğitim programları çerçevesinde verilecek olan talim ve terbiyenin her alanda başarılı olmanın ön koşulu olarak ifade etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında konuşan Mustafa Kemal'in eğitim programının hem ilk öğretim de hem de orta öğretimde öğrencilerin ticaret, ziraat ve sanat alanlarında ve bu alanların faaliyet sahalarında verimli, etkili ve faal olabilmeleri için en uygun şekilde hazırlanması gerektiğine dair sarf ettiği sözleri ticaretten, sanata, siyasetten, tarıma tüm alanlardaki kalkınma ve iyileşmenin eğitim programlarını tatbik etmek ile mümkün olacağına duyulan güçlü inancın bir göstergesidir.

Cumhuriyet rejimi için milli bilinci tesis etmek ve nesilden nesile aktararak bu bilinci daimî kılmaktaki en önemli araçlardan biri olan milli eğitimin hayata geçmesini zorlaştıran geç Osmanlı dönemine ait birtakım kurum ve reformlar vardı. Bunlardan birisi yabancı okullar sorunuydu. I. Abdülhamit döneminde eğitim alanında yapılan önemli reformların bir neticesi olarak ciddi düzeyde artışa geçen yabancı okulları sayısal olarak detaylıca incelediğimizde "İmparatorluk genelinde 1893 yılı itibariyle büyükten küçüğe doğru Rum: 4229, Bulgar: 689, Ermeni: 594, Musevi: 269, Ermeni Protestan: 198, Sırp: 85, Ulah: 63, Rum Katolik: 60, Ermeni Katolik: 55, Süryani: 55, Katolik: 50, Keladini: 44, Maruni: 28, Süryani Katolik: 5, Yakubi: 5, Bulgar Katolik: 4, Keldani Katolik: 3, Samiri: 1 okul vardır. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, yalnızca Anadolu ve Suriye'deki Rum-Ortodoks okullarının sayısı, 1.584'e, yalnızca İstanbul'da ilk ve orta düzey okul sayısı 64'e ulaşmıştır."[80] Osmanlı devletinde gayrimüslimlere tanınan kendi bazı haklar neticesinde Osmanlı'nın çok etnikli ve dinli yapısına paralel olarak farklı cemaatlerin kurduğu ve idare ettiği pek çok okul bulunuyordu. 1894 yılına ait bir veriye göre bütün

[80] Mehmet Ö. Alkan "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, der., Kemal H. Karpat,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005. s.190.

Osmanlı devleti sınırları içerisinde bu şekilde özerk eğitim veren tam 6.437 yabancı okul bulunmaktaydı."[81] Esasen bu okulları denetim altına almak için Osmanlı'nın son dönemlerine doğru birtakım çalışmalar yapılmış olsa da hem Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısı hem de o dönem var olan kapitülasyonlar nedeniyle bu çalışmalar söz konusu denetim ve kontrolün sağlanmasına engel olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sine gelindiğinde de bu okulların hem sayıca fazlalığı hem de öğrenci sayısındaki artış, eğitime ulusal kimliğin inşası noktasında özel bir mana atfeden Cumhuriyet yöneticilerinin nazarı dikkatinden kaçmamıştır. Zira azınlık okullarında hem eğitim dili ve müfredatın farklı oluşu hem de yabancı okullarda yürütülmekte olan misyonerlik faaliyetlerine benzer şekilde çalışmaların olması Cumhuriyetin kurucu kadrosu için tehlike arz eden kurumlar olarak algılanmıştır. Bununla birlikte ulus-devlet yapılanması içerisinde hareket eden yeni Türkiye Cumhuriyeti açısından "özerk cemaat yapılanması ve bu bağlamda özerk eğitim kurumları, ulus inşasının gerektirdiği birörnek kültürel ve siyasal kimlikli yurttaşlar projesine aykırı düşen oluşumlardı."[82] Bu yaklaşımın bir sonucu olarak Cumhuriyetin kurulmasından sonra bu yabancı okulların önemli bir kısmı kapatılmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra eğitim alanında atılan önemli adımlar ve en köklü reformlardan bir tanesi 1924 senesinde kabul edilen Tevhidi Tedrisat Kanunu idi. Bu kanun ile eğitime "milli" misyonu yüklenerek eğitim, halkın ve Türk ulusunun muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasında bir yol olarak, modern yurttaşlar yetiştirecek, "milli eğitim" çatısı altına toplandı. Yurt sevgisi taşıyan, Türklük bilinci olan, ana dilde konuşan, ulusuna ve vatanına sadakat ve kültür bağı ile bağlı homojen bir millet yaratma yolunda bir aracı olarak eğitim ve bu amaç uğruna hizmet eden eğitimcilere özel bir önem atfedildi. Zira "Cumhuriyet seçkinleri için 'okul', öncelikle bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine eklemlenmelerinde, dolaysıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve değerlerin genç kuşaklar tarafından içselleştirilmesinde merkezi bir yere sahipti. Öte yandan okul devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak bilginin, ulusal değerlerin ve

[81] Selçuk Akşin Somel, "Geçmişten Günümüze Azınlık okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2013, s. 10.
[82] Selçuk Akşin Somel, *Geçmişten Günümüze Azınlık okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2013, s. 26.

özellikle de ulusal kimliğin belkemiği olan Türkçe'nin aktarımında temel bir öneme sahipti."[83]

1923'te imzalanan Lozan Anlaşması'nın eğitim konusunda azınlıklara; Türkler ile azınlıklar arasında okul açma, eğitim ve öğretim de kendi lisanını serbestçe kullanma konusunda eşit muamele edilmesi gibi bazı haklar ve güvenceler yer almaktaydı.[84] Ancak 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile bu haklarda birtakım değişiklikler cumhuriyet rejiminin ön gördüğü bazı düzenleme ve sınırlamalar getirilmiştir. "Cumhuriyetin ilânından önce yapılan bir tespitle "çağdaş" eğitim kurumlarının "avam, havas, ilmiye, sufiye, mülkiye, seyfiye gibi birbirine yabancı hatta düşman" sınıflar yetiştiren bir sistem olduğundan yakınılarak, bu usulün terk edilmesi ve bunun yerine "vatandaş" yetiştiren bir eğitim kurumu kurulması isten[miştir]"[85] Zira Osmanlı Devleti içerisinde yabancı okullar, Müslümanlara eğitim veren okullar, modern eğitim veren devlet okulları gibi birbirinden farklı sistemleri ve felsefeleri olan okullar mevcuttu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2. Maddesi uyarınca "Şer'iye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve raptedilmiştir"[86] böylelikle eğitimdeki farklılıklar Maarif Vekaleti çatısı altında toplanarak kontrolü ve denetlemesi tek elde toplanmıştır.

Erken Cumhuriyet döneminde eğitim, özellikle makbul vatandaş ve yurttaş kavramının pekiştirilmesinde bir araç olarak kullanılmış. Zaman içerisinde yönetici elitin fikirlerinin ve cumhuriyet rejiminin değerlerinin hayata geçirilmesinde etkili olan fikir ve görüşler çerçevesinde de değişime uğramıştır. Cumhuriyetin erken dönemlerinde okutulan Yurt Bilgisi ve Malumat-ı Vataniye kitaplarında "yurttaşın bir yandan topraksal-ülkesel (teritoryal), diğer yandan da düşünsel anlamda bir aidiyet ekseni oluşturacağı "vatan" gerçeğinin inşa edilmesi önemli bir yer tutm[muştur]. Bu dönemde okutulan kitapların

[83] Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, s.127.
[84] Bkz. Lozan Anlaşması Madde 40: Gayrimüslim akalliyetlere mensup olan Türk tebaası hukuken ve fiilen diğer Türk tebaaya tatbik edilen aynı muamele ve aynı teminattan müstefit olacaklar ve bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakabe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe istimal ve ayini dinlerini serbestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır.
[85] Alkan, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim*, s.236.
[86] Kanunun tam metni için Bkz: TBMM Zabıt Ceridesi: İ:1 3.3.1340 C:7 s.24-25-26.

tümünde vatan kavramının, bir yandan köy, kasaba ya da kent gibi en yakın fiziki çevreden ve bu çevreye yönelik aidiyet duygusundan Misak-ı Milli sınırlarının belirlediği Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar uzanan bir teritoryal aidiyet duygusunu yaratmaya, diğer yandan da "fikri vatan" kavramıyla en uzak tarihsel çerçeveye gönderme yaparak kültürel bir yurttaşlık yaratmaya yönelik olduğuna tanık oluruz."[87] Füsun Üstel'in Kafadar'dan aktardığına göre "1926 tarihli *İlkmektep Müfredat Programı,* amaç bölümünden başlayarak, ilköğretimin yurttaş inşa sürecindeki rolünü vurgular. Programa göre ilkokulların başlıca amacı "genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir."[88] Bu açılardan ele aldığımızda eğitim alanında yapılan reformlarda pedagojik sebeplerden daha ziyade sosyal ve kültürel gerekçelere dayanan bir arka planın vardır."[89]

2.1.4. Ekonomi Politikaları ve Ekonominin Türkleştirilmesi

Ekonomide Türkleşme, Erken Cumhuriyet Dönemi Türkleştirme politikalarının önemli bir mütemmim cüzü olarak karşımıza çıkar. Her türlü iktisadi ve ticari teşebbüste gayrimüslimlerin yerine Türkleri ikame etmek, Tanzimat Fermanı'ndan bu yana edindikleri ayrıcalıklar ile güç dengelerinin ağır basan tarafında olan gayrimüslimlerin ticaretteki etkisini kırarak, Müslüman Türklerden müteşekkil bir burjuvazi yaratarak ekonomide Türkleşmeyi esas alıyordu.

Bu dönemde ekonominin Türkleştirilmesinde iki önemli itici unsurdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi 19. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupalı devletlerin desteğiyle ticarette güçlenen gayrimüslim kesim ile halk arasında artan maddi dengesizlik ve bunun yarattığı gayrimüslimlere karşı cephe alma fikri ki Kemal Karpat bu durumun Müslüman-Türk kesim üzerindeki etkisini şöyle açıklamaktadır: "1870-1900 dolayları; Yabancı sermaye tarım alanında da Türk köylüsünün karşısında büyük bir rakip olarak çıkmıştı. Gelir adaletsizliği de aşikârdı. Avrupa sermayesi ve onun yerli gayrimüslim temsilcileri

[87] Füsun Üstel, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profilinin Evrimi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt IV: Milliyetçilik, d*er., Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.279.
[88] Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*, s.131.
[89] Osman Kafadar, "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt III: Modernleşme ve Batıcılık*, der., Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.352.

tarafından sömürülen Türk köylüsünün buna karşı gösterdiği haklı tepki onun milli duygularına yeni bir kuvvet ve yön vermekte idi."[90] Bu minvalde Balkan savaşları ile Trakya bölgesinden ayrılan Hristiyan gayrimüslimlerden kalan ekonomik boşluğu burada bulunan Yahudilerin doldurması, ekonomik imkânları elinde bulundurdukları savı ile Yahudilere karşı bir yaklaşımın oluşmasında etkili olmuştu. İkincisi ise "mütareke yıllarında İstanbul'daki gayrimüslim azınlıkların yapmış olduğu taşkınlıklar Müslüman-Türk kesim üzerinde bir anlamda 'travma' etkisi yaratmış ve bundan sonraki yıllarda gayrimüslim ticaret erbabının Cumhuriyet rejimine olan bağlılığı her zaman sorgulanmış veya en azından azınlık tüccarına şüphe ile bakılmış"[91] olmasıdır.

Ticaret alanında doğrudan halk ve azınlık vatandaşları arasında ve bilhassa o dönem içerisinde Yahudiler özelinde etkili olan rahatsızlığın ve bazı boykot eylemlerinin yanı sıra ekonomide Türkleşme Politikaları belli meslek gruplarında Türklerin istihdam edilmesi ve bu mesleklerin Türk vatandaşlarına ayrılması gerektiğine dair güçlü bir düşünceyi ve akabinde bu doğrultuda hareket edilmesi sonucunu doğurmuştur. Farklı zamanlarda çıkartılan kanunlar ile ekonomide ve istihdamda Türkleşmenin sınırları genişletilmiştir. Meclis'te 1926'da çıkartılan ve "devlet memurluğu için kıstaslarını belirleyen kanun"[92] ile takip eden yıllarda çıkartılacak olan yasal düzenlemeler ile gayrimüslim kesimin iş ve istihdam sahası daraltılmıştır.

"Vilayet ve kaza merkezi olmayan mahallelerde ecnebilerin dükkân açmasını" ve Türk olamayanların belli meslek ve hizmet alanlarındaki işleri yapmalarını yasaklayan maddeler, 4 Haziran 1932 tarihli meclis toplantısında kanunlaşmıştır. Bu kanun uyarınca;

Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun, Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde aşağıda gösterilen sanat ve hizmetler münhasıran Türk vatandaşları tarafından yapılır. Bu sanat ve hizmetlerin Türk tabiiyetinde olmayanlar tarafından yapılması memnudur [yasaktır]. Ayak satıcılığı, çalgıcılık, fotoğrafçılık, mürettiplik [dizgici], simsarlık, elbise kasket ve kundura imalatçılığı, borsalarda mubayaacılık [satın

[90] Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, s.63
[91] Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, s.*57.
[92] 1926 Memurin Kanunu

alma], devlet inhisarına [tekeline] tabi maddelerin satıcılığı, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, inşaat, demir ve ahşap sanayi işçilikleri, umumi nakliye vesaiti ile su ve tenvir teshin ve muhabere işlerinde daimi ve muvakkat işçilik, karada tahmil ve tahliye işleri, şoförlük ve muavinliği, alelumum amelelik her türlü müesseseler ticarethane, apartman, han, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık, odabaşılık, otel, han, hamam, kahvehane, gazino, dansink ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik garson ve servant) bar oyuncu ve şarkıcılığı.[93]

Türk olmayanların yapmasının yasak olduğu işlerin sınırlarının çizildiği bu kanun maddesinin görüşmeleri esnasında bir itirazda bulunan Ordu mebusu ve aynı zamanda Servet-i Fünun Matbaasının sahibi Ahmet İhsan [Tokgöz] maddenin kapsamını dar bularak "Mürettiplik matbaacılığın bir kısmıdır. Halbuki bir matbaada vatandaşlara ait olan iş sadece mürettiplik değildir… Maddeye yalnız mürettipliği koyup öbürlerini koymamak doğru değildir. Bu; kontroktör, dumaşin veya pres denilen ecnebi mücellitlerin [cilt yapan kimse] buraya gelip çalışmalarına imkân bırakacaktır. Binaenaleyh maddeye matbaalarda çalışan sermürettiplikten [baş mürettip], başka litoğraf ve tipoğrafların da ilavesini teklif ediyorum"[94] demiştir. Ardından Muş mebusu Hakkı Kılıçoğlu "berberlerin noksan" olduğunu söyleyerek berberliğin de bu kanun maddesi içerisine alınarak "vatandaşlara ait olan işlerin" kapsamının daha da genişletilmesini istemişlerdir. Bu kanun ile öncesinde kamu güvenliği ile ilgili olan işlerin bir kısmı öncesinde Doktorluk Kanunu ile bir kısmı da Kabotaj Kanunu mucibince "vatandaşlara hasredilmişti. Bunu son kalan kısmı; şoförlük, kapıcılık, ammeyi alakadar eden şeylerdir"[95] denerek mezkûr kanun ile memleketin güvenliği ve halkı alakadar eden işlerin de "vatandaşlara" tahsis edileceği belirtilmiştir. Kanuna bahis olan ve Türk tabiiyetine bağlı olmayanlara yasaklı kılınan işleri hâlihazırda yapmakta olan kimseler de aynı tarihli meclis toplantısından çıkan bir karar ile bu kanunun kabulünden itibaren altı ay içerisinde işlerini terk etmeye mecbur edilmiştir.

[93] Z.C. Devre IV, Cilt: 9 İçtima Senesi I 04. 06.1932, s.66.
[94] Z.C. Devre 4, Cilt:9 İçtima Senesi 4 Haziran 1932, s.66.
[95] Z.C. Devre 4, Cilt:9 İçtima Senesi 4 Haziran 1932 s.65.

Türklere ayrılan meslek kollarına ilişkin bu maddenin basında yer aldığı ve bu işlerde halihazırda çalışan yabancıların hangi tarihe kadar bu işleri bırakmaları gerektiğine yer verilmiştir. Bahse konu olan kanununun çıktığı tarihten itibaren, belli meslek gruplarının kendi içinde kategorilere ayrıldığı ve bu esasa göre her meslek grubuna 2 aylık süreler verildiği, son meslek grubuna dahil yabancı işçilerin işlerini 1935 yılının beşinci ayında terk edeceği şekilde bir düzenlemeye tabi tutuldukları görülmektedir. Bu habere göre;

Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkındaki kanun bazı maddelerini değiştiren kanunun tatbik suretini göstermek üzere icra vekilleri heyetince kabul edilen talimatnamenin ihtiva ettiği hükümler şunlardır:

Bu talimatnameye göre, 2007 sayılı kanunda yazılı işleri görmekte olan yabancıların hizmetlerine 21 Mayıs 1934 tarihinden itibaren ve şu sıra ile nihayet verilecektir.

21 Mayıs 1934'ten 21 Temmuz 1934 tarihine kadar: Şoförlük ve muavinlik, seyyahlara tercümanlık ve rehberlik, berberlik, elbise, kasket ve kundura imalatçılığı, borsalarda mubayaacılık, çalgıcılık.

21 Temmuz 1934'ten 21 Eylül 934 tarihine kadar alelumum amelelik.

21 Temmuz 1934'ten 21 Kasım 1934 tarihine kadar: her türlü müesseselerde, ticarethane, apartman, otel ve şirketlerde bekçilik, kapıcılık ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik, ayak satıcılığı.

21 Kasım 1934'ten 21 Ocak 1935 tarihine kadar: fotoğrafçılık, mürettiplik, karada tahmil ve tahliye işleri.

21 Ocak 1935 ten 21 Mart 1935 tarihine kadar: Devlet inhisarına tabi maddelerin satıcılığı, bar oyunculuğu ve şarkıcılığı, umumi nakliye vesaiti ile su, tenvir, teshin ve muhabere işlerinde daimî ve muvakkat işçilik, baytarlık ve kimyagerlik.[96]

Meslek gruplarının Türkleştirilmesi meselesinde Baskın Oran ve Avner Levi'nin değindiği nispeten Cumhuriyet'in daha erken dönem uygulamalarından biri olarak; 1924

[96] Türk Vatandaşlara Tahsis Edilen San'atlar" Haber Gazetesi, 25 Mayıs 1934, s.1-2.

yılında çıkartılan Avukatlık Kanunu kapsamında "İstanbul Barosuna kayıtlı tüm avukatların dosyaları 'iyi ahlak' gibi öznel ölçütlere göre incelenmiş olmasıdır. Bu arada Rum avukatların yüzde 75'inin, Ermenilerin ise yüzde 73'ünün mesleğe devam edemeyeceğine karar verilmiştir. Müslüman avukatlar arasından bu oran yüzde 47'dir. Böylece Rum ve Ermeni avukatların sayısı eskiye oranla dörtte birine inmiş"[97] olduğu iddiası hayli dikkat çekicidir.

Trakya bölgesindeki Yahudi cemaatinin ekonomik ve ticari açıdan bölgedeki gücüne ilişkin Edirneli yazar Oral Onur'un aktardığına göre Yahudiler tarafından işletilen pek çok işletme mevcuttur. Bu işletmelerden Edirne şaraphaneleri; L'Alliance Israélite okullarında eğitim eğitim gören Yahudilerin eğitim dilinin Fransızca olması sayesinde Edirne Dedeağaç İskelesi'nden gemi yolu ile Fransa'ya şarap satışı yapabiliyorlardı. Şarabın yanı sıra ipek ve koza alışverişinde de etkin olan Yahudiler Edirne ile anılmakta olan peynir üretiminde de bölgede baskın konumdaydı -ki peynir üretiminde bölgedeki Yahudi cemaatinin etkisine Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali'nin raporunda da uzunca yer verilmiş olduğu ve bu alandaki Yahudi gücünün el değiştirerek mutlak surette bölgedeki Türklerin hâkim olması gerektiğinden bahsetmiştir.[98] Bu bölgede bulunan mandıralar da Yahudiler tarafından işletilmekteydi. Şeker, lokum, bademezmesi, mis sabunculuğu gibi Edirne ile anılan kimi ürünlerin satışında Yahudilerin etkin olduğu ve Arasta, Kapalı Çarşı, Bedesten, Sarraf Hanı, Tavukçular Hanı gibi yerel ticaretin merkezi olan yerlerde de esnafın büyük bir çoğunluğunu da Yahudiler oluşturuyordu.[99]

---

[97] Baskın Oran, *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar,* haz., Ülkü Özen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s.19.

[98] Bkz: Trakya'nın yabancı piyasalarda rağbet gören ve bölgeyle anılan peynirinin Yahudilerin yine eline almış olduğu bu üretim alanında da fazla kazanç elde etmek uğruna peyniri yarım yağlı ve yağsız üretmeye başlaması ile hem piyasada fiyatların kırılmasına sebebiyet vermiş hem de Edirne'nin peynirinin şöhretini ve pazardaki değerini düşürdüğünden yakınılarak Trakya bölgesinde mandıracılık ve peynirciliğin Yahudilerin ellerinde olması durumunun değişerek bu alandan gelecek kazançların "öz-Türk evladına" intikal ettirmek için "Trakya'da Türk sermaye hareketi ve davarcılığın inkişafı için büyük bir zarurettir" denilmiş ve " bu nokta-i nazardan peynircilik yapabilecek mıntıkaları ve bu sanatı Türk sermayesiyle vücut bulacak bu kooperatiflere intikal ettirmek esaslı işlerimizden (Trakya Umumi Müfettişliğinin) biri olacaktır.

[99] Oral Onur, *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, İstanbul: Dinç Ofset, 2005, s.121.

Bu dönem iktisadi hayatın Türklerin eline geçmesi ve azınlıkların ticaret üzerindeki etkisinin azaltılması yolunda azınlıklardan alışveriş edilmemesi yolunda basında; özellikle antisemitist çizgide yayın yapan dergilerde yer aldığı görülmektedir.

Ey aziz Türk genci: Aralarımızda yaşattığımız mahlûklar işte bu tabiattadırlar. Manevi, maddi, siyasi, içtimai bizi her noktada her gün daha fazla zehirleyen ve emen bu cemaate karşı öz milliyet duygularınla, el birliği ile dinç ve imanlı olarak daima müteyakkız bulun. Etrafına bir kere bak! Hiçbir Yahudi'nin bir Türk'ten beş dirhemlik bir şey aldığını görebilir misin? Hâlbuki biz buna mukabil avuç dolusu paramızı bunlara atmıyor muyuz? Maddi ve manevi emile emile günün birinde esasen kurulmuş ve fakat sinsi duran Yahudi saltanatı ile apaçık karşılaşmayalım[100]

diyerek Türk gençliğine seslenen Osman Oğlu Lemi'nin kaleme aldığı bu yazı İnkılap Dergisi'nin 1933 tarihli sayısında geçmektedir. Osmanlı'dan bu yana ticarette sahip oldukları etkinliklerinin yanı sıra gayrimüslimlerden kalan boşluğu doldurmaları ile ekonomi ve ticaret sahasında Cumhuriyet Türkiye'sinde daha da güçlenen Yahudiler, bu hususta sıklıkla basında tenkit edilmiş ve zaman zaman bulundukları bölgelerde tecrit edilmelerine yönelik galeyana getirici söylemlere maruz kalmışlardır. Dönemin basılı kaynaklarında özellikle antisemitist yaklaşımı ile bilinen bazı isimlerin Yahudilerin ekonomik anlamda yalnızlaştırılmasına yönelik yazıları sıkça kaleme aldıkları görülmektedir.

"Osmanlı'nın ve Cumhuriyet Türkiye'sinin hoşgörüsüne karşın özellikle toplumun darboğaza girdiği dönemlerde toplum katmanlarında bir günah keçisi aranmış. Bu çoğu ülkelerde olduğu gibi bizde de azınlıklar olmuş. Yahudiler bundan payına düşeni almışlar. Nedeni Yahudilerin fıtri "ticari" yetenekleri olduğu varsayımı"[101] ile özellikle Yahudilerin Edirne Bölgesi'nde sahip olduğu ticari şartlarının, 1930'larda dünyanın mali ve iktisadi açıdan içinde bulunduğu buhran zamanları ile birleşmesi ve bununla birlikte 1934 senesinde yaşanan kurak iklim şartlarının tarımdan gelecek olan ürün ve verimi önemli

[100] T.C Devlet Arşivi Başkanlığı "İnkılap Dergisi" Almanya'dan Alınacak Dersler, Mayıs 1933.
[101] Zafer Toprak, "1934 Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", Toplumsal Tarih Dergisi, 34 (Ekim 1996) s.23.

ölçüde düşürmesi ile birlikte giderek zorlaşan hayat şartları; bu dönemde gayrimüslim vatandaşların ticareti ellerinde bulundurmalarının, Türk halkının ekonomik açıdan dar boğazda olması durumunun doğrudan bir sonucu olduğu savını kuvvetlendirmiştir. Bunun sonucunda zaman zaman gayrimüslimlerden alışveriş yapmama, ticari anlamda onları tecrit etme, bölgesel düzeyde bir çeşit ekonomik boykot edilme halinin geliştiği ve benzer bir bölgesel ekonomik boykot olayının ardından Trakya Olayları da vuku bulduğu bilinmektedir.

Ulus-devletin hayata geçirilmesi için ekonominin Türklerin eline geçmesi ve ekonomideki azınlıkların sahip olduğu güç unsurlarını ortadan kaldırmak ve ekonomide Türklerden müteşekkil bir burjuvazi yaratmak istenilmiştir. Bu maksat ile yabancıların pek çok iş kolundan el çektirilmesi ile Türk vatandaşlarının iş sahası genişletilmiştir. 1930'larda tüm dünyayı etkisine alan ekonomik buhranın etkisi, elverişsiz iklim şartları ile birleşince bu kriz ortamında azınlıkların içinde bulunduğu her türlü ticari ve ekonomik kazanç hali toplumdaki rahatsızlığı tetiklemiştir. Ekonomik anlamda giderek zorlaşan yaşam şartları bağlamında ele aldığımızda Müslüman ve gayrimüslim vatandaş ayrımının halk nezdinde bilhassa ekonomik konular üzerinde daha da derinleştiği söylenebilir.

2.1.5. Dış Tehdit ve Güvenlik Kaygısı Bağlamında İskân Politikası & II. Umumi Müfettişliğin Kurulması

Trakya Bölgesi hem stratejik konumu itibariyle hem de Avrupa topraklarında kalan (kurtarılan) son toprak parçası olması itibariyle ona atfedilen manevi bir değer ile anılmakta, basında sıklıkla Trakya bölgesinin önemine dair yazılar kaleme alınmaktaydı. Bununla birlikte yabancı devletlerin bölge üzerindeki hak iddiaları dolayısıyla da güvenliğin ön plana çıktığı, askerî açıdan stratejik öneme sahip bir bölgeydi. Boğazlardaki askeri olmayan mıntıkaların ortadan kaldırılması ve Balkanlardan gelen muhacirlerin iskânı gibi sorunlar münasebetiyle Trakya'nın Türkiye açısından ne derece hayati bir öneme haiz olduğunu[nun][102] hiç şüphesiz dönemin siyasi yetkilileri de bilincindeydi. Bu nedenle 1933 senesinde bazı bölgelerin olası düşman tehdidine karşı korunması

[102] "Trakya'nın Ehemmiyeti", Cumhuriyet Gazetesi, 28 Haziran 1934, s.3.

maksadıyla birtakım önlemler ve tedbirler alındığı bilinmektedir. 1933 senesi Nisan ayının başında milli müdafaa tahkimat işler başlığı altında bazı bölgeleri düşman saldırısına karşı korumak amacıyla siper, hendek ve sağlamlaştırma işlerinin yapılması için "96 ton çimentonun haziran başında temin edilmiş olması"[103] için yapılması gerekenlere dair bir karar alınmıştır. Takip eden günlerde "Yüksek Müdafaa Meclisinin kurulması ve çalışması için bir talimatname hazırlanmıştır."[104] 15 Haziran 1933 tarihinde "İzmir, Çatalca, Erzurum ve Kars Müstahkem mevkilerinin memnu mıntıkaları dahilinde 933 yılında yapılacak tahkimat işlerine ait nakliyat ile malzeme mubayenatının ve sair zaruri masrafların mahremiyet ve müstaceliyetine binaen münakaşa ve ihalat kanuna [göre] tevfikan pazarlıkla icrası kabul edilmiştir."[105]

Bölgenin güvenliği, muhacirlerin ve göçmenlerin iskânı, hem de bölgenin kalkınması için burada bir de teşkilatlanmaya gidilmesi gündeme gelmiştir. Tıpkı doğu vilayetlerinde Şeyh Said isyanından sonra bölgedeki istikrar ve güvenliğin sağlanması için 25 Haziran 1927 tarihinde kurulan I. Umumi Müfettişlik gibi bir müfettişlik kurularak, bölgede farklı konularda düzen ve istikrarının sağlanması adına görev yapacak olan bir komisyon görevlendirilmiştir. Bu bağlamda İskân Kanunu ve bölgede kurulan II. Umumi Müfettişlik birbirini tamamlayan iki politik adım olarak değerlendirilebilir.

Trakya bölgesinde bir umumi müfettişlik kurulması ve İskân kanununun hazırlanmasının en önemli nedenlerinden birisi, olası dış tehlikelere karşı bölgenin güvenliğinin sağlanmasına ilişkindir. Zira bu dönemde Türkiye-İtalya arasında yaşanan güvenlik kaynaklı endişeler ve bunu takip eden politik gerginlikler tırmanışa geçmiştir. "İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesi ve izlediği yayılmacı politikalar bölge ülkeleriyle birlikte Türkiye'yi de savunma programlarını gözden geçirmeye zorlamıştır. Nitekim 1934 yazı Çanakkale Boğazının tahkim edilmesi için faaliyetlere başlandığı bir dönemdir."[106]

---

[103] BCA 30-18-1-2 Kutu No: 35 Dosya No: 23 Gömlek No:6 "Tahkimat İşlerinde Kullanılacak Çimentonun Satın Alınması"

[104] BCA 30-10-0-0 Kutu No:53 Dosya No: 348 Gömlek No: 9 "Yüksek Müdafaa Meclisi'nin Kurulması ve Çalışması Talimatnamesi.

[105] BCA 30-18-1-2 Kutu No:38 Dosya No: 51 Gömlek No: 6 "Müstahkem Mevkilerin Yasak Bölgeleri Dahilinde Yapılacak Tahkimat İşlerine Ait Nakliyat Satın Almaların Pazarlıkla Yapılması"

[106] Halil Şimşek, "Çanakkale Bağlamında 1934 Trakya Yahudi Olayları", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 5/9 (2009), s.138.

İtalya'da yükselmekte olan faşizan politikaların Asya ve Afrika bölgelerine doğru yönlenmesi ve 18 Mart 1934 tarihinde yaptığı konuşmasında Mussolini'nin Akdeniz'den 'Mare Nostrum' [bizim deniz] olarak söz etmesi Türkiye tarafından doğal olarak, Trakya ve Anadolu'nun tehlike altında olduğu şeklinde algılanmıştır.[107] Trakya Bölgesi'nin olası bir saldırıya açık olması ihtimali üzerinde durularak bölgenin güçlendirilmesi için çalışmalar 1933 senesinden bu yana sürmekteydi. Bu minvalde bölgenin Türkleştirilmesi de bu önlemlerin bir parçasıydı.

28 Haziran 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde "Trakya'nın ehemmiyeti" başlıklı yazıda, bölgede Umumî Müfettişlik ihdas edilene kadar hatta ondan sonra da buranın kıymetinin anlaşılamadığından şikâyet eder ve Türkiye'ye gelecek bir tehdidin Trakya üzerinden geleceğini ifade eder. Bundan dolayı "bunu bilen Türklük, Trakya'ya bütün kuvveti ile ve sımsıkı basmağa mecburdur. Çünkü dünyanın en mühim deniz geçitlerinden biri olan Boğazlara hâkim olduğumuz içindir ki siyaset, sevkulceyş ve iktisat itibariyle dünyada mühim bir mevkiimiz vardır. Trakya'sız ve İstanbul'suz Türkiye, Asya'nın ortalarında yarı müstakil Türkistan devletinden farksız olur..." denilerek Trakya Umumi Müfettişliğinin oluşturulmasının yerinde bir karar olduğu ifade edilir." [108]

Yalnızca İtalya değil aynı zamanda Bulgarların da Trakya üzerinde özellikle kutsal kabul ettikleri Edirne üzerinde "sahip olma iddiaları" ve politikaları mevcuttu. Nitekim 1934 senesi Mart ayında Edirne'nin Bulgar ordusu tarafından kuşatılmasının 21. sene-i devriyesinin anıldığı günün gazetelerinin tercümelerinde de açıkça yer aldığı üzere Bulgaristan'ın iktisadi açıdan güçlü bir devlet olabilmesi için açık bir siyasete muhtaç olduğunun bunun da ancak "Meriç vadisinden Trakya'yı kat ederek Ege Denizine inmesi ile kabil [olduğunu] bu sevahilde Bulgarların hükümran olabilmeleri[nin de] ancak Edirne'ye malik bulunmalarına bağlı"[109] olduğu yazmaktadır. Bir başka gazetede;

[107] Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları", *Belgi Dergisi* 2/16 (2018), s.879. (erişim 02.01.2022)
[108] Halil Şimşek, a.g.e. s.137.
[109] BCA 30-10-0-0 Kutu No: 242 Dosya No: 633 gömlek No: 13 "Bulgar Ordusunun Edirne'yi Alışının Yıldönümü Münasebetiyle Bulgar Basınında Çıkan Yazılar" s. 3.

Ayastefanos'a kadar genişleterek üç denize müstenit (Karadeniz, Marmara, Ege denizleri) ve sinesinde Trakya'nın mümbit ovasını, Arda'nın, Meriç'in, Tunca'nın bütün sularını saklayan bir Bulgaristan yaratmıştır. Bununla beraber Bulgar askerinin bu büyük zaferini birkaç siyasinin gaflet ve cehaleti mahvetmiştir. Trakya yeniden istilaya uğramıştır. Bulgar milleti, bir gün kendisinin bu sefer daimî olarak Ege sevahilinde yerleşeceğini göreceğinden emin bulunmaktadır.[110] denilmiştir.

Bu gazete haberlerinin de açıkça gösterdiği üzere Türkiye'nin batısı özellikle Trakya bölgesi birden fazla devlet tarafında üzerine birtakım planların yapıldığı ve açıktan bir siyaset ile gündeme geldiği oldukça stratejik bir konumdadır.

Bununla birlikte şu noktada Fethi Bey'in meclis konuşmasında dikkat çektiği bir hususu da eklemek elzemdir; "Efendim her hükümetin bulunduracağı jandarma kuvvetleri Lozan Ahitnamesi gereğince tespit olunmuştur. Biz bu ahitname üzerine Trakya'nın hududu garbisinde beş bin kişiye baliğ olan jandarma kuvveti bulundurabiliriz... Eğer bu miktarı tecavüz edecek [geçecek] olursa o zaman bunu Cemiyeti Akvama şikayet etmek hakkı verilmiştir."[111] sözleriyle ifade ettiği üzere bu dönemde Trakya bölgesinde bulundurulabilecek asker sayısı Lozan'da Anlaşması ile belirlenmiş ve sınırlandırılmıştır. Türkiye'nin bölgeye ilişkin tehdit unsurlarının yanı sıra bir de bölgeye dair güvenlik tasarrufu konusunda da Lozan Anlaşması ile bazı sınırlamalara tabii tutulmuştu. Tüm bu şartlar göz önüne alındığında Trakya bölgesinde güvenliğini sağlamak ve bu bölgeyi güçlendirmek adına doğrudan askeri bir strateji uygulanamayacağı açıktır. Bu durumun bir sonucu olarak da bölgeye herhangi bir tehlike anında savunacağına inanılan Türk soyundan kimseler yerleştirmek, bazı bölgeleri boşaltıp oralarda iskanı yasaklamak gibi politikaları ihtiva eden İskân Politikası hayata geçirmiştir.

İskân kanununun yürürlüğe girmesinden hemen önce, Trakya bölgesindeki iskân ve bayındırlık süreçlerini takip etmek üzere bir müfettişlik kurulmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in imzası ile "Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale mıntıkalarında nafıa ve

[110] BCA 30-10-0-0 Kutu No: 242 Dosya No: 633 gömlek No: 13 "Bulgar Ordusunun Edirne'yi Alışının Yıldönümü Münasebetiyle Bulgar Basınında Çıkan Yazılar" s.2.
[111] TBMM Z.C. Devre II Cilt 4 4 Şubat 1925 Sf. 468

iskân işlerinin esaslı surette tanzim ve idaresi için 1164 no.lu kanun hükmüne göre mezkûr mıntıkada '*Trakya Umumi Müfettişliği*' namı ile ikinci bir umumi müfettişlik teşkili. Ve bu umumi müfettişliğe ait ilişik kadronun tasdiki; Dâhiliye Vekilliğinin 19/02/1934 tarih ve 679 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 19/02/1934 toplantısında kabul olunmuştur."[112]

Trakya II. Umum Müfettişliğine atanan İbrahim Tali [Öngören] Umumi Müfettişlikler hususunda tecrübeli bir isimdi şayet kendisi 1927 tarihinde çıkan kanunla kurulan I. Umum Müfettişlik görevini beş yıl boyunca sürdürmüş, 1932 senesinde milletvekili olmuş bu görevinden de Trakya Umumi Müfettişliği görevini yapmak üzere istifa etmiştir.

Trakya II. Umumi Başmüfettişliğin kurulmasının hemen ardından milletvekilliği görevinden istifa eden İbrahim Tali Bey, 18.03.1934 tarihinde başmüfettiş olarak atanmıştır. Akabinde "Trakya Umumi Müfettişliği Başmüşavirliğine Emniyet İşleri Umum Müdür Muavini Şükrü Bey'in tayini; Dahiliye Vekilliğinin 4/4/934 tarih ve 5747 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 4/4/934'te kabul olunmuştur."[113] II. Umumi Müfettişlik kadrosunda "bir umumi müfettiş, bir baş müşavir, bir asayiş müdürü, bir yazı işleri müdürü, bir kalemi mahsusu müdürü, bir evrak memuru ve bir iskân müdürü olmak üzere 7 memur ve 14 müstahdem kadrosu ile bir yıllık 55,556 lira maaş, müstahdem ücreti ve masraf ile kadronun tasdiki de kabul olunmuştur."[114]

İbrahim Tali'nin, Trakya'ya başmüfettiş olarak atanmasından çok kısa bir süre sonra bölgede çalışmalar yapmış ve hazırlamış olduğu raporunda sınır bölgelerinin korunmasına ilişkin Yunanlıların ve Bulgarların sınır köylerinin büyüme ve nüfus bakımından yükselişe geçmesi bu bölgelerde Yunan-Bulgar tehlikesine karşı nüfuslandırma çalışmalarına ehemmiyet verilmesi için " çevre köylerde hiç olmazsa beş altı bin göçmen yerleştirilerek boş toprakların işletilmesi ve şehirdeki yatı mektepleri okur kadrolarının genişletilmesi, yeni yapılan hapishanenin doldurulması, imkan bulunursa süel bir fırkanın

[112] BCA 30-18-1-2 Kutu No: 42 Dosya No: 8 Gömlek No: 10 "Trakya Umumi Müfettişliği adı ile İkinci Bir Umumi Müfettişlik Kurulması" s.1.
[113] BCA 30-18-1-2 Kutu No: 43 Dosya No: 18 Gömlek No:9 "Trakya Umumi Müfettişliği Başmüşavirliğine Şükrü'nün Tayini" s.1.
[114] 42-8-10 "Trakya Umumi Müfettişliği adı ile İkinci Bir Umumi Müfettişlik Kurulması"

getirilmesi velhasıl kafa sayısı çoğaltılarak şehirde tecim kınavının arttırılması"[115] gerektiği Edirne'ye dair hazırlanan raporda açıkça belirtilmiştir.

14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen İskân Kanununa göre; yerleşim 3 bölgeye ayrılacaktı[r]. "1 numaralı mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusunun tekâsüfü [yoğunlaşması] istenilen yerlerdir. 2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. 3 numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir."[116] "Bu kanunla ikinci iskân bölgesi Türk kültürüne bağlı olmayıp Türk kültürünün benimsetileceği nüfusa tahsis edilmişti. Kanun uyarınca ana dili Türkçe olmayan vatandaşların herhangi bir yerleşim merkezinde bir blok halinde yaşamalarına son verilmesi gerekiyordu. Bu doğrultuda İstanbul, Ankara ve Trakya'da toplu halde yaşayan gayrimüslim azınlıkların ikinci iskân bölgesi içine dağıtılarak yerleştirilmesi kanun gereğiydi." [117]

Trakya ve Boğazlar özelinde bu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında bölgenin dış tehlikelere açık ve dış tehditlere karşı savunmasız olduğu bu doğrultuda da bölge özelinde güvenlik kaygısının yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle bölgenin güvenlik açısından güçlendirilmesi için Trakya Umumi Müfettişliğinin kurulması ve İskân Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile bölgede birtakım güvenlik önlemlerinin Trakya Olaylarının yaşanmasından çok kısa bir süre önce hayata geçirildiği görülmektedir.

[115] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 643 Dosya No: 130 Gömlek No: 1. "Edirne Bölgesi Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu". s.5.
[116] Resmî Gazete "İskân Kanunu" 21 Haziran 1934, sayı 2733, Kanun No: 2510.
[117] Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'deki Seçimler ve Siyaset (1923-1946),* İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.166.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAHUDİLER

2.2.1. Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Yahudiler 'Genel Bir Bakış'

Türkiye'deki Yahudi nüfusunun önemli bir çoğunluğunu, 1492 yılında İspanya'dan sürülen ve Osmanlı'ya sığınan Yahudiler oluşturuyordu. Kapalı bir cemaat olarak yaşayan Yahudiler kendi içlerinde de dil ve mezhep bakımından ayrışıyorlardı. Fatih zamanında Osmanlı topraklarına gelen Yahudiler ağırlıklı olarak İstanbul'un ticari hayatında önemli bir yeri olan ancak fetihle birlikte kentten çekilen Venedikliler ve Cenovalılardan kalan ticari boşluğu doldurmaları için onların yaşadığı mahallelere yerleştirilmiştir. Fatih'in saltanatı sırasında İstanbul'a yerleştirilen Yahudiler, Müslüman ve Rumlardan sonra kent nüfusunun üçüncü büyük kesimini oluşturmuşlarıdır.[118] "On dokuzuncu yüzyılın ortasında imparatorluk içinde 150.000 Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Yahudilerin sayısı Balkan Savaşı sırasında (Yunanistan'ın Selanik'i ilhak ettiği dönem) bir hayli artmış durumdaydı. 1911 yani bugünkü Türkiye'nin sınırları içinde kalan bölgede 140.000'e yakın Yahudi yaşamakta"[119] olduğu sanılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu Yahudi nüfusunun en yoğun olduğu yer İstanbul ardından İzmir, Edirne/Trakya bölgeleri idi. Marmara Bölgesi Türkiye'nin geri kalan bölgelerine nazaran Yahudi nüfusunun önemli bir kısmını barındırıyordu.

Yahudilerin tarih boyunca sürgünler neticesinde Osmanlı topraklarına göç etmiş olmaları ve Osmanlının diğer gayrimüslim tebaası gibi onları koruyacak veya destekleyecek büyük bir güce sahip olamamaları Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslim kesim içinde bir statü farkının ortaya çıkmasında; Yahudilerin, Ermeni ve Rum *millet*leri arasında daha düşük bir mertebede görülmelerinde önemli rol oynamıştır. Örneğin Tanzimat döneminde yapılan reformların tebaa içinde öngördüğü eşitlik mefhumu meselesinde Yahudiler ile

[118] Halil, İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, çev., Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014, s.147.
[119] Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması 'Alliance' Okulları 1860-1925,* çev., İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s, 41., Merve İstil, "Cumhuriyetin İlanından Sonra Edirne'de Yahudi Varlığı ve Kültürü", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2021, s.26.

eşit olmaya karşı çıkan da yine Ermeni ve Rum milletleri olmuştur. Bu bağlamda tarihsel arka planı ile ele aldığımızda Musevi cemaatinin farklı etnik ve dini gruplar içerisinde diğerlerine göre daha yalnız ve içe kapalı bir konumda olageldiği görülmektedir. Bu perspektiften ele aldığımızda Musevi cemaati için yeni kurulacak Türk Devleti'ne sadık kalmanın bu sayede mevcut şartlarını korumanın en iyi yolu olduğuna dair Hahambaşı Haim Nahum'un gazetelere vermiş olduğu demeçler[120]daha anlamlı bir hale gelir.

Yahudilerin ulus-devlet rejiminin gözünde Osmanlı'daki diğer gayrimüslim milletler gibi kendi ulus devletini kurmak için veya özerklik için herhangi bir çaba içerisine girmemiş olması Yahudi cemaatini diğer azınlıklardan daha ayrı bir konuma taşıyor ve nispeten daha tehlikesiz ve "kendi halinde bir millet" yorumuna kapı aralıyordu. Ancak bu bakış açısı Millî Mücadele döneminin yaratmış olduğu gayri-Türk unsurlara karşı duyulan güvensizlik sorunu ile de tezat bir durum yaratıyordu. Ulus devletin öncelikleri ve tehlikelerden arınmış bir toplum yaratma ideali göz önüne alındığında nihayetinde onların da azınlık ve son tahlilde öteki olduğu düşüncesi ağır basıyordu.

Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda Musevi cemaatinin kurulacak olan Türk Devleti'ne bağlılıklarını bildirmesi Levi ve Bali'ye göre Yahudiler için yeni ulus-devlet içerisinde yeni ve iyi bir dönemin başlangıcı olacağını düşündürmüşse de bazı çevrelerde Yahudi karşıtı söylemlerin beklenenin tersine bir etki yarattığını savunmuşlardır. Türkiye Yahudilerine dair kaleme alınan pek çok eserde bilinen ilk Yahudi karşıtı söylemin 1923 yılında Ebuzziya Tevfik tarafından Tasvir-i Efkar Gazetesi'nde, İzmir Hahambaşısı Ribi Moşe Melamed ile yaptığı bir görüşmede Yahudileri küçük düşürücü, aşağılayıcı ifadelerin yer aldığı bir yazı ile başladığı sonrasında bu tutumun Edirne Paşaeli Gazetesi'ndeki yazılarla takip ettiği yönünde ortak bir anlatının mevcut olduğu görülmektedir. Bu dönemde özellikle Yahudilerin yüzyıllardır yaşadıkları topraklara ihanet eden Ermeni ve Rumlardan farklı olmadıkları söylemleri basında kendine yer bulmaya başlamıştır. İlerleyen dönemlerde yeterince Türkleşemedikleri iddiaları ve Türkçeyi düzgün konuşamadıkları için Osmanlı zamanında kalmakta ısrarcı oldukları savı ile basında eleştirilmişler, zaman zaman da Yahudilerin yeni ulus-devletin şartlarına ayak

[120] Bkz: 10 Kasım 1919 tarihli Fransız *Le Matin Gazetesi.*

uydurmak için canla başla çalıştıkları söylenerek takdir edilmişlerdir. Basın dışında bazı tanınmış Yahudi isimlere karşı açılan davalar, Elza Niyego Olayı, okullar sorunu, Lozan Anlaşması'ndaki haklardan feragat etmek gibi bazı olaylar takip etmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yahudilere yaklaşımın zaman zaman sertleştiği görülmüştür.

2.2.2. 1925 -1926 Azınlık Okulları Sorunu

Yahudilerin modernleşmesinin en büyük etkenlerinden biri 19. yüzyıl sonlarına doğru açılmaya başlanmış olan L'Alliance Israélite okulları olmuştur. İbranice ve temel dini bilgilerin öğretildiği Hevra ve Yeşiva gibi klasik eğitim kurumlarının yanı sıra açılan bu kurumlara başta bazı hahamların ciddi tepkisi ile karşılaşılmış hatta Kudüs Hahamları bu okullar için afarozname yayınlamış bazı Hahamlar ise Fransızca öğretilmesini günah kabul etmiş ve cezai yaptırımlar uygulamışlardır.[121] Yakın Doğu'da yaşamakta olan Yahudilerin toplumsal ve kültürel refah seviyelerini daha yukarıya taşımak amacıyla Fransızca dilinde eğitim veren ve zanaat öğreten bu okullar ağırlıklı olarak Anadolu ve Trakya'da Yahudilerin yoğun olarak yaşamakta olduğu yerlerde açılmıştır. Öncelikli olarak da öğrencilere evrensel ilkeler doğrultusunda eğitim vererek aydın Yahudi gençleri yetiştirmek amaçlanmıştır.[122] Bu okullar beklenilenin çok üzerinde bir başarı yakalamış önemli bir oranda Yahudi bu okullarda eğitim görmüştür.

Cumhuriyetin ilan edilmesinden kısa bir süre sonra eğitim alanında yapılan reformların bir sonucu olarak kapatılan azınlık okullarından geriye çok az sayıda ve belli yerlerdeki okullar kalmıştır. Bu sayıca hayli azalmış olan azınlık okulları da belli başlı bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bütün yabancı okullar kapatıldığı için Yahudilerin eğitim gördüğü L'Alliance Israélite okullarının da kapatılacağı düşünülmüş ancak Türk Hükümeti Yahudilerin eğitim gördüğü hiçbir okulu kapatmayarak Yahudilerin buralarda eğitim almaya devam etmelerine müsaade etmiştir.

---

[121] Ahmet Hikmet Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nde Yahudiler" Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 196-198.
[122] Arus Yumul ve Rıfat N. , Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* (der.) Mehmet Ö. Alkan İstanbul: İletişim Yayınları, 2014 s.366.

Bu dönem içerisinde Maarif Vekaletinin okullara gönderdiği bir genelge ile okullarda Lozan Anlaşması gereğince kendi milli dilleri olan İbraniceyi veya Türkçeyi eğitim dili olarak kullanabilecekleri bildirilmiştir.[123] Ancak İbranice Yahudilerin çok uzun zamandan bu yana yalnızca ibadet etmek için kullandıkları bir dil olması nedeniyle bu dilde eğitim yapmaları mümkün değildir, ama asıl sorun ise L'Alliance Israélite okullarında eğitim gören Yahudilerin eğitim dilinin Fransızca olmasıdır. Yahudilerin eğitimde kullandıkları dil ne Lozan'da belirtilen İbranice ne de Türk devletinin milli dili olan Türkçe olmadığı için bu genelge artık eğitim dili olarak Fransızcayı kullanamayacakları anlamına gelmiştir. Bu durumda geriye tek bir ihtimal kalmıştır o da Yahudi cemaatinin Türkçeyi eğitim dili olarak kullanmaya başlaması. Okullarda Türkçe dilde eğitim verebilecek seviyede öğretmen olmadığından dolayı bu duruma adapte olmanın zaman alacağına dair Yahudiler bakanlığa başvurarak eğitim dilinin tedrici bir şekilde değiştirilmesini istemiler, ancak sonuç alamamışlardır.

Bir başka düzenleme ise tarih ve yurt bilgisi derslerine ilişkindir. Gayrimüslim azınlıklara eğitim veren kurumlarda tarih, coğrafya ve yurt bilgisi derslerinin Türk hocalar tarafından verilmesine ilişkin alınan karar neticesinde ecnebi ve ekalliyet mekteplerinde de tarih, coğrafya, yurt bilgisi derslerinin Türk muallimler tarafından ve Türkçe olarak okutulması kararlaştırılmıştır. Bu konu da basında kendine genişçe yer bulmuş yabancı ve azınlık okullarında bu düzenlemenin Maarif Vekaletince ihtimamla ele alındığı "kararın tatbikatında ihmal gösteren mektep idarelerine kanun ve talimatnameler dairesinde cezalar verilece[ğinin] bildirilmesi üzerine bazı mektep idareleri Maarif Vekâletine müracaat etmişler ve bu kararın bir müddet için tehirini istemişlerdir."[124]

Eğitim alanında hayata geçirilen uygulamalarla birlikte Musevi cemaatinin rejimin hızlı bir şekilde tatbik edilen politikaları doğrultusunda tam anlamıyla Türkleşmiş ve Türk toplumuna uyum sağlamış "Türk vatandaşı idealine" yaklaştırılmaya çalışılmıştır.

[123] Levi, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, s.49.
[124] "Ecnebi ve Ekalliyet Mekteplerinde", Cumhuriyet Gazetesi, 18 Şubat 1934, s.2.

2.2.3. 42. Maddeden Feragat

Lozan Antlaşması'nın 'Ekalliyetlerin Himayesi' başlığı altında açılan III. Faslında, azınlıkların haklarına dair 9 maddelik bir bölüm yer almaktadır. Bu maddelere göre Türkiye Hükümeti doğum, milliyet, dil, soy, ya da din ayırt etmeksizin Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini en geniş biçimde korumayı taahhüt ettiğini"[125] bildirir ve Türkiye devleti içerisinde yaşayacak olan "Müslüman olmayan azınlıkların" ki bunlar Lozan Anlaşmasında yalnızca Rum, Ermeni ve Yahudileri kapsayacak mahiyettedir; eğitim, din, hukuk bakımından diğer tüm vatandaşlar ile eşit haklara sahip olmasını güvence altına aldığını taahhüt etmiştir. 42. Madde ise şahsi ve aile hukuku konularında azınlıkların kendi örf ve geleneklerine uygun olarak hüküm verilmesi ve bu hükümleri Türk Hükümeti ile azınlıkların belirlediği eşit sayıdaki temsilcilerden oluşan bir komisyon tarafından yürütülmesine dair azınlıklara bazı ayrıcalıklar tayin eden bir maddedir.

Cumhuriyet yöneticileri bu maddelere kendi içinde çok sıcak bakmamış olsa da Lozan Anlaşmasını imzalaması ile pratikte kabul etmiş varsayılmıştır. Ancak 17 Şubat 1926 tarihli meclis toplantısında dönemin adalet bakanı Mahmut Esat [Bozkurt] yapmış olduğu konuşmada kanunların dine dayandırılmasının bu asrın devletlerinin esas şartı olan siyasi, milli ve içtimai birliğe ters düşen bir durum olduğunu söyler. Konuşmasının devamında din, örf ve adetlerin yalnızca vicdanla alakadar olması gerektiğini, dinin kanunlara girmesinin din esaslarını kabul etmeyen kişilerin vicdanlarına bir tahakküm olarak niteler. Fransa'nın Medeni Kanununu bir inkılap mahsulü olarak nitelendirerek eski örf, hüküm ve adetleri geride bıraktığı aile hukukunu kilisenin elinden kurtardığını ayrıca sınıf ve imtiyazları da ortadan kaldırdığını bunların belli başlı yenilikler olduğunu söyler ve ekler:

Hatırlatmak icabeder ki, devlet yalnız tebaası ile değil, ecnebilerle de hali temastadır. Bu takdirde onlar için de kapitülasyon namı altında ahkâmı istisnaiye kabul etmek zarureti hasıl olur. Lozan Muahedesi ile ilga olunan kapitülasyonların memleketimizde ipkası [sürekli, daim kılma] için ecnebiler tarafından serdedilen esbabımucibenin [gerekçe] en mühim ciheti bu nokta olmuştur. Bundan başka Fatih Sultan Mehmet devrinden son

[125] Lozan Barış Antlaşması tam metin için bkz. http://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/antlaşmalar-tam-metin/

zamanlara kadar gayrimüslim tebaa hakkında tatbik edilen ahkâmı istîsnaiyeye de bilhassa bu dinî vaziyet bâis [sebep] olmuştur. Halbuki yeni Türk kanunu medenî lâyihasının ihzarı vesilesi ile memleketimizde mevcut ekalliyetler Lozan Muahedesinin kendilerine kabul ettiği haklardan sarfınazar ettiklerini Adliye Vekâletine bildirmişlerdir[126] der.

Mahmut Esat Bozkurt'un Medeni Kanununun kabul edildiği meclis toplantısında da belirttiği gibi önce 15 Eylül 1925'te Yahudiler sonra 17 Ekim 1925'te Ermeniler ve son olarak da Rumlar 27 Kasım 1925 tarihinde Lozan'daki haklarından feragat ettiklerini bildireceklerdir.

Lozan'daki haklarından feragat etmek yerine özellikle 42. Maddeden feragat edilmesinin ayrı bir başlık halinde gündeme gelmesinin özel bir anlamı vardır. Şöyle ki anlaşmanın 37 ile 42. Maddeleri azınlık hakları ile ilgili iken 42. Maddeyi bu denli öne çıkaran nokta aile hukukuna ilişkin konularda Lozan Anlaşmasınca azınlık olarak belirlenen Rum, Ermeni ve Yahudilerin kendi dini usullerine göre bir işleyişe tabii olacağına ve her bir cemaatin kendi belirleyeceği kişilerden oluşan bir komisyon ile bu konulardaki işleyişin sürdürülmesine dair azınlıklara imtiyaz tanıyan bu madde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik anlayışına bir müdahale olarak algılanmıştır. Bununla birlikte adli kapitülasyonlar mevzusu farklı cemaatlere mensubiyeti bulunan kişiler arasında işlenen suçlar yahut ortaya çıkan ihtilaflara hangi mahkemelerin bakmaya yetkili kılınacağı ile doğrudan ilişkiliydi. Adli kapitülasyonlar bir bakıma ülkede aynı anda birden fazla hukuk sisteminin de varlığına işaret ediyordu.[127]

Azınlıkların Lozan'ın 42. Maddesinden feragat etmesi aynı zamanda din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması ve din adamlarının eski otorite ve gücünü kaybetmesi anlamına da geliyordu. Bu da bir noktada cemaat düzeninde yaşayagelmiş olan Ermeni, Rum ve Yahudilerin cemaat düzeninden ayrılarak Türkiye Cumhuriyeti kanunları önünde birey olarak eşit olması ve bu suretle Cumhuriyet rejiminin ön gördüğü şekilde homojen birer vatandaş haline gelebileceklerdi.

[126] Z.C. Devre II, Cilt: 22 İçtima Senesi III 17 Şubat 1926, s.3.
[127] Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme,* s. 108-109.

Ermeni ve Rumlardan önce Lozan'daki haklarından feragat eden Yahudi cemaati için bu süreç iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Birinci aşaması 15 Eylül 1925 tarihinde Adliye Vekaletine bildirilen Lozan'daki söz konusu haklarından feragat ettiklerine dair dilekçe bir diğer ise Avram Galanti, Rıfat Bali ve Avner Levi'nin zikrettikleri "Musevi Cemaati'nin İspanya'ya Yolladığı Sadakat Telgraf Olayı" neticesinde hükümetle cemaat arasında yükselen tansiyonu düşürmek ve yeniden ilişkileri düzeltmek noktasında bir etkisi olduğu iddia edilen hadiseden sonra 1 Ağustos 1926 tarihinde Hahamhane'de yapılan toplantıyla Lozan'ın 42. Maddesinde azınlıklara tanınan "özel hukuktan Yahudi cemaatinin tümüyle ve kat'i surette" feragat ettiklerini bildirmişlerdir. Bu bölümde her iki feragat de detaylıca ele alınacaktır.

Azınlıkların Lozan Antlaşmasının 42. maddesinden feragati bir anda ve tüm Musevi cemaatinin eş zamanlı olarak kabulü ile gerçekleşmemiştir. Zira feragate ilişkin tartışmalar Yahudi cemaatini de ikiye bölmüştür. Bir grup bu haklardan feragat edilmesinin Yahudi cemaatinin devlet karşısında ve toplum içerisinde kendi haklarını müdafaa ettiği gerekçesiyle bu haklardan vazgeçilmemesini yönündeyken, diğer kesim ise yeni Türk devletinin kanun ve yasalarının kendilerini koruyacağı ve Lozan Antlaşması'nın onlara sağladığı ayrıcalıklara artık ihtiyaçlarının olmadığı görüşündeydiler.

Devletin nazarında ise Lozan Antlaşması'nın azınlıklara sağladığı hakların[128] devletin kanunları karşısında her vatandaşın eşit olduğu fikri ile bir tezat oluşturduğu aynı zamanda yukarda da zikredildiği üzere bilhassa 42. Madde egemenlik anlayışına bir müdahale olarak algılandığı şeklindeydi.

[128] Lozan'ın 42. Maddesinin tamamı: "*Türkiye Hükümeti gayri müslim ekalliyetlerin hukuku aile veya ahkâmı şahsiyetleri bahsinde bu mesailin mezkûr ekalliyetlerin örf ve âdetlerinde hal ve fasletilmesine müsait her türlü ahkâm vaz'ına muvafakat eder. İşbu ahkâm Türkiye Hükümeti ile alâkadar ekalliyetlerden her birinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep hususî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır, ihtilâf vukuunda Türkiye Hükümeti ile Cemiyeti Akvam Meclisi bilittifak Avrupa hukukşinaslan meyanından müntahap bir hakem alelhakem tayin edeceklerdir. Türkiye Hükûmeti mezkûr ekalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sair müessesatı diniyeye her türlü himayeyi bahşeylemeyi taahhüt eder. Ayni ekalliyetlerin hali hazırda Türkiye'de mevcut olan evkafına ve müessesatı diniye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve müsâadat ita olunacak ve Türkiye Hükümeti yeni müessesatı diniye ve hayriye ihdası için bu kabil sair müessesatı hususiyeye temin edilmiş olan teshilât-ı lâzimeden hiçbirini diriğ etmeyecekti*r."

Eylül 1925 tarihinde Musevi Cemaati'nin Adliye Vekâleti'ne sunmuş olduğu feragatnamenin tam metnini Avram Galanti'nin kaleme aldığı eserinde "Türkiye Yahudilerinin Lozan Muahedenamesinin ahkamından sarfınazar ettiklerini bildiren vesikası şu şekildedir:

Lozan Muahedesinin 42nci maddesi mucibince, akalliyetlerin örf ve âdetlerine müsteniden ahkâmın bir komisyon marifetiyle tespit edileceği muharrer bulunmuş ise de mezkûr muahedenin hini imzasında Türkiye'de câri ve sırf esasatı dinive-i İslâmiyeden muktebes bulunan ahkâmı şahsiye ve aileviyenin Gayri Müslim akalliyetlere tatbiki doğru olamayacağı Hükümeti Milliyemizce nazarı itibara alınarak, ekalliyetlerden her biri hakkında ahkâmı mahsusa vaz ve tatbiki bit tensip kabul buyurulmuştu. Halbuki ahiren dinin dünya işlerinden tamamen tefrik edilmesinin neticesi olarak, bilcümle kavinin bilâistisna efkâr ve mülahazatı diniyeden mücerret ve sırf ihtiyacatı memlekete ve terakkiyatı hukukiye-i hâzıraya tevfikan vaz edilmekte bulunmasına nazaran, Musevilere mahsus olarak hukuku aileye dair ahkâm vaz'ına lüzum ve mahal kalmamış ve bilâkis bu yolda ahkâmı istisnaiye vaz'ı, Musevilerin lâik esasata müstenid kavanini sahsiyenin füyûzatından [manevi tecellisinden] mahrumiyetlerini dâî bulunacağı meczum bulunmuştur. Esasen tecrübe ve şahadeti tarihiye ile sabit olduğu üzere, Museviler bulundukları memleketlerin inkılâbatı medeniye ve içtimaivelerine bigâne kalmak şöyle dursun, bilâkis daima âmil ve müessir olmuşlardır. Bundan başka bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin intizamı siyasî ve umumisi dinin dünyevî işlerinden tamamen tefriki umdesine istinat ettiğine göre, kendilerini öteden beri bu vatanın öz evlâdından bihakkın addeden Museviler, işbu umde ile telifi imkân mevcut olmayan mârru-üz zikr [yukarıda zikredilmiş olan] ahkâmı istisnaiyenin haklarında tatbikinde vatandaşlığın icabatı ile de kabili telif görememektedirler. Alelhusus ki derdesti tanzim olunan kavanin şahsiye, memalik-i mutemedinde câri olan esasattan ve medenî ve İçtimaî ihtiyacatımızdan mülhem bulunacağı cihetle, Türkiye'de sâkin bilcümle Türklerin ve bu meyanda Türk Musevilerin de ihtiyacatı medeniye ve içtimaiyelerini tamamen tatmin edeceğinde şüphe yoktur.

Kaldı ki nikâh ve talâka müteallik hususatta hissiyatı diniyelerini tatmin etmek isteyecek olan Museviler, Avrupa'da ve Amerika'da câri olduğu üzere, Teşkilâtı Esasiye Kanununun teyit ettiği serbestî vicdan esasına sığınarak, Hükümetin neşredeceği lâik kanun ahkâmı dairesinde ifayı muamele ettikten sonra, makamı dinleri olan Hahambaşılığa müracaat ederek merasimi diniyelerini ifa ettirmelerine hiçbir manii kanunî bulunamayacağı bedîdardır [aşikardır]. Binaenaleyh, anifü'z-zikr [bahsedilen] esbab nazarı itibara alınarak, Türk Musevilerin sair hususatı medeniyede olduğu gibi hukuku aile ve ahkâmı şahsiye sahasında dahi Hükümeti Cumhuriyetin neşredeceği lâik kavanin ahkâmından müstefit kılınmaları esbabının istikmali temenniyatını ve bu vesile ile de Hükümeti Cumhuriyetimize karşı lâyuzal hissiyat ve minnettarlarını arz eyleriz.[129]

1925 senesinin Ekim ayında İspanya'da gerçekleştirilen Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi kutlamaları münasebetiyle İstanbul ve İzmir'den yaklaşık 300 kadar Musevi cemaatinin önde gelen isimi tarafından imzalanmış ve İspanya Hükümetine göndermiş olduğu iddia edilen tebrik mesajına dair haberlerin Türk basınında yer almasının ardından Türk Musevi Cemaati'nin şiddetli bir şekilde "ihanetle" suçlanmışlardı. Pek çok gazetede yer alan bu haber ve devamında basında Yahudilere karşı yapılan suçlamalar karşısında İstanbul Yahudileri bu suçlamalar karşısında kendini açıklama ihtiyacı duymuş ve 18 Şubat 1926 tarihinde Hahamhane böyle bir telgrafın hiç çekilmediğini söz konusu 300 imzaya ait belgenin hiçbir zaman bulunamadığını bu haberlerin aslının olmadığını beyan etmişleridir.

1 Ağustos 1926 tarihinde Yahudi cemaatinin önde gelen seksen kişisi, cemaat başkanı Jak Nahmiyas'ın başkanlığında bir araya geldi. Lozan'ın 42. Maddesinden feragat ettiklerini beyan eden Hahamhane Nizamnamesini oyladılar ve oy çokluğu ile feragati onaylayıp imzaladılar. Yine bu görüşmede hahambaşının yetkilerini sadece dini işler işe sınırlandıran kararı da kabul ettiler. Bu nizamnameye göre;

1-Türkiye Yahudileri Türkiye'nin öz evlatları olduklarından vatandaşlık sıfatının beraberinde getirmiş olduğu tüm görev ve hukuka haizdirler. Bu nedenle kendilerine

[129] Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul: Tan Matbaası, 1947, s.61-64.

verilecek olan tüm istisnai hakları reddedip Türkiye Cumhuriyeti'nin kanunlarına itaat etmeyi görev bildiler.

2-Türkiye Yahudileri Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın öngörmüş olduğu siyasi, medeni ve cezai hukuku teminat olarak bilirler.

3-Hakkıyla Türk vatandaşı olmak Türk harsını kabul etmekle mümkün olduğundan Türkiye Yahudileri bu ülküye ulaşmak için tüm gayretleri sarf edeceklerdir.

4-Türkiye Yahudileri sinagoglarını, hayır ve eğitim müesseselerini Cumhuriyet kanunlarına göre yöneteceklerini kabul ederler.[130]

Lozan Antlaşması'nın Türkiye Cumhuriyeti içerisinde yaşayan azınlıklara tanıdığı imtiyazlara ilişkin haklarından 1925 senesinde vazgeçmeleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere tanıdığı ayrıcalıklara dair son izler de silinmeye başlamış; Aktar'ın ifadesiyle Osmanlı dünyasının en son kalıntısı ortadan kalkmış ve gayrimüslimler, uluslararası anlaşmalar ile güvence altına alınan farklı etnik ve dini bir gruba dahil olmanın neticesinde edindikleri imtiyazlardan tamamen arındırılarak hukuki bağlamda Türkleşmişlerdir.[131] Tanıl Bora, Yahudi Cemaatinin Lozan'ın azınlıklara tanıdığı haklardan feragat etmesini bir "sadakat jesti" olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda bu feragatin hukuki olarak bir anlamının olmadığı şeklindeki görüşler de mevcuttur ve bu feragatten daha güçlü bir argümanı ifade etmektedir.

2.2.4. Bir Kırılma Olarak '1927 Elza Niyego Olayı'

17 Ağustos 1927 tarihinde bir Türk'ün, İstanbul'da yaşayan Elza Niyego adında bir Musevi kızını katletmesinin ardından ertesi gün kalabalık bir gurup Musevi vatandaş tarafından cenazesi kaldırılır. Cenazede yaşanan gerginlikler neticesinde "David Botton, Daniel Karasso, Benoit Yeni, Leon Macar, Rahamim Levi, Nissim Eşkenazi, Norbert

[130] Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri *Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020, s. 90-91.
[131] Ayhan Aktar Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, sf 113.

Leites, Samoel oğlu Moiz ve nefer Avram"[132] isimli dokuz Musevi Türklüğe hakaret ettiği iddiası ile tutuklanır.

Elza'nın katili Osman Ratıp, eski Hicaz valisi Ahmet Ratıp Paşa'nın oğludur. Yüksek tahsil için yurtdışına giden ancak eğitimin yarıda bırakıp İstanbul'a dönen Osman Ratıp Elza'yla evlenmek isteyip geri çevrilmiştir. Musevi cemaati, ölen kızın Yahudi olduğu, cinayeti işleyen Osman Ratıp'ın nüfuslu bir aileden gelmesi nedeniyle ceza almadan kurtulacağını ve "Elza, gayrimüslim vatandaş" olduğu için adaletin sağlanmayacağını düşünmektedir. Kaldı ki 17 Ağustos 1927 günü Elza'yı öldüren Osman Ratıp, cinayeti işlerken şuurunun yerinde olmadığını söyleyerek akıl hastanesine sevk edilecektir.

Osman Ratıp Bey, tam da Musevi cemaatinin düşündüğü gibi cezasız kalır ve bu durumu sindiremeyen öfkeli Yahudi halk olayla ilgili haber yapmaya gelen Türk gazetecilere hakaretler eder ve 'Bu ülkede kanun yok!' 'Adalet yok!' diyerek tepkilerini dile getirirler.[133]

Elza'nın cenazesi Bali'nin iddiasına göre yaklaşık on ila yirmi beş bin kişilik büyük bir Yahudi grup eşliğinde Arnavutköy Yahudi mezarlığına doğru götürülürken trafik durdurulmuştur ancak bir vatmanın cenazenin geçmesi için korteje yol vermemesi üzerine bir Yahudi'nin vatmanı tehdit ettiği ve polisin trafiğin akması için müdahale ettiği bunun üzerine Yahudilerin iyice öfkelenmesiyle olaya polis müdahale ermiştir. Avner Levi ise cenazenin önce az kişi ile kaldırıldığını ancak sinagogun önünden geçerken duadan çıkan insanların da katılmasıyla kalabalığın arttığı şeklinde aktarmıştır olayı. Bu noktada hangi anlatının daha doğru olduğunu kestirmek mümkün olmamakla birlikte sonuç kısmında anlattıkları hadiseler birbiri ile örtüşmekte ve kalabalığı yarıp geçmek isteyen bir vasıta sürücüsü ile yol verme kavgası üzerine yükselen tansiyon olayların seyri değişmiştir. Dokuz Yahudi tutuklamış ve olay mahkemeye intikal etmiştir.

Ertesi gün gazetelere konu olan bu olay Türk basınında "Türklüğe hakaret edildi" iddiaları ile yer alır. Basına göre "Museviler cenaze merasimini Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir

[132] Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, s.5.
[133] Rıfat, N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945, s.111.*

nümayişe vasıta yapmışlardır. Türklüğe hakaret edilmiştir. Kamu düzeni bozulmuş, trafiğin akışına mâni olunmuş, polise karşı çıkılmış ve yoldan gelip geçenlere hücum edilmiştir. Gazetelerin iddiasına göre tüm bunlar "nankör ve küstah" Musevilerce önceden tertip edilip uygulanmıştır."[134] iddiaları ile Yahudilere basın aracılığıyla ağır ithamlarda bulunularak, suçlanmışlardır.

Avram Galanti de cenaze sonrasında yaşanan olaylara ilişkin bu işte bir kasıt olmadığını Türkiye Musevilerinin Türkiye aleyhinde bir gösteri düzenlemek şöyle dursun aleyhte bir gösterinin gölgesi bile Türk Musevi cemaatinin aklına düşmez.[135] şeklinde kaleme aldığı yazı yine Musevi cemaatinin ileri gelenlerinin yürüttüğü uzlaşmacı tavrını ve bu tavrın cemaatin genelinin fikrini göstermediğini düşündürmektedir.

Bu olay bir cinayet ve sıradan bir hukuk davası olarak başlamış ancak cenaze günü yaşanan olaylar ile olayın kapsamı ve mahiyeti yön değiştirerek rejime ve Türklüğe karşı hakaret iddiaları ile kamu davasına dönüşmüştür. Daha da önemlisi Elza Niyego cinayetinin Musevi cemaati ve Türkleri karşı karşıya getirmesi ve basının *biz* ve *onlar* söylemini bu kadar açık bir şekilde kullanması, hükümetin Yahudileri kamu güvenliğini tehdit etmek ve sadakatsizlikle suçlaması noktasında önemlidir. Zira özellikle diğer azınlık gruplar içerisinde daha kendi halinde ve sorun çıkartmayan bir topluluk olarak anılagelen Yahudilerin bu hadise neticesinde öfkeli bir şekilde büyük bir kalabalık halinde toplanması ve yürümesi Rıfat Bali'nin yorumuyla Yahudilere Türkleşmeleri hususunda yapılan baskıların Yahudi halkında yarattığı ancak o vakte kadar su yüzüne çıkmayan gerginliğin dışa vurumunda[136] etkili olmuştur.

2.2.5. 1930'larda Dünyada Antisemitizm Dalgası ve Boykotaj

1930'lu yıllar başta Avrupa olmak üzere Amerika ve dünyada antisemitizm hareketlerinin ivme kazandığı bir dönem olarak bilinmektedir. İtalya'da yükselen faşizm ve özellikle Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin 30 Ocak 1933 tarihinde iktidara gelmesi ile

[134] Reyhan Gülşen, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Musevilerin Yurtiçi ve Yurtdışına Toplu Göçleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, s. 21
[135] Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul: Tan Matbaası, 1947, s.4.
[136] Bali, *a.g.e.*, s.111

birlikte Avrupa'da giderek yükselen aşırı milliyetçilik tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Alman halkının düşmanı olarak ilan edilen Yahudiler için Almanya'da Yahudiliğe karşı olmak Nasyonal Sosyalist ideolojinin siyasetinin önemli bir başlığı haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren Almanya'da Yahudiler başta ekonomik alanda olmak üzere sosyal, kültürel ve toplumsal anlamda boykot edilmeye ve tecrit edilmeye başlanmıştır.

1931 senesinde Kahverengi Gömlekliler olarak anılan *Sturmabteilung* gücü mensupları tarafından Yahudi işletmelerinden alışveriş yapılmasını önlemek amacıyla fiziksel engellemeler ve tehdit olayları yaşanmaya başlanmıştır. Bu eylemlerin Almanya içerisinde giderek güç kazanması ile Yahudilerin istihdamı da giderek azalmaya başlamıştır. 1933 senesinden başlayarak Almanya'da yaşayan Yahudilere karşı pek çok yasak getirilmiş; çalışma izinleri ve kamuda çalışma hakları ortadan kaldırılmıştır. Okul, kütüphane, park gibi sosyal alanları kullanmaları yasaklanmıştır.[137] Bu sistematik soyutlamanın başladığı 1933 senesinde 1 Nisan 1933 tarihli Yahudi Boykotu ile Almanların Yahudilerden alışveriş etmemesi için geniş çaplı bir boykot başlatılmıştır.

Türk basınının da bu dönemde dünyada yaşayan antisemitizm hareketlerine kayıtsız kalmadığı günlük gazetelerde bu haberlere yer verdiği görülmektedir. 1 Nisan 1933 günü Almanya'da yapılan boykot haberi ertesi gün Cumhuriyet Gazetesi'nde ilk sayfadan verilmiştir. Olayın detaylarına yer verilen haberde Almanya'da yaşanan boykot olayına istinaden İstanbul'da herhangi bir olay yaşanmadığı bilgisinin yanı sıra Tötonya'da[138] Almanlarla Yahudiler arasında yaşanan münakaşaları bastırmak için zabıtanın tedbir aldığı, bazı Musevilerin Alman mektebinin önünde beyanname dağıttığı onlar hakkında da tahkikat yapıldığı bilgisine yer verilmiştir. Ayrıca önlem amaçlı Alman konsolosluğu, Alman mektebi ve Tötonya Alman Kulübü önünde güvenlik önlemi alındığı bilgisi yer almaktadır.

Aynı gazetede Şükrü Kaya'nın Almanya'da yaşanan son olaylar neticesinde İstanbul'da yapılacağı söylenen Yahudi dostluğu ve aleyhtarlığı gösterilerine ilişkin verdiği

[137] Corry Guttstadt, *Türkiye, Yahudiler ve Holokost,* çev., Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.225-226.
[138] Tötonya: Beyoğlu Yüksek Kaldırım'da bulunan büyük bina, Alman Kültür Merkezi.

demecinde böyle bir fikrin var olduğundan ve bundan haberdar olduklarını dile getirmiş bu teşebbüslerin aklı başında olan ciddi insanların işi olmayacağını zira başka memlekette yaşayan unsurlar veya siyasi oluşumlar arasındaki hadise ve münasebetlerin Türk vatandaşları arasında herhangi bir etki uyandıramayacağını söylemiştir. Türk vatandaşlarının milli ve siyasi alanlardaki eylemlerinin Türk sınırlarını aşamayacağını bununla birlikte hiçbir yabancı memleketin iç işlerine karışmamak ve hiçbir surette de yabancıların memleketin iç işlerine karıştırılmamasının devletin en önemli ve en katı prensibi olduğunu belirtmiştir. Türkiye'de yaşamakta olan yabancı misafirlerin Türk kanunlarının himayesi altında olduklarını kendi memleketlerindeki siyasi, içtimai ve ırki olaylara karşı hangi fikirde olurlarsa olsunlar bu fikir ve görüşlerini bir nümayişe dönüştürerek göstermelerine yalnızca Türk kanunları ve uluslararası mevzuat değil bilhassa kendi *nezaket ve istirahatlerini muhafaza etmek endişeleri de manidir*[139] diyerek Almanya'daki olaylar neticesinde Türkiye'de lehte veya aleyhte bir eylem yapılması hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir;

Yurt dışında Yahudilerin Alman mallarını boykot etmesine yönelik haberler de basında yer almıştır. 25 Mayıs 1934 tarihli Haber Gazetesi'nde, Almanya'da yayınlanan "Daily Express" Gazetesi'nden aktarılan bir haberi tüm dünya ve Yahudileri ilgilendiren önemli bir konu olarak manşetten bildirmiştir. Habere göre; "Almanya hükümeti, Yahudilerin Alman malları aleyhinde hariçte yaptıkları menfi propaganda neticesinde ihracatın azaldığını görmüştür. Almanya hükümeti bu zararı tazmin etmek için Alman hudutları dahilinde mevcut Yahudilerin menkul, gayrimenkul tekmil mallarını haczetmeye [karar verdiğini]"[140] bildirmiştir.

Uzun zaman önce başlayan olayların seyrinin ve Türkiye'deki yansımalarının da değişmeye başlamış olduğu görülmektedir. 1934 senesinin mayıs ayında gazetelerde Almanya'nın Nürnberg'de uluslararası çapta Yahudi aleyhtarlığına ilişkin bir kongre yapacağı haberi yer almaktadır. Bu kongre[nin] Almanya'da çıkan en meşhur Yahudi

[139] Cumhuriyet Gazetesi, 2 Nisan 1933, "İstanbul'da Hadise Yok! s. 1-5.
[140] "Yahudi Malları Zapt Edilecek" Haber Gazetesi, 25 Mayıs 1934, s.1.

aleyhtarı Yulyus Streicher[141] tarafından tertip edileceği yazar[142]. Avrupa ve Amerika'da yaşanan ekonomik boykot olaylarına tepki gösteren Türkiyeli Yahudiler bu hususstaki tutumları dolayısıyla gazetelerde sıklıkla tenkit edilmişlerdir. Zira o dönemde Almanya'da sürmekte olan iktisadi boykotu desteklemekte olan Türkiye'deki Yahudilerin Türk- Alman ilişkilerine zarar vereceğine dair birtakım söylemler basında sıkça yer almıştır.

Yahudilerin önde gelen isimleri ise boykot olayları hakkında gösterilen tepkiler ve yaşanan olaylara karşı bazı açıklamalar da bulunmuştur. Vâ-Nû mahlası ile yazan Ahmed Vâlâ Nureddin'in, Haber Gazetesi'nde 7 Haziran 1934 tarihinde Yahudi cemaati meclisi azasından Albert Barokas ile yaptığı görüşmesi yer almaktadır. Almanya'da yaşanan boykot olaylarına destek vermekle suçlanan Yahudilerle ilgili olarak öncelikle yaşanan durumu hoş karşılamadığını söylemiştir. Ancak mevcut duruma ve yaşananlara ilişkin nasıl ki bi' Türk her ne kadar laik olursa olsun Müslümanlıkla ilgili bir meseleye karşı büsbütün kayıtsız kalamaz ise bu durumun bir Yahudi için de farksız olmayacağını buna kayıtsız kalamayacağını dile getirerek ne kadar liberal olursa olsun bir yerde kendi dinine mensup bir kişinin zulme uğradığını işitince tabii olarak müteessir olacağını dile getirmiş ve Türkiye'de yaşayan ekser Yahudilerin de kendisi ile aynı duyguları ve hisleri paylaşıyor olduklarını"[143]fikrinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'deki Musevilerin Almanlar aleyhine çalışan bir teşkilatının olmadığını bir boykot çalışmasının da olmadığını söylemiştir. Üstelik Almanların ürünlerinin de Türkiye'de bakılacak olsa yine Yahudiler tarafından satıldığının görüleceğini ifade etmiştir.

2.2.6. Türkiye'de Antisemitist Yaklaşım ve Yahudi Aleyhtarlığı

Cumhuriyetin ilk yıllarında Cevat Rıfat Atilhan gibi Alman sempatizanı bazı isimlerin etrafında toplanan kişilerin çıkardığı dergi ve gazetelerde, okuyucularını galeyana getirecek nitelikte olumsuz ve zaman zaman hakaretamiz ifadelerin yer aldığı yazılarla, küçük çaplı antisemitist kampanyalarının yürütüldüğü görülmektedir. 1934 Olayları

[141] Julius Streicher
[142] Vakit Gazetesi, 24 Mayıs 1934, "Yahudi Aleyhtarı Bir Koton Yapıyor" s. 13.
[143] Haber Gazetesi, 7 Haziran 1934.

sonrasında Yahudi aleyhtarı yazıları dolayısıyla kapatılan "Milli İnkılap Gazetesi" de yine Cevat Rıfat Atilhan tarafından çıkartılmaktaydı. Cevat Rıfat Atilhan'ın "Taşkın milliyetçi siyasi mecmua" ibaresiyle çıkan Milli İnkılap (dergisi), 1 Mayıs 1934 tarihinde yayımlanan ilk sayısında "Bu vatan asırlarca kan döken tam ve temiz kanlı Türk evlatlarının iktisadi ve hayati menfaatlerini istismar eden teşekküllere şiddetle aleyhtar olduğunu" söylemiş ve bütün sayfalarını tespit ettiği 'iç düşman' yani Yahudilere ayırmıştır. Nazi Almanya'sının, antisemit yayınların ve yazarların külliyatından ziyadesiyle faydalanan dergi; 'Yahudilerin gerçek yüzünü ifşa etme' gayesiyle onların tarihi, kültürel, sosyal ve ticari münasebetlerin hakkında onlarca makaleye, habere ve karikatüre yer vermiştir."[144]

Tıpkı Cevat Rıfat Atilhan gibi antisemitist yaklaşımları ile bilinen M. Nermi, Osman Oğlu Lemi gibi isimler de hayatlarının bir döneminde Almanya'da bulunmuş ve bu süreçte antisemitist düşünce etkisinde kalarak gerek Alman neşriyatından derledikleri gerek kendi kaleme aldıkları yazılar ile Türkiye'de antisemitist düşünceyi oluşturma, yayama ve canlı tutma girişiminde bulmuşlardır. Cevat Rıfat Atilhan vatandaşlar arasında tahrik ve düşmanca düşünceleri ürettiği ve halkın arasına nifak sokacak telkinler yaydığı gerekçesiyle hükümetin resmi tebliğine istinaden kapatılan Milli İnkılap Mecmuası'nda yazılarını kaleme alırken, o dönemde M. Mermi Bey, Vakit gibi günlük ve haftalık yayın yapan gazetelere gönderdiği yazılar ile Yahudi aleyhtarı fikirlerini gündeme getirmekteydi. Osman Oğlu Lemi ise eğitimi için uzun yıllar Almanya'da bulunmuş ve bu süre zarfında "amansız düşman olarak her yerde Yahudiliği gördüğünü ve bulduğunu" söylemiştir. Yurt dışında bulunduğu sürelerde yaşamış olduğu kişisel tecrübeleri ile oluşan görüşleri üzerinden tüm Yahudileri "şarlatan ve yalancı" olarak sınıflandırdıktan sonra "Musa'nın dini de hakiki dinden çok uzaklaşmış güya din düsturları kurayım derken bu süsü vererek evlat ve ahfadına kitabında içtimai, iktisadi cambazlıkları öğretmiş ve aşılamıştır."[145] şeklindeki Museviliğe dair aleyhte fikirleri ile antisemitist yaklaşımın

[144] Ozan Doğan, "Milli İnkılap Dergisinde Yahudilerin Temsil Biçimleri ve Trakya Olaylarına Etkisi", *Eurasia Journal of Social Sciences & Humanities* 7/1 (2020), s.60. (erişim: 12.02.2022)

[145] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması"

yanında yer almıştır. Türkiye'de bulunan Yahudiler içinse "öteden beri Türklerin Yahudilere birçok yardımları olduğu hatta eski tarihlerde (her vakit birçok yerlerde olduğu gibi) gaip olan Rum çocukları münasebetiyle Rumlara karşı Türklerin silaha bile sarılmalarına ve Musevilere hakiki bir vatandaş muamelesi yapmalarına karşı Yahudilerin –işgal günlerindeki- menfi ve yurttaşlığa yakışmayacak işlerinden ötürü kabahatli olduklarını"[146] yazarak antisemitist yaklaşımını Milli Mücadele dönemi ile ilişkilendirerek temellendirmeye çalışmıştır.

Dönem gazete ve dergilerinde yer alan Yahudi aleyhtarı söylemlerin en çok görüldüğü mecmualardan birisi Cevat Rıfat idaresindeki *İnkılap* dergisi olmuştur. Bu mecmuada yer alan Yahudi karşıtı yazılarda "milliyet" fikri etrafında "Yahudilere karşı bir savaş" tan bahsedildiği görülmektedir. Yine aynı derginin yazarlarından Osman Oğlu Lemi "Almanya'dan Alınacak Dersler" başlıklı yazısında şunları kaleme almıştır:

Yahudilik aleyhine ateş püskürecek ne vardır! Ve bu asra yakışır mı diye tahtiye etmek cüretinde bulunabilecek kişilere cevabımız çok kat'i olacaktır. Bu mesel ırk ve din vesaire meselesi değildir. Sadece milliyet meselesidir. Milliyet duygularını asrın icapları ile medeniyet denilen merkumun bütün medlulleri ile karıştırarak açtığımız ve açacağımız milliyet savaşını her şeyden her türlü kılükaldan [dedikodu] tenzih etmek isteriz.[147]

İnkılap dergisinin 2 Mayıs 1933 tarihli ikinci sayısında çıkan bu yazıyı iki Yahudi vatandaşın şikâyet etmesi üzerine durum, 17 Mayıs 1933 tarihinde İzmir Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi umumisi tarafından CHF İdare Heyeti Reisliğine bildirilmiştir. İzmir'de çıkan İnkılap Mecmuasının ikinci nüshasında yer alan bu yazılara dair şikayetlerin incelenmesi neticesinde; Atilhan'ın bahse konu olan nüshasında şiddetli bir Yahudi aleyhtarlığı olduğu rapor edilmiş ayrıca kaleme alınmış olan bu yazılarda şayet bir şantaj yok ise bir Hitler taklitçiliği görüldüğü de bildirilmiştir. Derginin yazarlarından Osman

[146] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması"

[147] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması" s. 20.

oğlu Lemi'nin mecmuanın amacı hakkında kendilerini aydınlatması ve kendilerine de nasihat verilmesini bildirerek sonlandırılan"[148] rapor, Cumhuriyet Halk Fırkası Reisliğine bildirilmiştir.

Millî kimliğin inşası sürecinde Türklük ve Türklüğe dair maddi, manevi değerleri yüceltmek basında sıkça rastlanan bir olgudur. Ancak bu milliyetçi duygular ile gazete ve dergilerde yazılan yazılarda kullanılan dilin ayrıştırıcı ve zaman zaman da aşağılayıcı mahiyette olduğu görülmektedir. Bu minvalde 2 Haziran tarihli bir gazetede[149] M. Nermi Bey'in kaleme aldığı "Yahudi Meselesi" başlıklı yazısında Yahudilerin, İspanya'dan kovulduklarında Türklerden görmüş oldukları iyiliklerin karşılığını vermediklerini yazmış ve savaşlarda Türk idaresini bertaraf etmek için Yahudilerin Türk düşmanları gibi davrandıklarını, Türklere Ermenilerden daha çok zarar verdiklerini yazmıştır. 3 Haziran tarihli devam mahiyetindeki yazısında ise "Türk kanunları bir Türk'le bir Yahudi arasında fark görmeyebilir. Fakat Türk gönlünü Sakarya ölçüsüne vurduğumuz zaman farkın ne sonsuz olduğunu görmekte hiç de gecikmiş olmayız" [150] diyerek Yahudilerin, Türklerle aynı manevi değerleri taşımadığını ve bu nedenle de eşit olmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte Yahudiliği "içtimaî bir serserilik" olarak niteleyip, Yahudileri yurt duygusundan yoksun bir tip olarak tanımlayarak; "Biz bu tipi şimdiden sonra Türk haline getireceğiz öyle mi çok imkânsız"[151] diyerek yazısını bitirmiştir.

Aynı dönemlerde Cevat Rıfat Atilhan, M. Mermi, Osman Oğlu Lemi gibi isimlerin ürettiği antisemitist yayınların aksine Antisemitizmi eleştirel bir bakış açısıyla ele alan yazarlar da mevcuttu. Örneğin Cumhuriyet Gazetesi'nin, 19 Haziran 1934 tarihli bir köşe yazısında Alaettin Cemil Avrupa'daki Yahudi Aleyhtarlığını son derece objektif bir perspektiften, tarihsel bir anlatı ile ele almış olduğu görülmektedir. Bu meseleye dair aynı tarihlerde basına yansıyan haberler ve köşe yazılarında görülen iki farklı görüş, Tek partinin yönetimindeki Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Yahudi aleyhtarlığına dair devletin

[148] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 "Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir'de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması" s.17.
[149] Vakit Gazetesi, "Yahudi Meselesi", 2 Haziran 1934, s.4.
[150] Haber Gazetesi "Sabah Gazeteleri Ne Diyorlar?" 3 Haziran 1934, s. 2.
[151] Haber Gazetesi "Sabah Gazeteleri Ne Diyorlar?" 3 Haziran 1934, s. 2.

izlediği veya doğrudan desteklediği bir politikanın olmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Zira dönem itibariyle hükümetin yetkilerinin ve etki alanın oldukça geniş olduğu göz önüne alınacak olursa hükümetin Yahudi aleyhtarı bir duruşu olsa gazetelerde Yahudilere karşı olan ve olmayan iki zıt görüşten yazılar kaleme alınamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Erken Cumhuriyet döneminde gerek siyaseten gerekse toplumda topyekûn bir Yahudi aleyhtarlığı bir antisemitist yaklaşımın olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Kaldı ki 1933 senesinde Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi ile Adolf Hitler'in iktidara gelmesi ile ivmelenen antisemitist hareketler neticesinde Almanya'da yaşayan birçok kişi meslekten atılırken; "Türkiye Cumhuriyeti, 1930'larda Nazi zulmünden kaçan yüzlerce profesör, öğretmen, doktor, avukat, sanatkar ve laborant ile binlerce az veya çok tanınmış kişiyi mülteci olarak kabul etmiştir."[152] Bu örnek dönem içerisinde bir devlet politikası olarak veya planlı bir program çerçevesinde antisemitizm görüşünün desteklenmediğinin en sarih işaretlerinden birisidir.

2.2.7. 16 Haziran 1934 Tarihli Edirne Teftiş Raporunda Yahudiler

Trakya Umumi Başmüfettişi olarak 18.03.1934 tarihinde göreve başlayan İbrahim Tali çok kısa bir süre sonra Trakya bölgesini ziyaret ederek bölge hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamıştır. Raporun hem bölgede yaşayan Yahudilerin durumlarına ilişkin sağladığı veriler hem de bu verilerin Trakya olaylarının yaşanmasından çok kısa bir süre önce devletin görevlendirmiş olduğu bir devlet adamı tarafından bizzat rapor edilmiş olması açısından ele alındığında oldukça önemlidir. Bu nedenle bu raporu ayrı bir başlık altında ele almayı uygun bulduk.

Trakya Umumi Başmüfettişi İbrahim Tali'nin Çanakkale ve Trakya bölgesinde yapmış oldukları yaklaşık otuz üç gün süren gezilerinden bölgeye dair derledikleri kapsamlı bilgi ve görüşlerin yer aldığı bu raporu daha önceden Yüksek Başvekalete ve İç İşleri Bakanlığına gönderilmiş olduğunu biliyoruz. Elimizdeki ise yine aynı raporun 10 Temmuz 1934 tarihi ile C.H.F. Umumi Kâtibi Recep Peker'e gönderilmiş olan bir nüshasıdır.

[152] Stanford J. Shaw, *1933-1945 Yahudi Soykırımı ve Türkiye*, çev. Fahir Armaoğlu, İstanbul: Timaş Yayınları, s.24.

Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali'nin bir aydan uzun süren bölge tetkikleri neticesinde hazırlamış olduğu bu raporda Trakya'daki bütün Yahudilerin Trakya topraklarının bir gün Bulgarlar tarafından işgal edileceğine dair güçlü bir inancı olduğunu ve böyle bir ihtimale karşı da kendi menfaatleri doğrultusunda şimdiden çalışmalar içinde olduklarını yazmıştır. İnceleme gezisi neticesinde Trakya ve Çanakkale'nin neredeyse her yerinde Yahudi faaliyetleriyle karşılaştığını bildiren Tali bu incelemelerinin bir sonucu olarak Trakya bölgesinde yaşayan Yahudilerin kendi tahayyülleri neticesinde varmış oldukları muhtemel tehlikelerin sonuçlarından kendi unsurlarını korumak için birtakım tedbirler alma davasında olduklarını söylemiştir. Bu bağlamda İbrahim Tali "Yahudilerin daha bugünden Bulgarlığın meddahı ve taraftarı olduğunu ve hudut sekenesinin [sakinleri] bu unsurun menfi propagandası altında bulunduğunu" rapor etmiştir.

Raporda "Yahudi Meselesi" başlığı altında yer alan bölümde Yahudileri ağır bir dille eleştirmiş onları daima başka milletlerin tesiri altında yaşamaya mahkûm bir millet olarak bulundukları günden bu yana cemaat halinde yaşayarak bir müdafaa kuvveti haline gelmek duyguları altında kaldıklarını şu sözlerle rapor etmiştir;

Devlet mefhumu altında kaybettikleri hakimiyeti bir daha ele geçiremeyecek kadar tab'an [tebaa olarak] ve madden zaif [güçsüz] olduklarını anlayınca iktisadi hakimiyeti esasını kendileri için başlıca hedef olarak bulmuşlardır. Türkiye'ye sokulan bu unsuru Trakya'daki parçası olan son asrın muhtelif hadiseleri karşısında zaruret ilcasıyla [mecbur etme] aralarındaki birliğe daha fazla kuvvet vermişleridir. Trakya Yahudi'si göze batacak kadar ahlaki fesat ve karaktersizlik içindedir. Muzırdır. Son asırda diğer muhtelif kanlarla mütemadi ihtilat [temas] neticesinde zahiri bir ıstıfaya uğrayarak Yahudiliğin bünyevi esas karakterini tamamen denecek derecede kaybetmesine rağmen Yahudiliğin yılışık, hilekâr, zamirini gizler, kuvveti daime alkışlar, altına tapar, yurt sevgisini kovar karakterini olduğu gibi muhafaza etmiş ve hatta bu sahada beşeriyete ıstırap verecek kadar zararlı bir şekilde yeni inkişaflara [gelişme] da mazhar olmuştur. Yahudi terbiyesinde şeref ve haysiyetin yeri yoktur. Trakya Yahudi'si harplerin Türk unsuru üzerinde yaptığı tahripkâr tesirleri üzerine yükselmiş ve kuvvet bulmuştur. Her yabancı salgında Türk unsurunun terk ettiği servet yok pahasına bu unsurun eline geçmiş ve bu suretle Trakya

Yahudi'si Türkün servetini yine Türk'e karşı bilhassa iktisadi sahada öldürücü bir silah olarak kullanmaya başlamıştır.[153]

Raporda iktisadi hayatta Yahudilerin durumlarının da ayrı bir başlık altında toplandığı görülmektedir. İktisadi hayatta pek çok alanda ya doğrudan doğruya yahut da dolaylı olarak kazanç elde ettiklerinden Trakya'daki sermayenin dörtte üçünün Yahudilerin elinde olduğunu piyasayı da bu surette kontrol ettiklerinden bahseder.

En büyük tahribatı da Türk köylüsünün mallarını düşük ücret ile alan Yahudilerin, zor zamanlarında da köylülere ürün ve para verdiğini bu surette köylünün gölünü kazandığını ama aslında köylünün malını hileli şekilde alıp köylünün de bunun farkına varamayıp Yahudilerin tesiri altında kalmasından dem vurur. Rapor boyunca Musevi cemaatinin iktisadi hayata ve sermayeye egemen olduğundan bahsedilmiş ve son bölümde de "öz Türk çocuklarının" istifade edebileceği bir teşkilatlanma ve düzenlemeye gidilerek iktisadi hayatın düzeltilmesi gerektiği şu sözlerle ortaya koyar:

Sermaye hareketindeki müşkülat büyüktür. Bu müşkülatın kaldırılması Trakya iktisat kaynaklarından doğan kazançların öz Türk çocuklarına intikal ettirilmesi imkanlarının temini ile mümkün olabilecektir. Bu harekette milli müesseselerimize düşen vazife şerefli bir ülkü vazifesidir. Küçük Türk müteşebbislerini ve sermayesini himaye ve takviye etmek bunların başlıca müessir işi olmaktadır.[154]

Yahudilerin bölgede bulunan memurlar ile işlerini görecek şekilde bir ilişki tesis etiğini bu memurlar ile işlerini halledinceye kadar onlara alışverişte kolaylık sağlamak, değerinden daha ucuza mal vermek, ödünç mal ve ödünç para vermek, işleri bitinceye kadar bu ödünç parayı istememek, memurun karakterini okşayan eğlenceler tertip etmek, poker ve saire oyunlarla para kazandırmak gibi yollarla bölgedeki memurların arasına girdiğini yazmış ve Edirne vilayetinin bu durumu göz önüne alarak bir memurlar kooperatifi açtığını bu sayede en azından memurların hiç değilse alışveriş sahasında

[153] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 643 Dosya No: 130 Gömlek No:1. "Edirne Bölgesi Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu" s.32-33.
[154] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 643 Dosya No: 130 Gömlek No:1. "Edirne Bölgesi Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu" s.106.

Yahudilerle ilişkisini keserek onları korumak gayreti içine girdiğini ancak henüz başarılı olamamış olduğunu yazmıştır. Memurlar ile Yahudilerin bu iş birliğinin Trakya'nın iktisadi hayatına dolaylı olarak çok büyük zararlar verdiğini ise şu sözlerle dile getirmiştir;

Dikkate şayandır ki milyonların kazançları bu unsurun kesesine herkesin gözü önünde akarken yalnız Umumi Müfettişlik mıntıkasında millet hazinesinden milyonlar bu unsura tediye olunurken ve bu vatanın öz evladı öte tarafta hazineye olan vergi borcunu ödemek için kıvranırken ve bir tarafta günlük nafakasını çıkaramayan Türk çocukları varken hiç kimse bu yüksek kazancın öz Türk evladına kısmen olsun intikal çareleriyle meşgul olmamıştır. Asker, jandarma, bütün maarif müesseselerinin müteahhitleri ekseriyetle Yahudi'dir. Edirne Valisi Beyefendi ile temasımda bu unsura mensup müteahhitlerden Kohen Ef. adındakinin hesabına 933 mali yılı içinde yedi yüz bin lira kadar tediye emri imzaladığını söylemişlerdir."

Diyerek Yahudilerin eline bu şekilde hazineden milyonların geçtiği rapor edilmiştir. Bununla birlikte Yahudilerin görünüşte Cumhuriyet rejimine ve onun kaidelerine uyuyor gibi göründüklerine ama içten içe hem rejimin hem de partinin aleyhinde olduklarını "Altı okun her birinin kendi menfaatlerini yıkacağını" bilhassa Milliyetçilik ve Devletçilik ilkelerini kendileri için birer tehlike addettiklerini ve inkılaba karşı diş biledikleri yazmıştır.

Raporun ilerleyen bölümünde Yahudilerin Trakya bölgesinde yer alan "teşkilatlanmalarını" alt alta sıralayarak ne buralarda hangi amaçla bir araya geldiklerini açıklamış ve buralara Yahudilerden başka hiç kimsenin giremediğini çünkü Yahudilerin korkak ve müterediddit oldukları için her işlerini gizli yaptıklarını ifade etmiştir.

Yahudilerin Türkler lehine hiçbir şey yapmadıklarını yazmış ve "son aylar içinde teşekkül eden kültür cemiyetinin mesaisinde de samimiyet aramanın asla doğru olmadığını söyleyerek; Bu müessesenin Büyük Türk İnkılabının akıllara hayret veren hızı karşısında kendi unsurlarını Türk unsuru içine erimekten kurtarmak için kurulduğunu yazmış asıl maksatlarının da Yahudi kültürünü ve birliğini korumak olduğunu belirterek "halkevleri ve Türk mektepleri gibi dil ve kültür veren milli müesseseler varken Yahudiliğin kendine

mahsus bir kütür cemiyeti yaratmasında Çıfıt oyunu görmemenin imkânı yoktur"[155] demiştir. Yahudi'nin asıl amacının Trakya'yı Filistin'e eşdeğer yapma davası yani Yahudiler için bir yurt edinme davası olduğunu da eklemiştir.

Raporun ilerleyen bölümlerinde Yahudilere karşı bölgede ne şekilde önlemler almak gerektiğine dair yapılacakları sıralamıştır. Buna göre;

Trakya'nın bütün iktisadi kaynaklarına elini uzatmış olan bu unsurun Trakya Türkü'nün kanını daha fazla emmesine müsaade etmemek Trakya'nın inkişafı için en büyük ihtiyaçtır.

Yeni askeri müesseseler kurulurken bu müesseselerin bulunduğu garnizonlara bütün askeri taahhütleri ele geçirmek için yeniden karar alan bu unsura Trakya'daki mülki ve askeri faaliyetlerimizi tamamen gizlemek mecburiyeti vardır.

Her şeyden evvel bu unsurun hiçbir casusluk ve hareket yapamayacak bir hale getirmek zaruridir.

Trakya'da Türk hayatı, Türk iktisadiyatı, Türk emniyeti, Türk rejimi ve inkılabı için muhakkak gizli bir tehlike halinde yaşayan ve işçi kulüpleriyle memlekette komünizmin çekirdeğini kurmak isteyen Yahudi meselesini artık en cezri bir surette halletmek Türk Trakya'ya nefes vermek için kati bir zarurettir.

Bu davada milli müesseselerimize çok mühim ve şerefli vazifeler düşecektir. Türk sermayesini harekete geçirmek, teşkilatlandırmak, takviye etmek, iş birlikleri halinde bu milli müesseselerin en çetin ve fakat şerefli vazifeleri olacaktır. Milli müesseseler bir defa vazife deruhte ederler ve Türk çocuğuna karşılıklı itimat telkin edilirse dava yüzde seksen kazanılmış olur, geriye kalan yüzde yirmi de kendiliğinden müspet yola girer ve girdirilir.

Trakya iktisadiyatına Türk çocuğu hâkim kılınmadığı müddetçe Trakya'da istenilen inkişafları beklemek güç olur.

[155] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 643 Dosya No: 130 Gömlek No:1. "Edirne Bölgesi Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu" s.36-37.

Hülasa: Trakya'da hayatın her safhasında Türklüğün zararına yaşayan Yahudi meselesi üzerinde çok esaslı bir surette durmak lazımdır.[156]

Raporun önemli bir kısmının bölgede yaşayan Yahudilerin ticari, kültürel, ekonomik, siyasi konular başta olmak üzere birçok alanda detaylı şekilde ele alınmış ve raporun genelinde de Yahudi cemaati olumsuz bir şekilde rapor edilmiş olduğu açıkça görülmektedir.

[156] BCA 490-1-0-0 Kutu No: 643 Dosya No: 130 Gömlek No:1. "Edirne Bölgesi Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu"

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1934 TRAKYA OLAYLARI

3.1. Trakya Olayları Nasıl Başladı?

Haziran ayının ortalarına doğru Trakya bölgesinde yaşayan Yahudilerin gizliden yapılacak olan bir tertip ile buradan gönderilmesi için bazı planlar yapılmış, ancak bu eylemlerin tertibatta yer alan kişiler tarafından kulaktan kulağa yayılması ile açığa çıktığı için olaylar başta planlandığı gibi gitmemiştir. Önce Trakya bölgesinde yaşayan Yahudi cemaatinin önde gelen isimlerine isimsiz tehdit mektupları gelmiş, boykot eylemlerinin akabinde de ilk zamanlarda gizliden yapılan tehdit ve korkutma eylemlerinin açıktan şiddete dönüşerek Yahudilerin ev ve işyerleri yağmalanmaya başlanarak; bu olaylar Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Uzunköprü, Lüleburgaz gibi pek çok yerde de eş zamanlı olarak şiddete varan eylemlere dönüşmüştür.

1934 senesinin temmuz ayının ilk günlerinde, Trakya vilayetinde Yahudi aleyhtarı bazı hadiseler yaşandığı ve buradaki Yahudilerin kalabalık gruplar halinde İstanbul'a göç ettiğine dair İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı bir konuşma sonrasında Trakya'da yaşanan olaylar basında yer almaya başlamıştır.

3.2. Hükümetin Yaklaşımı ve Olayların İç Basına Yansıması

Hadiselere ilişkin hükümetten ilk tepki İsmet İnönü'den gelmiştir. 5 Temmuz 1934 tarihinde Mecliste yaptığı bir konuşmasında Trakya Musevileri hakkında şu beyanatta bulunmuştur

Size bugünün fena bir hadisesini ara yerde arz etmek mecburiyetindeyim. Trakya'da bazı Yahudi vatandaşların, kendi şikâyetlerine göre mahalli tertipler yüzünden hicrete mecbur olduklarını ve bazılarının da İstanbul'a hicret ettiklerini haber almıştım. Türkiye'de her fert Cumhuriyet kânunlarının emniyet ve muhafazası altındadır. Antisemitizm Türkiye matası ve zihniyeti değildir. Vakit vakit hariçten bizim memleketimize girer ve derhal önüne geçilir. Bu feveranın da böyle bir salgın olması muhtemeldir. Böyle cereyanlara

katiyen müsaade etmeyeceğiz. Hadiseyi Ankara'ya gelir gelmez haber aldım. Verdiğim kati emirler üzerine bu cereyan tamimiyle durdurulmuştur. İstanbul'a gelen vatandaşlar yerlerine dönmekte serbesttirler. Mesuller mahkemeye teslim edilmiştir ve edilecektir. Bugün Dâhiliye vekilini oralara gönderiyorum. Mütecasirler [bu işe cüret edenler] şiddetle tecziye edilecektir.[157]

Akabinde konuşmasını, yaşanan bu olaylardan son derece müteessir olduğunu ve konuyla ilgili derhal tahkikat yapılacağını söyleyerek bitirmiştir. İsmet Paşa'nın mecliste yaptığı konuşmasının ardından konuyla ilgili olarak atılan ilk adım 7 Temmuz günü dönemin Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Bey ve Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey'in Ankara'dan İstanbul'a gelerek Mustafa Kemal Paşayı ziyaret etmeleri olmuştur. Sonrasında Şükrü Kaya Bey ve İbrahim Tali Bey Kırklareli'nin bir ilçesi olan Alpullu'ya hareket etmiş ve oradan da olayları yerinde incelemek maksadıyla Edirne'ye geçmek üzere yola çıkmıştır. Dâhiliye vekili Şükrü Kaya Bey'in trene binerken İsmet Paşa'nın 5 Temmuz tarihinde Mecliste yapmış olduğu konuşmaya çok benzer bir konuşma yapmıştır, bu konuşma 7 Temmuz tarihli Milliyet Gazetesi'nde şöyle yer almıştır;

Başvekil Paşa Hazretlerinin emirleriyle Büyük Millet Meclisi'ndeki son nutuklarında bahsettikleri Yahudilerin Trakya'dan İstanbul'a grupça gelmeleri esbabını yerinde tetkik etmek üzere Trakya'ya gidiyorum. Bizim bildiğimize göre hadise bazı propagandalar yüzünden Yahudilerin İstanbul'a gelmeye başlamalarıdır. Hadisenin hakiki mahiyeti yerinde daha iyi görüleceği gibi herhalde işin icap ettirdiği tedbirleri alacağım, hükümetime arz edeceğim. Türkiye'deki yerli ve yabancı herkes Cumhuriyet kanunlarının himayesi altındadır. Türk kanunları bu memlekette her vatandaşın hakkını ve hürriyetini hiçbir fark gözetmeden korur. Kemalist Türkiye'nin en büyük vazifesi bu kanunları tatbik etmektir. Yabancı yerlerde görülen antisemitik cereyanları bazen bizde de makes buluyor. Bir defa daha İstanbul'da Türk efkârı umumiyesine arz ettiğim gibi bir memleketimize vatandaşlarımızı başka memleketlerde cereyan eden böyle fikirlerden aksülamellerden daima masun bulundurmak isteriz. Hiçbir memleketin dâhili siyaseti ve dâhili münakaşaları bizim memleketimizin iç işlerine tesir edemez ve etmemelidir. Bizim iç

[157] TBMM Zabıt Ceridesi 4. Dönem Cilt 23 5-7-1934 sf. 456.

siyasetimizin esası kendi şartlarımıza ve kendi kanunlarımıza göre cereyan eder. Yahudiler aleyhinde bu yolda neşriyatta ve telkinatta bulunanları yola getirmek Türk kanunlarını tatbikle mükellef olan hükümetimize ve mahkemelere aittir. Benim her zaman ve herkes için şeflerimden aldığım emir ve direktif budur. Ufak tefek hadiseleri bilinmez maksatlarına lehte ve aleyhte alet etmek isteyenler vatandaş ise memleketlerine iyilik etmeyeceklerini, yabancı iseler bu millete dostluk etmeyeceklerini bir kere daha hatırlatmayı bir vatani borç bilirim. [158]

Şükrü Kaya Bey, Kırklareli'ndeki incelemelerinin ardından Edirne'ye geçmiştir. Bölgede büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, önce Vilayet konağına gidip Validen konuya ilişkin malumat almıştır. Bu arada tahkikat için Mülkiye başmüfettişi İbrahim Sabri Bey ile Mülkiye müfettişi Orhan Sami Bey ve dört mülkiye müfettişi daha İstanbul'dan trenle Edirne'ye gelmiştir.

Bu arada hem hükümet yetkililerinin yaptığı açıklamalarda hem de yazılı basında antisemitist hareketlerin Türkiye'de kendine yer bulamayacağına dair ifadeler yinelenmiştir. Bazı gazetelerde dönemin önde gelen Yahudi ilim adamlarının açıklamalarına da yer verildiği görülmektedir. Bunların genel olarak Yahudi ve Türk toplumu arasında antisemitizm yanlısı hareketlerin topluma mal edilemeyeceği, Yahudilerin Türk toplumunda her zaman sadık bir topluluk olduğuna, bu yaşanan hadisenin münferit bir eylem olduğuna dair açıklamalar olduğu görülmektedir. 8 Temmuz 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde 'Profesör Mişon Ventura Beyin Beyanatı' başlıklı bir haberde o dönemde İstanbul Üniversitesi Roma Hukuku Profesörü olan Yahudi ilim adamı konuya ilişkin "Sebebi tam anlaşılamamış olmakla beraber Yahudi karşıtı münferit eylemlerin yaşandığı ve bunun sistemli bir Yahudi aleyhtarlığı olarak yorumlanamayacağını bu durumun Yahudiler kadar Türkleri de üzdüğünü ve Türklerin Yahudilerin sadakatini takdir ettiğini belirtmiştir. Hükümetin de bu olaylara ilişkin hemen yetkili kişileri görevlendirmesinin ve İsmet Paşanın beyanatının bunun samimi bir ifadesi olduğunu söylemiştir."[159]

[158] Milliyet Gazetesi, "Şükrü Kaya B. Yahudi Hicretini Tahkik için Trakya'ya Gitti", 7 Temmuz 1934, s. 1.
[159] Cumhuriyet Gazetesi, "Dahiliye Vekili Dün Kırklareli'nde Tahkikat Yaptı", 8 Temmuz 1934, s.1-5.

Bu arada olayların kontrol altına alındığı İstanbul'a hicret eden Yahudilerin gönül rahatlığı ile yerlerine dönebileceğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin ve kanunlarının himayesinde olduklarına dair Hükümet tarafından açıklamalar yapılmıştır. Bununla birlikte bu hadisede dahli olan kişilerin cezalandırılacağı ilan edilmiş ve bölgede henüz hareket etmemiş olan Yahudilerin hicretinin durmuş olduğu bildirilmiştir. Trakya'dan ayrılan Yahudilerin büyük bir kısmının Sirkeci'deki otellerde kaldığı, fakir Yahudilerin ise Balat'taki Yahudi Mektebine, Yahudi hastanesine ve Havraya yerleştirildiği bilinmektedir.

Yapılan soruşturmalarda 3-4 Temmuz gecesi yaşanan yağma olayları sırasında bir jandarma onbaşının bıçaklandığı ve öldürüldüğü yapan kişinin arandığı bilgisine yer verilirken 12 Temmuz tarihli bir gazete bu haberi yalanlayarak onbaşının ölmediği yaralandığı ve hızla iyileştiğini yazmıştır. Ancak 15 Temmuz günü yayınlanan Hükümet tebliğinde onbaşının öldürülmüş olduğu ve olaylar sırasında da bir Yahudi'nin yaralanmış olduğu bilgisi yer almaktadır.

3.3. Olaylar Dış Basında Nasıl Yer Aldı?

Olayların Türk basınında yer alması ile eş zamanlı olarak yabacı basında da Trakya bölgesinde yaşanan olaylara ilişkin haberlere yer verildiği, İsmet İnönü'nün mecliste yapmış olduğu konuşmanın tesirleri ve Trakya Olayları hakkında dış basında çıkan haberlerin tercümelerinin bildirildiği resmi yazılardan anlaşılmaktadır. Bu tercümelerin yer aldığı resmi yazılara göre haberlerin Viyana, Mısır ve Kahire basınında kendine yer bulduğunu anlıyoruz.

Viyana ve Kahire elçiliğinden gelen telgraflarda Viyana ve Mısır basınında olaylara dair yer alan haberler ve Türkiye'den gönderilen telgraf sonrasında çıkan düzeltme yazıları yer almaktadır.

İsmet İnönü'nün, 5 Temmuz 1934 tarihinde mecliste yapmış olduğu konuşmanın Trakya Olayları ile ilgili olan kısmı bazı yabancı gazetelerde yer alması hakkında bir malumat iletilmiştir. İsmet İnönü'nün konuşmasının "tesirleri hakkında Viyana Elçiliği'nden alınan

tahriratın bir sureti[160]"başlığı ile iletilmiştir. Reuters ajansının Londra'ya çekmiş olduğu telgrafı herhangi bir ekleme veya açıklama yapmaksızın aktaran Avusturya'nın Yahudiliğe yakın olduğu bildirilen gazetesi Wiener Journal'da;

Trakya'dan Çanakkale'den ve Marmara sahillerinden İstanbul'a gelen 1700 Yahudi vatandaşımızın çok fazla korkutuldukları için yurtlarına avdet edebilecekleri teminatına rağmen geldikleri yere dönmek istemedikleri ve Yahudi aleyhtarlığı yapan *İstanbul* isimli haftalık mecmuanın kapatıldığı rivayetinin dolaştığı ve Yahudilere karşı yapılan tecavüzleri teshil (kolaylaştırmak) etmiş olan mahalli makamatın harekâtını tetkik için Dâhiliye Vekili Beyefendinin Edirne'ye gittiği[161] yazılmaktadır.

Viyana merkezli Freie Presse gazetesinde ise "Edirne, Gelibolu ve Çanakkale şehirlerinden kovulmamış olan Yahudilerin de kaçmaya başlamalarına binaen Dahiliye Vekili Beyefendi'nin işbu Yahudileri yurtlarını terke mecbur eden sebepleri tetkik için Edirne'ye gittiğini ve Başvekaletten verilen bir tebliği resmide fena muameleye uğramış bulunan Musevilerin bu meseleden mesul bulunanları şiddetle cezalandırılacak olan mahkemelere müracaata davet edildikleri yazılıdır."[162] Wiener Journal'ın haberinde geçen İstanbul isimli mecmuanın kapatıldığına dair rivayetlerin dolaştığı iddiasına yer vermesi ilginçtir. Zira gazete haberlerine ilişkin dokümanın tarihi 12 Temmuz 1934'tür. Ancak Yahudi aleyhtarlığı yaptığı için Milli İnkılap mecmuasının kapatılması Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bölgedeki tetkikini bitirip, raporunu Ankara'ya sunmasından sonra, 15 Temmuz tarihini bulmuştur.

Mısır'da yayın yapan Journal de Caire, El Ehram, El Keşkül ve Kevkebuşşark gazetelerinde Trakya'da vuku bulan olaylara ilişkin yayınlan haberler, Kahire Elçiliği tarafından hazırlanan resmi bir yazı ile Yüksek Başvekâlete bildirilmiştir. Mısır basınında

[160] BCA 30-10-0-0 Kutu No: 233 Dosya No: 574 Gömlek No: 23. "İsmet İnönü'nün Uluslararası Vaziyetin Kararsızlığı ve Ülkemizin Müdafaasının Kuvvetlendirilmesi Hakkındaki Beyanatının Avusturya'daki Tesirleri Hakkında Viyana Elçiliğimizden Alınan Yazı. s.
[161] BCA 30-10-0-0 Kutu No: 233 Dosya No: 574 Gömlek No: 23. "İsmet İnönü'nün Uluslararası Vaziyetin Kararsızlığı ve Ülkemizin Müdafaasının Kuvvetlendirilmesi Hakkındaki Beyanatının Avusturya'daki Tesirleri Hakkında Viyana Elçiliğimizden Alınan Yazı" s.
[162] BCA. 30-10-0-0 Kutu No: 233 Dosya No: 574 Gömlek No: 23. "İsmet İnönü'nün Uluslararası Vaziyetin Kararsızlığı ve Ülkemizin Müdafaasının Kuvvetlendirilmesi Hakkındaki Beyanatının Avusturya'daki Tesirleri Hakkında Viyana Elçiliğimizden Alınan Yazı"

Musevilerin hicretine dair çıkan haberlerin ilki 7 Temmuz 1934 tarihi ile Kevkebuşşark Gazetesinde "Türkiye Hükümeti ve Yahudiler Bir Şayianın Tekzibi" başlığı altında yayımlanmıştır.

Mısır'ın en çok okunan ve en çok sürümü olduğu belirtilen gazetesi El Ehrum'da da yaşanan olaylara yer verildiği görülmektedir. Türkiye'de Yahudilere karşı kötü bir tutum ve muamelenin söz konusu olmayacağını yazan gazetede;

Milli mücadelede dahi memleket dâhilinde kaldıkları, Almanya'dan kovulanlara memleketimizde mühim mevkiler verildiği ifade edilmekte ve Çanakkale'den tehcir edildiği iddia olunan Yahudilerin vaziyetine temas edilerek, bu hadisenin kanunların yanlış tefsirinden ileri geldiği ve Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'nin Büyük Millet Meclis'inde irat buyurdukları nutuklarında bu hadiseyi mevzubahis buyurdukları beyan edilmekte ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Yahudileri memleketten çıkarmak istemediği şüphe kabul etmez bir surette tahakkuk ettiği[163] yazılmıştır.

Kahire'de ise "Çanakkale'den çıkarılan Yahudiler İstanbul'a geldi başlığı altında 6 Temmuz 1934 tarihinde neşredilmiş ve mezkûr hadiseyi izah buyuran telgrafname-i devletleri aynı tarihte ve tam zamanında tebellüğ edilmiş olduğundan hadisenin Mısır matbuatında yanlış surette tefsirine mahal verilmemesi için Anadolu Ajansı tarafından bildirilen bültenin neşrettirildiği"[164] bilgisi ile olaylara ilişkin haberler 'Journal du Caire' Gazetesinde yer almıştır.

3.4. Olaylar Nasıl Son Buldu

Soruşturma devam ederken bir yandan da olaylarla ilgili doğrudan veya dolaylı olarak dahli veya ihmali bulunan kişiler hakkında da soruşturma başlatılmış ve bazıları görevden uzaklaştırılmıştır. Yahudi aleyhtarı yayın yapan *Milli İnkılap* Mecmuasını çıkartan Cevat Rıfat [Atilhan] hakkında da işlem yapılması gündeme gelmiştir. 10 Temmuz tarihli

[163]BCA 30-10-0-0 Kutu No: 233 Dosya No: 574 Gömlek No: 23. "İsmet İnönü'nün Uluslararası Vaziyetin Kararsızlığı ve Ülkemizin Müdafaasının Kuvvetlendirilmesi Hakkındaki Beyanatının Avusturya'daki Tesirleri Hakkında Viyana Elçiliğimizden Alınan Yazı"

[164] BCA 30-10-0-0 Kutu No: 233 Dosya No: 574 Gömlek No: 23. "İsmet İnönü'nün Uluslararası Vaziyetin Kararsızlığı ve Ülkemizin Müdafaasının Kuvvetlendirilmesi Hakkındaki Beyanatının Avusturya'daki Tesirleri Hakkında Viyana Elçiliğimizden Alınan Yazı"

gazetelerden konuya ilişkin Milli İnkılap Mecmuasında yer alan yazıların memleket dahilindeki unsurların arasına nifak sokacak mahiyette olduğu görüldüğünden Cevat Rıfat Bey hakkında adli kovuşturma başlatılması için ilgili vilayet yetkilileri tarafından savcılık makamına müracaat edildiğine[165] dair bir habere yer verilmiştir. Bu takibat sonrasında da Milli İnkılap mecmuasının kapatılması kararlaştırılmıştır.

Şükrü Kaya Bey Edirne'den sonra Gelibolu'ya oradan da Çanakkale'ye geçmiştir Kırklareli valisi Faik Bey vekâlet emrine alınmış yani görevden el çektirilmiştir. Jandarma kumandanı da başka yere nakledilmiş, Vilayet Emniyet müdürü hakkında adli soruşturma başlatılmış, Kırklareli Ticaret Odası reisi ve Belediye reisi tevkif edilmiştir. Bunlarla birlikte bazı memurlar da açığa alınmış ve durumları tahkikatı nihayete ermesinden sonra netleşeceği bildirilmiştir.

11 Temmuz gecesi Şükrü Kaya Bey'in bölgedeki tahkikatını bitirerek İstanbul'a dönmüş buradan da Hükümete raporunu sunmak üzere Ankara'ya geçmiştir. Şükrü Kaya içeresinde Kırklareli Valisi Faik Bey'in de olduğu bir heyet ile Ankara'ya gelmiş ve burada yetkililere bir malumat vermiştir. "İcra vekilleri heyeti, Reisicumhur Hazretlerinin yüksek reisliklerinde toplanarak dâhiliye vekili Şükrü Kaya Bey'in Trakya teftişi hakkındaki raporuna ıttıla hâsıl etmiştir."[166] Yapılan tahkikat ve alınacak önlemlere ilişkin Hükümetin hazırlamış olduğu neşriyat 15 Temmuz tarihinde yayınlanmıştır. Tahkikat neticesinde Edirne'de herhangi bir olay yaşanmadığı ancak Kırklareli'nde bazı olayların yaşandığı aktarılmıştır.

15 Temmuz hükümet tebliğinin ilk kısmında yapılan tektiler ve soruşturmalar neticesinde edinilen bilgilerden kaynakla hadiselerin nasıl geliştiğine dair kısa bir değerlendirme yapılmış akabinde olaylara sebebiyet veren kişilere ilişkin ve hükümetin bu tür olaylara karşı izleyeceği yol hakkında bilgiler verilmiştir.

Şimdiye kadar olan vukuat şu suretle hülasa edilebilir.

[165] Akşam Gazetesi, "Musevi Aleyhtarı Bir Mecmua Hakkında Tatbikat", 10 Temmuz 1934, s. 2.
[166] Akşam Gazetesi, "Trakya Hadiseleri Hakkında Hükümetin Resmi Tebliği", 15 Temmuz 1934, s.2.

A-Trakya'dan ve Çanakkale'de mevcut olan yerli ve yabancı 13 bin kadar Yahudi'den cem'an 3 bin kadar nüfusun İstanbul'a hareket ettiği tahmin olunuyor.

B- Kazalarda ve Edirne'de boykot teşebbüsleri olmuş ve bu teşebbüslere mektep çocukları karıştırılmak istenmiştir.

C-Kırklareli'nde 3-4 Temmuz gecesi çapulcu anasır harekete gelerek Yahudi evlerine tecavüzle hırsızlığa ve soygunculuğa koyulmuşlardır. Soygunculuk çarşıya ve dükkânlara sirayet etmeden bastırılmış ve bu esnada 65 ev soygunculuğa uğramıştır.

D-Bütün bu hadisat esnasında bir jandarma şehit olmuş ve bir Yahudi'nin yaralanmasından başka nüfusça zayiat ve yaralanma olmamıştır.

Yukarıdaki vukuat üzerine hükümetçe alınan tedbirlerin bugünkü vaziyeti de şudur:

A- Her yerde memurlar her türlü propagandalar tesirinden zihinleri kurtararak vaziyete ciddiyetle hâkim kılınmışlar ve hadisat esnasında faaliyetleri kifayetsiz hal ve tavırlara müsamahakâr görülenler idari ve adli muamelelere maruz tutulmuşlardır.

B- Kırklareli hadisesi şiddetle takip olunmuş ve devam edilmekte bulunmuştur. 3-4 Temmuz ve 4 Temmuz'da Yahudi evlerinden alınan ve çalınan eşyanın şimdiye kadar yüzde yetmiş beşinden fazlası idari ve adli tedbirlerle meydana çıkarılmış ve sahiplerine iade ettirilmiştir. Müddei umumi müşevvikleri ve mütecavizleri cürümlerine göre tevkif ederek tatbikata başlamıştır. Hadiseden heyecana düşüp korkularından çekilen Yahudi vatandaşlar avdet etmekte bulunmuştur.

C-Diğer taraflarda hesabını keserek korku ile çekilmiş olanların avdetleri için hiçbir mâni olmadığı herkese anlatılmış ve anlatılmakta bulunulmuştur. Kırklareli soygunculuğu haricinde her türlü alım satım ve alacak verecek muamelesini hükümet münhasıran adliyeye taalluk eden sahada görmektedir. Hadisatın bugünkü vaziyeti yukarıda söylendikten sonra hükümet atide takip edeceği hattıhareketi hiçbir tereddüde mahal vermeyecek surette tekrar ve tasrih etmek vazifesindedir.[167]

[167] Akşam Gazetesi, "Trakya Hadiseleri Hakkında Hükümetin Resmi Tebliği" 15 Temmuz 1934, s.2.

Gazetelerde Trakya Olaylarına ilişkin 11 Temmuz tarihinde tahkikatın sonlanması ile giderek azalmaya başlayan haberler, hükümetin tebliği ile hemen hemen son bulmuştur.

Bu olaylardan sonra Trakya bölgesinde yaşayan Yahudilerin çok büyük bir kısmı İstanbul'a sonrasında içlerinden önemli bir kısmı da İsrail'e göç ettiği iddia edilmektedir. Ancak bu olay sonrasında tam olarak kaç Yahudi'nin göç ettiği bilgisine dair farklı görüşlerin ortaya atılmış olduğu görülmektedir.

Midilli Muavin Konsolosluğu tarafından gönderilen belgede Türk *toprağını terk etmeğe mecbur edilecek 28.000 Yahudi* olduğu bilgisi yer almaktadır. Burada bahsi geçen sayının Trakya Bölgesini mi Türkiye genelini mi kapsamakta olduğu sorusu üzerine dönemin nüfus verilerine bakarak bir fikir yürütebiliriz. Maalesef bu dönemde doğrudan Trakya Bölgesi'nin tam nüfusuna ulaşamadık. Ancak 1927 ve 1935 yıllarında dinleri de dikkate alarak bölgeler bazında yapılmış olan iki Türkiye geneli nüfus sayımı oranlarına baktığımızda; 1927 yılına ait nüfus sayımına göre Marmara'da bulunan toplam Yahudi nüfusu 57.923'tür. 1935 senesinde yapılan ikinci Türkiye geneli nüfus sayımına göre ise Marmara Bölgesi'ndeki toplam Yahudi nüfusu 55.846 kişidir.[168] Yine 1935 senesinde yapılan nüfus sayımına göre Türkiye'de bulunan Yahudi nüfusun toplamı 78.730'dır.[169] Bu rakamlar ışığında söz konusu 28 bin kişinin gerek Marmara gerekse Türkiye genelindeki Yahudi nüfusuna oranla oldukça az olduğu görülmektedir. Bu da bizi Yahudilerin Türkiye'den külliyen gönderilmesi değil de Trakya bölgesi özelinde nüfusunun seyreltilmek istendiği düşüncesine sevk etmektedir. Yine bu bağlamda da ele aldığımızda ırkçı bir yaklaşımla yahut antisemitist bir düşünce üzerine hareket edilmediği daha ziyade bölge özelinde yükselişte olan güven sorunu ve güvenlik kaygısıyla ilişkili olarak Yahudi nüfusunun azaltılması ile bölgedeki muhtemel tehlikelerin de azaltılmasının amaçlandığını şeklinde yorumlanabilir.

[168] Enver Emre Öcal, "1927 ve 1935 Nüfus Sayımlarında Azınlıklar", Topkapı Journal of Science, 1:2 (2022), s.22-27. (erişim 18.11.2022).
[169] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, "*Medeni Hal ve Dinler İtibarı ile Nüfus Miktarı*" 1935 Genel Nüfus Sayımı, Cilt 60, Neşriyat sayısı:75, Ankara:1937 (Ekim), s.129.

3.5. Hariciye Vekaletine Gönderilen Rapor

Hükümet tebliğinden çok kısa bir süre sonra 1934 Trakya Olaylarına ilişkin Hariciye Vekâletinden, Yüksek Başvekâlete gönderilen 17.07.1934 tarihli ve "Trakya'daki Musevi vatandaşların gönderilmesi/kovulması" başlığını taşıyan bir belge[170] Çanakkale'deki Musevilerle ilgili yaşanan olaylara ilişkin yerelde çıkan basılı yayın kaynaklarında yer alan ve Midilli Muavin Konsolosluğu tarafından toplanan bilgileri içeren kısa bir rapor mahiyetindedir.[171]

Rapor, Çanakkale'de yaşayan gayrimüslim ahaliye bölgeyi terk etmelerinin askeri yetkililer tarafından emredildiği, bu haberle birlikte bir de boğazlardan geçecek olan vapurların da sadece sabah vakitlerinde kalkacağına müsaade edileceği bilgisi ile korkuya kapılan Yahudilerin akın akın İstanbul'a göç etmiş olduğu bilgisi ile başlamaktadır. Rapora göre bu göçün keyfi olduğu ve kendilerinden habersiz gerçekleştirildiği ifade eden bölgenin resmi makamlarının aksini bildiren ifadelerine rağmen Yahudilerin kovulmasının/uzaklaştırılmasının kesinleşmiş ve bir karara bağlanmış olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır. Bu gönderilme kararının nedeninin ise bölgedeki Musevilerin ticareti elinde bulundurması ve Müslüman ahalinin bundan şikâyetçi olması olduğu şeklinde belirtilmiştir. Gönderilmesi düşünülen Yahudi sayısının da 28.000 olduğu bilgisine yer verilmiştir. Ancak Ankara'dan alınan haberlere ve İsmet İnönü'nün Türkiye'de Musevi Aleyhtarlığı yoktur beyanatına istinaden Çanakkale'den Musevilerin

[170] Raporun orijinal metni: Çanakkale mıntıkasını tahliye etmeleri mahalli mezkûr askeri kumandanlığınca gayrimüslim ahaliye emir olunduğu gibi fi-i mubaid Boğazlardan geçecek vapurların da yalnız gündüz mürurlarına müsaade edildiği haberi üzerine korkan Musevilerin akın halinde İstanbul'a kaçtıkları haber alınmıştır. Bu iltica keyfiyetinin güya kendilerinin malumatı olmaksızın meydana geldiği yolunda mahâfil-i resmiyenin beyanatına rağmen, Musevilerin Türkiye'den teb'idi ittihaz edilmiş bir karara müstenit olduğu muhakkak addediliyor. Burada yaşayan Müslüman ahali işsizlikten ve müzayakadan şikâyet ile Musevilerin bütün ticareti ellerine aldıklarını öne sürerek vaki teşebbüs ve müracaatları üzerine Türkiye Hükümeti tarafından bu tedbire karar verilmiştir. Alınan malumata göre Türkiye toprağını terk etmeye mecbur edilecek Musevilerin adedi 28.000'dir.
Çanakkale'den Musevilerin teb'idi sayası resmen teksib edilmiştir. İşbu şayianın mahalli, hükümetin bir dahli olmadan bir takım bedhah tarafından çıkarıldığı rivayet olunuyor. Ankara'dan alınan haberlere nazaran Başvekil İsmet Paşa Türkiye'de Yahudi aleyhtarlığı yoktur dedi. İstanbul'a iltica eden Musevilerin bila havi yerlerine dönecekleri ve işleriyle meşgul olacaklarını söylemiştir. Çanakkale'den Musevilerin tebidi şayıası resmen tekzip edilmiştir. İş bu şayianın mahalli hükümetin bir dahli olmadan bir dahli olmadan birtakım bedhahlar tarafından çıkarıldığı rivayet olunuyor.

[171] BCA 30-10-0-0 Kutu No: 110 Dosya No: 734 Gömlek No: 14 "Trakya'daki Museviler Hakkında Midilli Muavin Konsolosluğumuzun Gönderdiği Matbuat Haberleri" s.2.

gönderilmesi haberinin/söylentisinin resmen yalanlanmış olduğu ile mahalli idarenin çıkan olaylarla bir ilgisi olmadığı, olaylarınsa birtakım kötü niyetli kişilerce çıkartıldığı bildirilerek sonlandırılmıştır.

3.6. Hükümetin Olaylardaki Etkisi Hakkındaki Görüşler

Hükümetin Trakya olaylarında ne kadar dahli olduğu ve yaşanan hadiselerden öncesinde haberdar olup olmadığı Trakya Olaylarına ilişkin önemli soru işaretlerinden birisi olarak durmaktadır. Devletin yaşanan olaylar üzerindeki etkisine dair Trakya Olayları üzerine yazılmış olan akademik yazıları incelediğimizde öncelikle Zafer Toprak'ın Toplumsal Tarih Dergisi'nde yayımlanan ve Trakya olaylarını Recep Peker'in Trakya'daki yerel örgütlere gönderdiği yazı üzerinden ele aldığı makalesinde, CHF Genel Sekreterinin olaylara ilişkin tavrını ilginç bulur ve hükümetin yayınlamış olduğu bildiri ile Recep Peker'in yazısındaki üslubunu karşılaştırarak ikisi arasında bir mukayese yapar. Peker'in olaylara karşı duyarlılığını düşük olarak değerlendirerek; kendi ifadesiyle Trakya Olayları'nda "yerel tosuncukların" etkisini sorgular. Ona göre CHF tebliğinden yola çıkarak fıkranın yerel tosuncuklarının görev duygusuyla hareket etmiş oldukları ve olaylarda CHF'nin yerel örgütlerinin doğrudan sorumlu olduklarını[172] söyler ve partinin yerel reisliklerinin üst mercilere vaktinde haber vermemesinin bir sonucu olarak hükümetin olaylardan geç haberdar olduğunu savunur.

Ayhan Aktar ise olayların kronolojik bir düzlemde ele alındığında Cumhurbaşkanından, Başbakana, İçişleri Bakanından kuvvetle muhtemel Dışişleri Bakanına kadar herkesin şikayetlerden haberdar olduğunun varsayıldığı bir durumda Partinin Genel Sekreteri olarak Recep Peker'in, olaylardan bu kadar habersiz kalabileceğini düşünmenin ve tek parti iktidarında parti ile devlet yönetimi arasında bu denli bir iletişimsizliğin olabileceğini varsaymanın pek mümkün olmadığı görüşünü dile getirerek böylesi bir yaklaşımın "Recep Peker gibi usta bir siyasetçiyi hafife alarak, aziz hatırasına saygısızlık etmek ol[acağını][173] da ayrıca ifade eder. Bununla birlikte Aktar, İstanbul'daki İngiliz Elçisi

[172] Zafer, Toprak, "1934 Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", Toplumsal Tarih Dergisi, 34 (Ekim 1996) s.20-21.
[173] Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleşme Politikaları,* İstanbul: İletişim Yayınlar, 2018, s.79.

Percy Loraine'nin Sir John Simon'a 22 Temmuz 1934 tarihinde göndermiş olduğu raporuna da yer verir. Raporda hükümetin yaşanan olaylardan haberdar olmaması pek mümkün bir senaryo olarak değerlendirilmez. Bu rapora göre;

Hükümetin kısa zaman önce çıkarılan İskân Kanunu'nda konulan ilkelere uygun olarak stratejik önemi olan bölgelerden Yahudi unsurların tedricen nakletmeye karar vermiş olmasıyla, yerel yetkililerin de muhtemelen nüfusun göreli olarak varlıklı unsurlarının telaşla yola çıkmasından elde edilecek menfaatlere göz koyup, hükümetin amaçladığının dışında acele ederek ve şiddete başvurmuş[lardır] olayın aleniyet kazandığını görünce [de] hükümet durumunu inkâr etmek zorunda kalmıştır. Başından beri Yahudi nüfusun birden Trakya dışına sürülmesinin yerel yetkililerin marifeti olduğundan kimsenin şüphesi yoktur[174]

Şeklindeki ifadesi ile olaylarda hükümetin doğrudan bir emri olmasa dahi bilgisi dahilinde gerçekleştiğine hemen hemen kesin gözle bakılmakta olduğu bildirilmiştir.

Trakya olaylarında hükümet, yerel yöneticiler ve parti teşkilatının arasındaki haberleşme bağlamının yanı sıra bir de bölgedeki vatandaşların boykot, tehdit ve yağmalama eylemlerine ilişkin şikayetlerini doğrudan hükümete bildirmesi ile hükümetin olaylardan daha erken haberdar olduğuna dair bazı iddialar da mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Erdal Aydoğan'ın makalesinde belirttiği üzere Çanakkale'deki Yahudilerin Vali ve CHF Çanakkale il teşkilatına hadiseleri bildirdiği [ve] bu hususta [yetkililerden] yardım istediği şeklindedir.[175] Bir diğeri ise Yahudilerin rahatsız edilmeye başlandığı haziran ayının son günlerinde Atatürk'ün, İran Şahı ile birlikte yaptığı yurt gezileri kapsamında Çanakkale'de bulunduğu sırada bir vatandaşın doğrudan Atatürk'ten yardım istemesi hadisesidir. Rıfat Bali'nin aktardığı bir anekdota göre bu gezi esnasında Yahudi bir vatandaş ve Atatürk arasında şöyle bir konuşma geçer;

[174] Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleşme Politikaları,* İstanbul: İletişim Yayınlar, 2018, s.83.
[175] Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları", *Belgi Dergisi* 2/16 (2018), s.884. (erişim 02.01.2022)

25 Haziran 1934 günü Çanakkale'de arabasından inen Atatürk'ün yanına giden bir vatandaşa askerler engel olmak isterler.

Atatürk vatandaşın gelmesine izin verilmesini söyler. Vatandaş Atatürk'e onları Trakya'dan kovduklarını ve ne yapacaklarını sorar. Atatürk adama kim olduğunu sorar. O da Çanakkale Musevilerinden Avram Palto olduğunu söyler. Bu sefer Atatürk onları hükümetin mi? Kanunun mu? Jandarmanın mı? kimin kovduğunu sorar: Bana söyle? de[r] Musevi vatandaş biraz durakladıktan sonra kendilerini halkın kovduğunu söyler. Bunun üzerine Atatürk adamın yüzüne dikkatle bak[ar], gülümse[r] ve: Halk isterse beni de kovar, de[r] ve yürü[r].[176]

Nihayetinde dövülüp, ev ve iş yerleri kundaklanan yaklaşık 1500 kadar Yahudi Çanakkale'yi terk eder ve İstanbul'a gider. 3 Temmuz gününde Yahudi cemaatinin temsilcilerinden Mişon Ventura ve Gad Franko Mustafa Kemal Atatürk ile görüşerek şikâyetlerini bildir[ir][177]. Tüm bu doğrudan ve dolaylı girişimler hükümete bölgede yaşanan olaylara dair 5 Temmuz tarihinden daha önce az veya çok bir bilginin ulaştırılmış olduğuna dair görüşleri güçlendirmektedir.

Olayların başlaması ve büyüyerek şiddet eylemlerine dönüşmesi ile Yahudi cemaatinin Trakya bölgesini terk etmesi sürecine ancak olaylar başladıktan yaklaşık olarak on beş gün sonra İsmet İnönü'nün TBMM'de yapmış olduğu bir konuşma ile haberdar olmuş gibi görünmesi; devletin yakın markaja alarak uzun süredir üzerine politikalar yürüttüğü bu bölgede kontrolünün bu denli az olduğu görüntüsünü vermesi de oldukça şaşırtıcıdır. Zafer Toprak'ın ifade ettiği gibi partinin yerel yöneticilerinin olayları zamanında hükümete bildirmemesinin bir sonucu olarak hükümetin habersiz kalması iddiasının da düşündürdüğü; olayların 25 Haziran tarihinde Çanakkale bölgesinde bulunan Atatürk ve yanındaki kişilere hiçbir şey fark ettirmeyecek derecede nizami bir düzen ve sessizlik içerisinde gerçekleşmiş olması gibi güç bir ihtimalinin ne kadar mümkün olabileceğidir. Bununla birlikte gerek Atatürk ile Yahudi vatandaşın arasında geçtiği iddia edilen

[176] Rıfat, N. Bali, *1934 Trakya Olayları* İstanbul: Kitabevi, 2008, s.124-125.
[177] Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),* İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s.255.

konuşma gerek Yahudi cemaatinden bir grup insanın olaylara dair hükümet yetkililerini bilgilendirdiklerine dair iddialar ve Atatürk'ün gezisindeki zamanlama ile tek partinin gücü hesaba katıldığında hükümetin olaylardan 5 Temmuz sabahı İsmet İnönü'nün mecliste yaptığı konuşmada aksettirdiği gibi yeni haberdar olduğunu düşünmek oldukça güç görünmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada 1934 senesinde Trakya Bölgesi'nde yaşayan Yahudilerin, bölgede yaşanan tehdit, şiddet ve yağma olayları neticesinde kısa süre içerisinde Trakya bölgesinden İstanbul'a göç etmesi hadisesinin dönem politikaları ile ilişkisi incelenmiştir. Bu konuya dair daha önce yapılmış olan çalışmalarda Zafer Toprak, Rıfat N. Bali, Avner Levi ve Corry Guttstadt gibi isimlerin 1934 yılında Trakya'da yaşanan olayları Türkiye Cumhuriyeti'nde antisemitizm hareketlerinin şiddet eylemlerine dönüştüğü ilk hadise olarak değerlendirmiş ve olayların asıl nedeninin dünyada ivmelenen antisemitizm yaklaşımının Türkiye'deki yansıması olduğu savı üzerinde durmuşlardır. Hatta Avner Levi Almanya'da 1934 yılı Haziran sonu Temmuz başı gerçekleşen "Uzun Bıçaklar Gecesi" olarak anılan olaylar ile 1934 Trakya Olayları arasında doğrudan bir bağlantı kurarak Uzun Bıçaklar Gecesi operasyonunun Türkiye'deki Antisemitizm yanlıları tarafından bir işaret olarak algılanıp 3 Temmuz günü Trakya'daki olayların şiddet eylemlerine dönüşmesinin sebebi olduğunu iddia eder ve Almanya'daki bu olay yaşanmasaydı Trakya olaylarının sadece sözden ibaret kalacağına dair bir görüşü savunur.

Bu çalışma söz konusu dönemde yürütülen politikaları ve bunların toplumsal düzeydeki yansımaları bağlamında ele alındığında bu olayın, bir antisemitizm düşüncesinden ziyade dönem içerisinde hükümetin Trakya bölgesi ve boğazlar özelinde, temel hareket noktasının "güven sorunu" ve "güvenlik kaygısı" üzerine şekillendiği iddiasındadır. Burada işaret edilen ise hem askeri anlamda hem de inşa edilmeye çalışılan "milli kimliğin" ve "ulus-devletin" ideallerine ters düşecek her türlü unsura karşı oluşan bir güvenlik kaygısıdır. Tam da bu noktada yavaş yavaş ayakları üzerinde durmaya başlayan ulus-devletin, politikalarını içerideki ve dışarıdaki olası tehlikelere karşı çok temkinli, hatta yakın geçmişin travmalarıyla birlikte fazla hassas ve şüpheci bir yaklaşım üzere şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Hem iç hem de dış tehditlere karşı gelişen bu kaygının iç tehditlere ilgili bağlamını "güven sorunu" dış tehditlerle ilgili bağlamını ise "güvenlik kaygısı" başlığı altında ele aldık. Güven sorununu Türkleştirme politikaları, güvenlik kaygısını ise İskân Politikası çerçevesinde Trakya Olayları ile ilişkilendirdik.

Dış sorunlara yani "güvenlik kaygısına" ilişkin yaşanan olaylar ve İskân Politikası arasındaki ilişkiyi şöyle açıklayabiliriz; Trakya bölgesinin Yunan, Bulgar ve İtalyan devletlerince yakın markaja alınmış olması ve bölgenin olası bir işgale karşı savunmasız olması; bölgede stratejik güvenlik önlemlerinin alınmasını ve bu doğrultuda politikaların hayata geçirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Zira o dönemde Türkiye'ye herhangi bir saldırının Trakya bölgesi üzerinden geleceğine hemen hemen kesin bir gözle bakılmakta olduğu hem basında hem de siyasetçilerin beyanlarından açıkça görülmektedir. Bu sebeple Trakya bölgesinde bir Umumi Müfettişlik kurularak akabinde de İskân Politikası kabul edilmiştir. Bu bağlam üzere hem hükümetin Trakya bölgesinde yapmış olduğu ön hazırlığı hem de devlet yetkisi ile bölgede bulunan bir devlet adamının görüşlerini görmemiz adına son derece önemli bulduğumuz için Trakya Umum Müfettişi İbrahim Tali'nin hazırlamış olduğu rapora yazımızda detaylıca yer verdik. İbrahim Tali'nin Trakya bölgesinde bizzat yaptığı tetkikler neticesinde; 16 Haziran 1934 tarihinde hazırlamış olduğu bölgeye dair kapsamlı raporun, hazırlanma tarihine dikkat edilecek olursa İskân Kanunu onaylanmadan önce bölgenin her açıdan araştırılması çalışmalarına başlanmış olduğu görülecektir. İbrahim Tali'nin gerek tetkiklerin başında bulunması ve gerek raporu yetkili kişi olarak imzalaması dikkate alındığında, Ankara'nın görevlendirmiş olduğu kişi tarafından yapılan tetkik ve hazırlanan raporun hükümet tarafından dikkate alınacağı pekâlâ söylenebilir.

İskân politikasının çıktığı 14 Haziran 1934 tarihinden -en geç ihtimalle- bir ay önce bölgeyi incelemeye başlayan Tali'nin raporuna göre; Yahudilerin bölgede hem askeri hem siyasi hem de Cumhuriyet rejimi ve parti için önlem almayı gerektirecek derecede ciddi bir tehdit unsuru olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bununla birlikte Yahudilerin görünürde Türkleşmiş oldukları ama kendi içlerinde kendi kültürlerini yaşatmaya çalıştıkları ve bölgeyi Filistin'e döndürmek istedikleri iddia edilerek bölgenin Türkleştirilmesini sekteye uğratacak gizli niyetleri olduğuna yer verilmiştir. Bu bağlama ilişkin en önemli bulduğumuz nokta ise Yahudilerin Bulgarlar ve Yunanlılar ile iş birliği içinde olduğu onlar adına casusluk faaliyetleri yürüttüğü, olası bir işgal durumunda da Türkiye

Cumhuriyeti'nin karşısında yer alacaklarına dair güçlü bir inanç ile Trakya bölgesindeki Yahudilerin sorunlu bir unsur olduğunun yinelenmiş olmasıdır.

Tüm bu iddiaların bölgesel güvenlik kaygısına zemin oluşturan ve Trakya'da bir Umumi Müfettişlik kurulması ile İskân Kanununun çıkartılmasını gerekli kılan güvenlik sorunları ile tastamam örtüşmekte olduğu görülmektedir. Tabii ki bu kanunun Yahudiler özelinde çıkartıldığı gibi bir iddiayı taşımamaktadır. Yalnızca bölgenin olası bir işgal durumuna karşı Türkiye Cumhuriyeti'nin Türklük bilinci ile hareket ederek Trakya bölgesini koruyacak vatandaşların sayıca arttırılarak bölgede güvenliği arttırmayı amaçlayan yaklaşımına, Yahudilerin dahil edilmediği ve Yahudilerin İskân Politikası düzenlemelerinin bir şekilde öznesi olduğunu düşünmeye sevk etmektedir.

Trakya Olaylarının içerideki tehlike bağlamını yani "güven sorunu" başlığını ele aldığımızda Türkleştirme politikalarının dil, kültür ve ekonomi alanlarındaki etkilerini ele almak elzemdir. Öncelikle Erken Cumhuriyet dönemi yönetici elitinin, Türkleştirme politikalarını hayata geçirmeye çalışırken kurucu elitin kültürel milliyetçilik ve etnik milliyetçilik noktasındaki kafa karışıklığının bir dışa vurumu olarak eylem ve söylem düzeyinde gösterdiği tezatlık dikkat çekicidir. Bir yandan gayrimüslim azınlıkları Türkçe konuşup, ibadetini Türkçe yapıp, sınıfta Türk tarihini öğrenerek Türkleşeceğine olan sonsuz inanç, diğer bir taraftan gayrimüslimler ne yaparsa yapsın hiçbir zaman kalbi ve hissi açıdan gerçekten Türk olamayacak olmalarına duyulan ve alttan altta açığa vurulan rahatsızlık göze çarpmaktadır.

Bununla birlikte ulus-devletin inşasına yönelik hükümetin uyguladığı kültürel anlamda değişimi öngören politikalar zaman zaman bazı çevrelerde Yahudi karşıtı eylemlere dönüşme eğilimi gösterse de Türkiye'de Avrupa'daki gibi planlı programlı bir antisemitizm yaklaşımının karşılık bulamamış olduğu iddiasındayız. Cevat Rıfat Atilhan gibi isimler etrafında toplanan bazı kimseler hariç ara ara basında kendine yer bulan Yahudi karşıtı söylemler daha ziyade *öteki* karşıtlığı olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda bu konu üzerinde çalışan bazı tarihçi ve araştırmacılar, Trakya Olaylarını antisemitist bir yaklaşımın sonucu olarak değerlendirse de bu çalışmada yaşanan olayların doğrudan bir Antisemitizm yaklaşımı neticesinde değil bölge halkının Türk olamayan veya yeterince

Türkleşemeyen Yahudileri kendilerinden görmedikleri ve yaşanan yakın geçmişteki acı tecrübeler neticesinde "yabancı azınlık" olarak görmeleri ve bölgenin bekası için bir "tehlike" addetmelerinin bir sonucu olduğu görüşü daha ağır basmaktadır. Bu da Antisemitizm yaklaşımından ziyade Cumhuriyet rejiminin yaratmaya çalıştığı ulus-devlet içerisinde Türkleştirme politikalarının bir uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Ekonomide Türkleşme politikasının ise olayların önemli bir hareket noktasını oluşturduğu görüşündeyiz. Zira Yahudilerin Trakya bölgesinde ticareti ele aldığı ve sermayenin önemli bir kısmının onların ellerinde olduğu iddiası mevcuttur. Bununla birlikte 1934 senesinde baş gösteren kuraklık ve buna bağlı olarak tarım ve hayvancılıktaki mahsul ve gelirin azalmanın yarattığı olumsuz şartlar bölge halkının şikayetlerinin artmasında etkili olmuş gibi görünmektedir. Bu da hükümetin bölgedeki ticari ve ekonomik sermayenin Yahudilerden alınarak Tali'nin ifadesi ile "öz Türk" çocuklarına geri verilmesi ve Yahudilerin bölgedeki ticari ve ekonomik hakimiyetinin sonlandırılması argümanına güç vermiştir. Bu hususta Trakya bölgesindeki Yahudilerin ticareti ellerinde bulundurması hususu İbrahim Tali'nin raporunda el konulması gereken bir durum olarak belirtilen, Midilli Muavin Başkonsolosluğu'nun göndermiş olduğu raporda -Ankara tarafından yalanlanmış olsa da- Yahudilerin bölgeden gönderilmesi hareketinin nedeni olarak gösterilmiştir.

Hükümetin olaylardaki dahli ve olaylar karşısındaki tutumuna da kısaca değinmek gerekirse, olayları kronolojik bir şekilde kısaca derlediğimizde ortaya şöyle bir akış çıkıyor; Olayların başlamasından tam bir hafta önce 14 Haziran Perşembe günü İskân Kanunu meclisten geçiyor. Bu tarihten takriben bir ay kadar önce de Trakya Umumi Başmüfettişi olarak İbrahim Tali bölgede bizzat incelemeler yapıyor. 21 Haziran 1934 tarihinde Çanakkale, Kırklareli, Edirne'de eş zamanlı olarak Yahudilere tehdit mektupları gönderilmesi ile olaylar başlıyor. Olayların başlamasından 4 gün sonra 25 Haziran 1934 günü Atatürk, İran Şahı ile bölgeyi ziyaret ediyor ki bu oldukça dikkat çekici bir durumdur. Zira Atatürk'ün ziyareti ile olayların yaşandığı tarih arasındaki yakınlık bölgedeki askerin ve idari elitin böyle bir ziyaret öncesinde bölgedeki her türlü nizamsızlığa karşı çok daha dikkatli bir şekilde önlem almış olacağını düşündürtüyor.

Olayların şiddet eylemlerine dönüşerek yine Çanakkale, Edirne ve Kırklareli'nde, Uzunköprü gibi birçok yerde eş zamanlı olarak kontrolden çıkması ise 3 Temmuz tarihine, yani Atatürk'ün bölgeye gelmesinden altı gün sonrasına tekabül ediyor. Bunun yanı sıra dönemin altyapı ve ulaşım şartları göz önüne alındığında olayların farklı bölgelerde eş zamanlı gerçekleşmiş olması bunun plansız bir ayaklanma olması fikrini de zayıflatıyor. Hükümet her ne kadar tüm vatandaşlar Türk hukukunun güvencesi altındadır dese ve olayların hükümetin kontrol ve bilgisi dışında gerçekleştiği algısı yüksek olsa ve İsmet İnönü olayların on beşinci gününde mecliste yaşanan olayları ülkeye zaman zaman gelip-giden antisemitizm yaklaşımının bir sonucu olduğuna dair bir açıklama yapsa da hükümetin gücünü hesaba kattığımızda bölgede yaşanan olaylardan haberdar olmaması yahut olayların bu denli kontrolden çıktığı bir vakitte haberdar olması kafa karıştırıcıdır. Bununla birlikte Midilli Muavin Başkonsolosluğundan gönderilen belgenin sonunda zikredilen "işbu şayianın mahalli, hükümetin bir dahli olmadığı" şeklindeki ifade, mahalli idarenin hem olayların ortaya çıkması ve geldiği nokta itibariyle hem de olaylara müdahalesinin gecikmesi noktasında bu denli etkisiz kalması da dönemin siyasi şartları ve merkezi hükümetin yetkileri göz önüne alındığında bir o kadar kafa karıştırıcı durmaktadır. Zira Trakya bölgesi hem tarihi perspektiften ele aldığımızda yakın dönemde yaşanılan olaylar hem de askeri bağlamdaki stratejik öneminden dolayı merkezin nazarı dikkatinden kaçabilecek yahut bölgedeki mahalli idarenin merkezin onaylamadığı bir eylem içerisinde bulunma gücünü kendinde bulabileceği ihtimali oldukça düşük bir ihtimal gibi durmaktadır. Bununla birlikte bölgeyi kontrollü bir şekilde Cumhuriyet rejiminin öngördüğü politikalar çerçevesince düzenlemek amacı ile kurulan Umumi müfettişlik ve mart ayında müfettiş olarak atanan İbrahim Tali Bey'in hazırladığı rapordan yola çıkarak bölgede mayıs ayı itibariyle derinlemesine araştırma ve inceleme yapılması hükümetin bölgeye ciddi bir ilgisi olduğunu ve bölgedeki iç- dış tehlikelere ve alınması gereken önlemlere dair bir ajandası olduğu sonucuna götürür bizi.

Bu bağlamda Trakya olaylarının bitmesinin ardından, hükümet tebliğinden bir gün önce İbrahim Tali'nin Haber Gazetesi'ne 14 Temmuz tarihinde verdiği röportaj da dikkat çekicidir. Zira İbrahim Tali bölgede olaylara ilişkin incelemesini bitirdiğini ve Kırklareli'ndeki olayların sorumlularının adliyeye verildiğini bundan sonraki sürecin artık

adli makamların işi olduğunu ve Trakya bölgesi ile ilgili seyahatinin neticelerini taşıyan raporunu geçenlerde Ankara'ya götürerek Dahiliye Vekaletine vermiş olduğunu söylemiş, akabinde de *Trakya'da bir Yahudi hadisesi olmadığını* dile getirmiştir. Bu haliyle İbrahim Tali'nin raporunda belirttiği ile basına söylediği arasında açık bir tutarsızlık görülmektedir. Bu durum, İbrahim Tali'nin olayların başlangıcını 21 Haziran olarak kabul edersek beş gün önce, olayların şiddet eylemlerine dönüştüğü 3 Temmuz tarihini dikkate alırsak da olaylardan on altı gün önce Ankara'ya teslim etmiş olduğu raporunda yazılanlardan tamamen farklı bir şey söylediği şeklinde okunabileceği gibi, Tali'nin hazırlamış olduğu raporun hükümetin açıktan yürütmekte olduğu politikaları ile örtüşmediği için dikkate alınmadığı ve Tali'nin de raporunda açıkça belirttiği Yahudi meselesine dair hükmünü göz ardı ederek hükümetin politikaları çerçevesinde bir röportaj verdiği şeklinde de okunabilir. Bunlardan hangisinin doğru olduğu yahut Hükümetin olaylarda doğrudan dahli olup olmadığı kesin olarak ispat edilemese de Ankara'nın görevlendirdiği müfettişin hazırlamış olduğu raporu dikkate aldığımızda, gerek Bulgarlar ile işbirliği yapma ve casusluk etme ihtimallerine kesin gözle bakılan Yahudilerin gerek askeri anlamda gerekse Türk kültürüne ve Türk diline yeterince bağlı olmadıkları ve içten içe kendi kültürlerini korumaya çalıştıkları için devletin kültür ve siyaset yaklaşımı ile taban tabana zıt bir tutum içerisinde oldukları görüşü ile bölgenin güvenliğine bir tehdit unsuru gibi algılandıkları açıkça rapor edilmiştir. Bu da Yahudilerin İskân Politikası çerçevesinde bölgede tekasüfü istenilen ve "Türk kültürlü ve Türk kültürünü temsil eden" nüfus idealine uygun olmadığının açık bir göstergesidir.

Son tahlilde 1934 senesinde yaşanan bu olaylar dönem politikası çerçevesinde okunduğunda, güvenlik kaygısının etkisi olduğu düşünülebilir. Bu güvenlik kaygısı ise dönemin politikaları ile iç içe geçmiş durumdadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. Çev. Sedat Cem Karadeli. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Akan, Aysun. "Türkiye'deki Gayrimüslim Azınlık Karşıtı Basın Söylemi". Doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2009.

Akarlı, Engin Deniz. *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,1978.

Alkan, Mehmet Ö. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim". *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si.* Der., Kemal H. Karpat. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005: 73-243.

Aktar, Ayhan. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Arar, İsmail. Atatürk'ün Günümüz Olaylarına Da Işık Tutan Bazı Konuşmaları. *Belleten Dergisi*. 5/204 (1988): 953-974. (erişim 08.11.2022)

Aktürk, Şener. *Türkiye'nin Kimlikleri Din, Etnisite, Milliyet Devlet ve Medeniyet*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2013.

Aydoğan, Erdal. *Yeni Belgeler Işığında 1934 Trakya Yahudi Olayları*. *Belgi Dergisi*. 2/16 (2018): 878-894. (erişim 02.01.2022).

Aytaç, Kemal. *Atatürk'ün Eğitim Görüşü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. 1984.

Bali, Rıfat N. *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Bora, Tanıl. *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

Bozkurt, Ömer Faruk. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Kıyafet Düzenlemeleri (XVI –XVII Yüzyılları)". Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. 2014.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Çetinsaya, Gökhan. "Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*. Der., Mehmet Ö. Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014: 54- 71.

Çetinsaya, Gökhan. "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi". Osmanlı Araştırmaları Dergisi, The Journal of Ottoman Studies, 47 (2016): 353-409. (erişim 07.03.2022).

Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi: T.B.M.M. I. Dönem II. Cilt.* Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1995.

Demirel, Ahmet, *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Doğan, Ozan. "Milli İnkılap Dergisinde Yahudilerin Temsil Biçimleri ve Trakya Olaylarına Etkisi" *Eurasia Journal of Social Sciences & Humanities* 7/1 (2020): 59-74. (erişim 12.02.2022)

Eroğlu, Ahmet Hikmet. *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler.* Ankara: Berikan Yayınevi. 2013.

Findley, Carter V. *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçili ve Modernlik 1789-2007*. Çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Fortna, C. Benjamin. *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*. Çev. Mehmet Beşikçi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 2013.

Galanti, Avram. *Türkler ve Yahudiler Tarihi, Siyasi Tetkik*. İstanbul: Tan Matbaası, 1947.

Georgeon, François. *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 190-1930*. Çev. Ali Berktay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2016.

Gökalp, Ziya. *Bütün Eserler Kitaplar 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Guttstadt, Corry. *Türkiye, Yahudiler ve Holokost.* Çev. Atilla Dirim. İstanbul: İletişim Yayınları. 2012.

Güllü, Ramazan Erhan. *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Gülşen, Reyhan. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Musevilerin Yurtiçi ve Yurtdışına Toplu Göçleri, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi. 2020.

Heper, Metin. "19. Yy.'da Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985:245-259.

Halil İnalcık. "Tanzimat Nedir? "Tanzimat *Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Haz. Hali İnalcık & Mehmet Seyitdanlıoğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2011.

Işık, Alper. "Türkiye'de Ulus-Devlet ve Gayrimüslim Azınlık". Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. 2016.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.

İnalcık, Halil. *İmparatorluktan Cumhuriyete*, İstanbul: Kronik Kitap, 2021.

İstil, Merve. "Cumhuriyetin İlanından Sonra Edirne'de Yahudi Varlığı ve Kültürü". Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi. 2021.

Kadıoğlu, Ayşe. "Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik". "*Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt. III: Modernleşme ve Batıcılık* (Der.) Uygur Kocabaşoğlu İstanbul: İletişim Yayınları. 2012: 284-292

Kafadar, Osman. "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları". *"Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, cilt III: Modernleşme ve Batıcılık.* (Der.) Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları. 2012: 351- 381.

Kaplan, İsmail. "Milli Eğitim İdeolojisi*" Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. Cilt IV: Milliyetçilik,* (Der.) Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları. 2017: 788-800.

Karpat, Kemal H.. "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak". *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si.* (Der.) Kemal H. Karpat. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005:19-51.

Karpat, Kemal H.. *Kısa Türkiye Tarihi 1800- 2012*. Haz., Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı'dan Günümüz Ortadoğu'da Milet, Milliyet, Milliyetçilik*. Çev. Recep Boztemur. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çev. Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2017.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. Çev. Bahar tırnakçı. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2019.

Karpat, Kemal H.. *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. Çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Kirişçi, Kemal. "Göç ve Türkiye: Devlet, Toplum ve Siyasetteki Dinamikler". *Modern Dünyada Türkiye, cilt IV: Türkiye Tarihi 1839-2010. Der.,* Reşat Kasaba, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016: 171-196.

Konan, Belkıs. "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 64 (1) 2015: 171-193.

Levi, Avner. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Oral, Onur. *1492'den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, İstanbul: Dinç Ofset, 2005.

Oran, Baskın. *Türkiyeli Gayrimüslimler Üzerine Yazılar*. Haz. Ülkü Özen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Öcal, Enver Emre. "1927 ve 1935 Nüfus Sayımlarında Azınlıklar". Topkapı Journal of Science. 1:2 (2022): 10-30. (erişim 18.11.2022)

Pamuk, Şevket. "20. Yüzyıl Türkiye'sinde İktisadi Değişim: Bardağın Yarısından Fazlası Dolu mu?". *Modern Dünyada Türkiye, cilt IV: Türkiye Tarihi 1839-2010.* (Der.) Reşat Kasaba. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2016: 275-314.

Polat, Ezgi Güzel. "Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı". Ankara Barosu Dergisi. (3) 2011: 127-157.

Rodrigue, Aron. *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması 'Alliance' Okulları 1860-1925*. Çev. İbrahim Yıldız. Ankara: Ayraç Yayınevi. 1997.

Serbestoğlu, İbrahim. "Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. (29) 2011: 192-214. (erişim 17.05.2022).

Shaw, J. Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*. Çev. Meriç Sobutay. İstanbul: Kapı Yayınları. 2008.

Shaw, J. Stanford. *1933-1945 Yahudi Soykırımı ve Türkiye*. Çev. Fahir Armaoğlu. İstanbul: Timaş Yayınları. 2014.

Smith, Anthony D. *Milliyetçilik*. Çev. Ümit Hüsrev Yolsal. Ankara: Atıf Yayıncılık. 2013.

Somel, Selçuk Akşin. *Geçmişten Günümüze Azınlık okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Cilt. 3. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 2013.

Şimşek, Halil. "Çanakkale Bağlamında 1934 Trakya Yahudi Olayları". *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi.* 5/9. (2009):137-150.

Tahiroğlu, Bülent. "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 588-602.

Tanör, Bülent. "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi 1. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985: 10-27.

TDV İslam Ansiklopedisi. Ali Akyıldız. 2011. Cilt. 40. 1-10 "Tanzimat" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. İlber Ortaylı. 2020. Cilt. 30. "Millet" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Murat Kılıç. 2016 Ek-2. Cilt. 593-594. "Tekinalp" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Mustafa Fayda. 2013. Cilt. 44. 438-440. "Zımmî" maddesi.

TDV İslam Ansiklopedisi. Ufuk Gülsoy. 1999. Cilt. 19. 185-190." Islahat Fermanı" maddesi.

Toprak, Zafer. “1934 Olaylarında Hükümetin ve CHF’nin Sorumluluğu”. *Toplumsal Tarih Dergisi*. (34) Ekim 1996: 19-25.

Üstel, Füsun. *Makbul Vatandaşın Peşinde II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Üstel, Füsun. “Türkiye Cumhuriyeti’nde Resmi Yurttaş Profilinin Evrimi”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt IV: Milliyetçilik.* (Der.) Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009: 275- 283.

Yıldız, Ahmet. *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938).* İstanbul: İletişim Yayınları. 2019.

Yumul, Arus ve Rıfat N. Bali. “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce. Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi.* (Der.) Mehmet Ö. Alkan İstanbul: İletişim Yayınları, 2014. Sf. 362-366.

Ziya Gökalp. *Bütün Eserler Kitaplar 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2007.

Arşiv Belgeleri

BCA 490-1-0-0 Yer Bilgisi: Kutu No: 590- Dosya No: 40 Gömlek No:1 “Musevi Vatandaşlar Arasında Türkçe Konuşulması Hareketinin Tetkiki İzmir’de Çıkan İnkılap Mecmuasının Yahudi Aleyhtarlığı Taşıdığı Hakkında Şikâyette Bulunulması”.

BCA 30-10-0-0 Yer Bilgisi: Kutu No:53 Dosya No: 348 Gömlek No: 9 “Yüksek Müdafaa Meclisi’nin Kurulması ve Çalışması Talimatnamesi”.

BCA 30-18-1-2 Yer Bilgisi: Kutu No: 35 Dosya No: 23 Gömlek No:6 “Tahkimat İşlerinde Kullanılacak Çimentonun Satın Alınması”.

BCA 30-18-1-2 Yer Bilgisi: Kutu No:38 Dosya No: 51 Gömlek No: 6 “Müstahkem Mevkilerin Yasak Bölgeleri Dahilinde Yapılacak Tahkimat İşlerine Ait Nakliyat Satın Almaların Pazarlıkla Yapılması”.

BCA 30-18-1-2 Yer Bilgisi: Kutu No: 42 Dosya No: 8 Gömlek No: 10 “Trakya Umumi Müfettişliği adı ile İkinci Bir Umumi Müfettişlik Kurulması”.

BCA 30-18-1-2 Yer Bilgisi: Kutu No: 43 Dosya No: 18 Gömlek No:9 “Trakya Umumi Müfettişliği Başmüşavirliğine Şükrü'nün Tayini”.

BCA 30-10-0-0 Yer Bilgisi: Kutu No: 110 Dosya No: 734 Gömlek No: 14 “Trakya'daki Museviler Hakkında Midilli Muavin Konsolosluğumuzun Gönderdiği Matbuat Haberleri”.

BCA 30-10-0-0 Yer Bilgisi: Kutu No: 242 Dosya No: 633 gömlek No: 1. “Bulgar Ordusunun Edirne’yi Alışının Yıldönümü Münasebetiyle Bulgar Basınında Çıkan Yazılar”.

BCA 490-1-0-0 Yer Bilgisi: Kutu No: 643 Dosya No: 130 Gömlek No: 1. “Edirne Bölgesi Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu”.

BCA 30-10-0-0 Yer Bilgisi: Kutu No: 233 Dosya No: 574 Gömlek No: 23. “İsmet İnönü’nün Uluslararası Vaziyetin Kararsızlığı ve Ülkemizin Müdafaasının Kuvvetlendirilmesi Hakkındaki Beyanatının Avusturya’daki Tesirleri Hakkında Viyana Elçiliğimizden Alınan Yazı”.

Meclis Tutanakları

TBMM, Zabıt Ceridesi, “Devre 2, İçtima senesi 2, İçtima 42, 20.4.1340 Pazar, kırk ikinci celse, cilt 8/1.” Meclis Tutanakları s.908.

TBMM, Zabıt Ceridesi, “Devre 2, İçtima senesi 2, İçtima 42, 20.4.1340 Pazar, kırk ikinci celse, cilt 8/1.” Meclis Tutanakları s.909.

TBMM, Zabıt Ceridesi, “Devre 4, İçtima senesi 1, İçtima 59, 4.6.1932 Cumartesi, elli dokuzuncu inikat, cilt 9.” Meclis Tutanakları s. 65.

TBMM, Zabıt Ceridesi, “Devre 4, İçtima senesi 1, İçtima 59, 4.6.1932 Cumartesi, elli dokuzuncu inikat, cilt 9.” Meclis Tutanakları s. 65.

TBMM, Zabıt Ceridesi, “Devre 2, İçtima senesi 3, İçtima 57, 17.2.1926 Çarşamba, elli yedinci içtima, cilt 22. “Meclis Tutanakları s.3.

Gazeteler

Akşam Gazetesi. “Musevi Aleyhtarı Bir Mecmua Hakkında Tatbikat”. 10 Temmuz 1934.

Akşam Gazetesi. “Trakya Hadiseleri Hakkında Hükümetin Resmi Tebliği”. 15 Temmuz 1934.

Akşam Gazetesi. “Trakya Hadiseleri Hakkında Hükümetin Resmi Tebliği”. 15 Temmuz 1934.

Cumhuriyet Gazetesi. “Ecnebi ve Ekalliyet Mekteplerinde”. 18 Şubat 1934

Cumhuriyet Gazetesi .“Dil İnkılabında Türk Gençliği de Vazife Aldı”. 24 Mart 1933.

Cumhuriyet Gazetesi. “Vatandaşlara Türkçeyi Öğretmek İçin”. 25 Mart 1933.

Cumhuriyet Gazetesi. “İstanbul’da Hadise Yok!”. 2 Nisan 1933.

Cumhuriyet Gazetesi. “Dahiliye Vekili Dün Kırklareli’nde Tahkikat Yaptı”. 8 Temmuz 1934.

Cumhuriyet Gazetesi. “Trakya’nın Ehemmiyeti”. 28 Haziran 1934.

Haber Gazetesi “Sabah Gazeteleri Ne Diyorlar?”. 3 Haziran 1934.

Haber Gazetesi. “Museviler Ne Diyor?”. 7 Haziran 1934.

Haber Gazetesi. “Yahudi Malları Zapt Edilecek”. 25 Mayıs 1934

Haber Gazetesi. “Türk Vatandaşlara Tahsis Edilen San’atlar”. 25 Mayıs 1934.

Haber Gazetesi. “Yahudi Hicreti İbrahim Tali Bey’in Habere Beyanatı”. 14 Temmuz 1934.

Milliyet Gazetesi. “Şükrü Kaya B. Yahudi Hicretini Tetkik için Trakya’ya Gitti”. 7 Temmuz 1934.

Son Posta Gazetesi. “Edirne’deki Museviler Türkçe konuşmak ve Konuşturmak için Çok Ciddi Kararlar Aldılar”. 8 Şubat 1933.

Vakit Gazetesi.” 24 Mayıs 1934, “Yahudi Aleyhtarı Bir Koton Yapıyor”. 24 Mayıs 1934.

Vakit Gazetesi. “Yahudi Meselesi” 2 Haziran 1934.

Diğer

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü. 1935 Genel Nüfus Sayımı. Cilt 60. Neşriyat sayısı: 75. Ankara: 1937 (Ekim).

Resmî Gazete “İskân Kanunu” 21 Haziran 1934 sayı 2733 Kanun no:2510.